

“Geleth hebbende op den redenen, ordonneren mits desen”

De houding van de Antwerpse magistraat ten
opzichte van de Brouwersnatie (1581-1700)

David Vos

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Geschiedenis

Promotor prof. dr. Erik Aerts

Academiejaar 2014-2015

169.463 tekens

VOORWOORD

Het schrijven van deze masterproef was een boeiende zoektocht en een leerrijke belevenis. Graag bedank ik langs deze weg alle mensen die mij geholpen hebben bij de totstandkoming van dit werkstuk.

Bijzondere dank gaat uit naar mijn promotor prof. dr. Erik Aerts. Door zijn grenzeloze kennis en belangstelling voor de biergeschiedenis kreeg ik de mogelijkheid om dit zeer interessante masterproefonderwerp te bestuderen. Ook gaf hij de nodige feedback om het tot een geslaagd einde te brengen. Verder bedank ik de archiefmedewerkers van het Stadsarchief van Antwerpen voor hun vriendelijke medewerking. Eveneens een bijzondere vermelding voor dr. Marie Juliette Marinus voor verschillende constructieve gesprekken.

Daarnaast verdienen mijn familie, mijn vriendin en mijn vriendenkring ook een dankwoord. Dit niet enkel voor het kritisch nalezen van de tekst, maar ook voor hun steun en toeverlaat. Tot slot een oprecht woord van dank aan mijn ouders voor de ondersteuning en de kans die ze mij gaven om dit diploma te kunnen behalen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	1
INHOUDSOPGAVE	2
GEBRUIKTE AFKORTINGEN	4
INLEIDING	5
1 HET BELANG VAN AMBACHTELIJK BIER	5
2 EEN EENZIJDIGE HISTORIOGRAFISCHE BENADERING	6
3 DE VERZOEKSCRIFTEN ALS ONDERWERP VAN ONDERZOEK	8
4 OVERZICHT VAN DE MASTERPROEF	9
HOOFDSTUK 1: DE RIJKE INHOUD VAN REKWESTEN	11
1 HET DISCOURS VAN DE BROUWERSNATIE	11
1.1 “De Antwerpse Brouwersnatie?": <i>Setting en Participants</i>	11
1.2 “ <i>Soo bidden sy ootmoedelyck</i> ": <i>Instrumentalities, ends en key</i>	13
1.3 “ <i>Stadt grootelycx geprejudicieert in gerechticheyt</i> ": <i>Act sequence</i>	14
2 DE METHODOLOGIE	16
2.1 Het aantal verzoekschriften	16
2.2 Verhouding <i>dispositio</i> , <i>apostille</i> en <i>ordonnantie</i>	18
<i>Dispositio</i>	18
<i>Apostille en ordonnantie</i>	19
2.3 Discussiedossiers en “dé houding van de magistraat”?	20
HOOFDSTUK 2: DE MAGISTRAAT EN DE DISCUSSIEDOSSIEREN VOOR HET	
BROUWEN	22
1 DE MAGISTRAAT EN DE GRONDSTOFFEN VAN HET BIER	22
1.1 Het belang van watervoorziening	22
<i>De kwaliteit van het water</i>	23
<i>De infrastructuur en de afnemers van het Waterhuis</i>	24
1.2 Bier komt voort uit graan	25
1.3 Het gebruik van boekweit	28
1.4 Bier brouwt men in vaten	30
2 DE INTERNE ZAKEN EN JURIDISCHE PROCEDURES	33
2.1 Interne kwesties van de Brouwersnatie	33
<i>Interne orde en werking</i>	34
“ <i>Met gemeyne consent hebben geresolveert</i> ”	36
“ <i>Gelieve t’voorscreven incompgelt te verhoogen</i> ”	36
2.2 Juridische procedures	38
3 EEN POSITIEVE HOUDING VAN DE MAGISTRAAT?	40

HOOFDSTUK 3: DE MAGISTRAAT EN DE NASLEEP VAN HET BROUWEN	42
1 CONCURRENTIE GERELATEERDE DISCUSSIEDOSSIER	42
1.1 De prijs van het bier	42
1.2 Concurrentie voor het Antwerps bier	44
<i>De interne markt en de import van vreemd bier</i>	46
<i>De export van het Antwerps bier</i>	47
1.3 Stadsbrouwerijen als doorn in het oog?	49
2 DE MAGISTRAAT EN DE LASTEN VAN DE NATIE	52
2.1 Biergerelateerde lasten	52
2.2 Dagelijkse lasten	54
3 DE NEVENACTIVITEITEN VAN DE NATIE	55
3.1 De verkoop van de draf	55
3.2 De vraag naar varkens	57
4 EEN POSITIEVE HOUDING VAN DE MAGISTRAAT?	58
HOOFDSTUK 4: HET PETITIONEREN IN PERSPECTIEF	61
1 EEN “GEDEELDE HOUDING” VAN DE MAGISTRAAT	61
1.1 Het <i>bonum commune</i>	61
1.2 De magistraat voor en na het brouwen	63
1.3 De succespercentages in vergelijkingsperspectief	64
2 EVOLUTIE VAN DE HOUDING	66
3 PETITIONEREN ALS ALTERNATIEF VOOR HET GEBREK AAN POLITIEKE MACHT?	68
3.1 Rekwestreren als alternatief en aanvulling	68
3.2 Een (on)succesvolle Brouwersnatie?	69
BESLUIT	71
BIBLIOGRAFIE	74
1 BRONNEN	74
1.1 Onuitgegeven bronnen	74
1.2 Uitgegeven bronnen	74
2 WERKEN	75
3 DIGITALE INFORMATIE	80
LIJST VAN GRAFIEKEN	81
SAMENVATTING	83

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

Alle verwijzingen hebben betrekking op het Stadsarchief van Antwerpen.

GA: archieffonds Gilden en Ambachten

PK: archieffonds Privilegekamer

SAA: Stadsarchief Antwerpen

De gebruikte munteenheid in deze masterproef is de Brabantse gulden of het pond artois. Dit waren twee verschillende benamingen voor dezelfde munt. 1 gulden bedroeg 20 stuivers en 1 pond 20 schellingen.¹ De cijfers uitgedrukt in stuivers of schellingen kunnen dus probleemloos met elkaar worden vergeleken.

1 gulden of pond = 20 stuivers of schellingen

¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 11; VANDEWALLE, *Oude maten*, 66.

INLEIDING

1 HET BELANG VAN AMBACHTELIJK BIER

“Belgen drinken minder bier dan we zouden denken” kopte de *Standaard* in 2014. Ondanks onze talrijk bekroonde Belgische biermerken daalt de bierconsumptie in ons land steeds verder.² Nochtans was gerstenat eeuwenlang dé volksdrank bij uitstek in onze contreien.³ Het mythische beeld van de brassende Zuid-Nederlander is alomtegenwoordig in narratieve teksten. Berekeningen tonen aan dat de doorsnee-volwassene zijn keel dagelijks spoelde met minstens anderhalve liter bier. De drank gold als de goedkoopste calorieënverschaffer en werd door de tijdsgenoten dan ook “vloeibaar brood” genoemd.⁴ Het water uit (stads)rivieren en (stads)waterputten was vaak ondrinkbaar en het gros van de bevolking kon zich de elitaire wijn niet veroorloven.⁵ Vanaf het midden van de zeventiende eeuw vervingen andere substituten zoals jenever, koffie en thee langzaam een deel van het bierverbruik.⁶

Het belang van de brouwnijverheid op fiscaal-financieel en economisch vlak valt niet te onderschatten. In Brabantse steden vertegenwoordigden de bierinkomsten vaak 40% tot 60% van de totale inkomsten.⁷ Stadsbestuurders achtten de bieraccijnzen als een betrouwbare inkomstenbron en verhoogden deze regelmatig wanneer ze financiële moeilijkheden hadden.⁸ Ook vormde de brouwnijverheid de bestaansreden voor heel wat andere ambachten zoals moutmakers en kuipers.⁹ De magistraat had er dus alle belang bij om de nijverheid te stimuleren. Bovendien werden brouwers stevast tot de lokale stedelijke elite gerekend. Zij konden een groot kapitaal genereren uit het brouwen en hadden sociale en politieke invloed omwille van hun belang voor de stedelijke financiën.¹⁰ Als geprivilegieerde ambachtelijke groeperingen konden de brouwers hun belangen verdedigen in stedelijke raden. Ambachten in de Zuidelijke Nederlanden konden via deze raden een aanzienlijke invloed uitoefenen op het stedelijk beleid.¹¹ Brouwers konden hun stempel drukken op onder andere de herziening van de accijnstarieven en de bierprijzen, ordonnanties op de graanmarkt en protectionistische maatregelen.¹² In steden zoals Lier,

² GOETHALS, *De Standaard*, ‘Belgen drinken minder’.

³ AERTS, ‘Brouwproces’, 3.

⁴ AERTS, ‘Alcoholconsumptie’, 57-58; AERTS, ‘Bierverbruik’, 52-53.

⁵ LOMBAERDE, ‘Schoon water’, 74-75; VAN DUN, ‘Brouwerijen’, 69.

⁶ AERTS, ‘Bierverbruik’, 54.

⁷ EYKENS, *Brouwindustrie*, 16.

⁸ LIMBERGER, ‘Urban fiscal system’, 131-132, 135, 145.

⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 17.

¹⁰ Zie onder andere: VAN BUYTEN, *Stadsfinanciën*, 550-551; DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen*, 437.

¹¹ LIS en SOLY, ‘Ambachtsgilden’, 26-27; VAN HONACKER, *Lokaal verzet*, 633, 636.

¹² AERTS, *Bier van Lier*, 117-118.

Leuven en Mechelen schopten brouwers het zelfs tot het ambt van schepen en burgemeester.¹³

Antwerpen vormde hierop echter een uitzondering. Daar konden geprivilegieerde ambachten niet toetreden tot de magistraat en hadden zij enkel een zetel in de stedelijke raden.¹⁴ Nog opmerkelijker was het statuut van de Antwerpse brouwers. Ze waren gegroepeerd in een niet-geprivilegieerde natie en zetelden bijgevolg ook niet in de stedelijke raden.¹⁵ Hun economisch en fiscaal-financieel belang ging dus niet gepaard met politieke macht. De oprichtingsakte van de Brouwersnatie in 1581 illustreerde op een treffende wijze de doelstellingen van de magistraat. De brouwers dienden gehoorzaam de ordonnanties te volgen en de bieraccijnzen te betalen.¹⁶ Echter bleek de verstandhouding later verre van harmonieus en waren deze twee aspecten de voornaamste oorzaken. De magistraat wilde de natie en de brouwindustrie onder controle houden omwille van het belang van de bieraccijnzen. Hiertegenover stond een relatief kapitaalkrachtige groep van brouwers die een zo groot mogelijke winst nastreefde.¹⁷ Het opzet van deze masterproef is de verstandhouding tussen de magistraat en de Antwerpse Brouwersnatie te onderzoeken tussen 1581 en 1700. Tijdens deze periode ontstonden de meeste conflicten en was er een quasi constante juridische strijd.¹⁸ Bovendien schitterde de Sinjorenstad tijdens deze tijdspanne als grootste bierproducent en -exporteur van de Zuidelijke Nederlanden. Vanaf het midden van de zeventiende eeuw daalde de productie en consumptie echter gestaag.¹⁹

2 EEN EENZIJDIGE HISTORIOGRAFISCHE BENADERING

“Al dient reeds thans gezegd te worden, dat zowel over de oprichter van het Waterhuis, Gilbert van Schoonbeke, als vooral over de Brouwersnatie inzake wetenschappelijke vorsing nog ongeveer alles te doen is.”²⁰ Met die opmerking spoorde Smekens in 1966 historici aan om de Antwerpse brouwersgeschiedenis te onderzoeken. Soly was de eerste die hier gehoor aan gaf via zijn doctoraatsverhandeling en zijn twee uitgebreide artikels over de brouwerijenonderneming van van Schoonbeke. Deze Antwerpse urbanist lag aan de basis van de centralisering en uitbreiding van de Antwerpse brouwindustrie in het midden van de zestiende eeuw.²¹ Verder vormt de licentiaatsverhandeling van Eykens uit 1972 het referentiewerk van de Antwerpse brouwindustrie tijdens de zeventiende eeuw. Er

¹³ AERTS, *Bier van Lier*, 117; SWEVERS, *Brouwers en politiek*, 154,193; DAVIDS en DE MUNCK, ‘Entrance fees’, 199.

¹⁴ Zie prosopografische studies zoals: GHIJS, *Magistraat*; TIMMERMANS, *Elite*.

¹⁵ BOUMANS, *Stadsbestuur*, 31, 39; MELIS, *Samen sterk!*, 10.

¹⁶ DERYCKE, *Antwerpiensia*, ‘Bestrijding van fraude’: *gehoorsaem te syne ende daertoe te onderhouden de ordonnantien ... ende de stad in hare gerechtcheden van accysen nyet te vercrotten noch laeten vercortten in eeniger manier*.

¹⁷ DERYCKE, ‘Antwerpse brouwers’, 48.

¹⁸ MELIS, *Samen Sterk!*, 56.

¹⁹ AERTS, ‘Opgewarmd water’, 29.

²⁰ SMEKENS, *Brouwershuis*, 4.

²¹ SOLY, *Urbanisme*; SOLY, ‘Van Schoonbeke’, 337-392, 1166-1204.

verscheen ook een artikel over.²² Deze studie bevat uitstekende cijferreeksen van accijnzen en van de bierconsumptie en -productie. Vervolgens schreef Dickschen een detailstudie over de belangrijkste gevolgen van de Koninklijke ordonnantie van 1685 voor de brouwers.²³ Hierna was het wachten tot 2005 wanneer Melis over de sociaal-economische strategieën van de natie schreef.²⁴ Hij baseerde zich vooral op de procesdossiers die nog niet in het onderzoek van Eykens voorkwamen omdat ze nog niet waren geïnventariseerd.²⁵ De laatste jaren werd de interesse in het Antwerpse bierverleden steeds groter. Dit resulteerde in een aantal bundels waarvan *Antwerpen Bierstad* en *Bier op transport* uit respectievelijk 2011 en 2013 de meest relevante zijn.²⁶

Het vruchtbare onderzoek van deze historici ten spijt werd de relatie tussen de Brouwersnatie en de magistraat voornamelijk via een *top down* perspectief benaderd. De voorgaande historici maakten gebruik van de talrijke normatieve bronnen, zoals ordonnanties en resoluties, die zich in het uitgebreide brouwersarchief bevinden.²⁷ Enkel Melis wijkt af van deze tendens door zijn onderzoek van de procesdossiers. Door de overvloed van deze bronnen in het brouwersarchief hebben onderzoekers vooralsnog weinig aandacht besteed aan andere archivalische bronnen. Eén van die bronnen zijn de rekwestboeken. Deze boeken vormen een chronologische opsomming van de rekwesten die alle poorters en ambachtelijke groeperingen konden communiceren aan de Antwerpse magistraat. Het vormde één van de meest directe en gangbare manieren om verzoeken mee te delen aan de stadsbestuurders.²⁸ Soly, Eykens en Derycke maakten een beperkt gebruik van de petities bewaard in het brouwersarchief. Dit vormt echter nauwelijks een tegengewicht voor het normatieve karakter van de studies.²⁹ Bovendien zijn de rekwestboeken voor de hele onderzoeksperiode, met het jaar 1585 als uitzondering, overgeleverd. Ook heeft elk boek een index waar de verzoekers vermeld staan met een verwijzing naar de folionummer(s) waar hun rekwest(en) staan opgeschreven.³⁰

Op die manier kunnen de petities zowel kwantitatief als kwalitatief worden onderzocht. Kwantitatief wordt er nagegaan hoeveel petities de natie schreef naar de magistraat en of er een evolutie kenbaar is in het aantal ervan. Het kwalitatieve aspect hangt samen met het kwantitatieve: door na te gaan wat de aanleiding was van het petitioneren van de natie kunnen de gegevens worden gebruikt om te analyseren wat haar

²² EYKENS, *Brouwindustrie*; EYKENS, 'Brouwindustrie'. In de masterproef zal er steeds gebruik worden gemaakt van de verhandeling aangezien deze uitgebreider is.

²³ DICKSCHEN, 'Brouwersnatie', 199-213. Hij bouwde hierbij voort op zijn licentiaatsverhandeling: DICKSCHEN, *Antwerpse ambachten*.

²⁴ MELIS, *Samen Sterk!*.

²⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 12; MELIS, *Samen sterk!*, 3.

²⁶ DERYCKE red., *Bierstad*; ASAERT e.a. red., *Transport*.

²⁷ SMEKENS, *Brouwershuis*, 4.

²⁸ DECEULAER, 'Conflictregeling', 146-147; VERMEESCH, 'De rol van agenten', 311-312; HAEMERS, *Oorkondenleer*, 17. Synoniemen van een rek(w)est zijn bijvoorbeeld petitie of verzoekschrift. Wanneer de natie een rekwest instuurde, petitioneerde of rekwestreerde zij.

²⁹ SOLY, 'Van Schoonbeke', 337-392, 1166-1204; EYKENS, *Brouwindustrie*; DERYCKE, *Antwerpiensia*, 'Antwerpse brouwers'. In totaal gaat het slechts om een twintigtal petities.

³⁰ *Digitale leeszaal*, 'Rekwestboeken'; SAA, PK, nrs. 935-948: Alfabetische tafels 1559-1700.

voornaamste klachten waren. Het interessante aan dit onderzoek is de *bottom up* invalshoek: het gaat om een bron die door de stedelijke overheid werd overgeleverd, maar door de Brouwersnatie is opgesteld. Bijgevolg kan door de studie van deze verzoekschriften het beeld van de relatie tussen de magistraat en de natie genuanceerd en herbekeken worden. Bovendien vormde het petitioneren een belangrijk communicatiekanaal tussen de magistraat en de natie aangezien die laatste geen zetel had in de stedelijke raden. In de Brede Raad kon zij niet meebeslissen over financiële en fiscale lasten en in de Maandagse Raad niet over het algemeen bestuur en het sociaal-economisch leven.³¹ Deze masterproef onderzoekt in hoeverre de magistraat rekening hield met de verzoeken van één van haar belangrijkste ambachten of anders gesteld: “Wat was de houding van de Antwerpse magistraat ten opzichte van de Brouwersnatie?”. Ook is het mogelijk in kaart te brengen voor welke doeleinden en in welk mate zo’n niet-geprivilegieerde ambachtelijke groepering een beroep deed op het rekwestreren. Kon zij ondanks haar niet-geprivilegieerd statuut een invloed uitoefenen op het beleid?

3 DE VERZOEKSCHRIFTEN ALS ONDERWERP VAN ONDERZOEK

De aandacht voor het *bottom up* perspectief in deze masterproef maakt deel uit van een bredere historiografische tendens. Steeds meer leeft de opvatting bij historici dat wetgeving en regelgeving niet alleen een proces van “bovenaf” was, maar ook van “onderuit”. De rol van groepen zonder formele politieke macht en de manieren waarop zij de vroegmoderne geschiedenis mee hebben bepaald vormt steeds meer voorwerp van studie.³² Bij het onderzoek naar deze zogenaamde *popular politics* gaan historici op zoek naar documenten die opgesteld werden vanuit een *bottom up* invalshoek. Zij komen daarbij naast informele lobbypraktijken ook uit bij petitioneren en het sturen van officiële delegaties.³³ Historici die aandacht hebben besteed aan het belang van rekwestreren zijn onder andere Hoyle met zijn studie die handelt over Engeland, Blickle over de representatie en invloed in Duitsland, Engeland en Zweden en Annard over lobbyen aan het Binnenhof in de Republiek.³⁴ Voor de stad Amsterdam is er onderzoek verricht naar het belang van petitioneren door ambachten in de creatie van stedelijke wetgeving. Zo schat Van Nierop dat het Amsterdams stadsbestuur tijdens de achttiende eeuw ongeveer drie kwart van de petitities goedkeurde, waarbij het merendeel in een gebod resulteerde.³⁵ Uit het onderzoek van

³¹ VAN ACKER, ‘Stadsbestuur’, 10; BOUMANS, *Stadsbestuur*, 28, 36.

³² AERTS, ‘Economische interventie’, 434; GEEVERS en VERMEESCH, ‘Inleiding’, 5-6.

³³ GEEVERS en VERMEESCH, ‘Inleiding’, 9.

³⁴ HOYLE, ‘Petitioning’, 365-389; BLICKLE e.a., ‘Representation’, 115-153; ANNARD, ‘Professioneel lobbyen’, 93-109.

³⁵ VAN NIEROP, ‘Popular participation’, 272-291; PRAK, ‘Rhetoric’, 255-279.

deze historici blijkt dat het insturen van verzoekschriften van wezenlijk belang was bij de creatie van wetgeving tijdens de vroegmoderne periode.³⁶

Het is echter niet vanzelfsprekend om onderzoek te doen naar petities. Vaak werden deze niet bewaard omdat zij vanuit juridisch opzicht geen zelfstandige reden tot bestaan hadden. Een verzoekschrift was een vormloos schriftstuk van diplomatische aard dat geen bewijsfunctie vervulde. Ze werden dus vaak vernietigd na de bezegeling van de eigenlijke oorkonde.³⁷ Precies hierdoor hebben historici in het verleden vaak het “overaanbod” van stedelijke ordonnanties en andere wetgevende teksten bestudeerd.³⁸ Voor Antwerpen zijn er twee historici die specifiek gebruik maakten van de rekwesboeken. Deceulaer gaf een overzicht van hoeveel petities verschillende ambachtelijke groeperingen tussen 1586 en 1796 hebben ingestuurd. Daaruit blijkt dat de Brouwersnatie één van de meest actieve actoren was.³⁹ Daarnaast bestudeerde Vermeesch de initiatieven van ambachten tot wetgeving in het achttiende-eeuws Antwerpen.⁴⁰ Zij vergeleek de rekwesten in de rekwesboeken met geboden om op die manier te onderzoeken in welke mate ambachtsgilden succesvol waren om nieuwe wetgeving te creëren of bestaande wetgeving bij te sturen. Vermeesch stelt in tegenstelling met Van Nierop dat rekwesreren slechts in een klein aantal gevallen aan de basis lag van een gebod. Er is tevens geen andere studie bekend waar de verzoekschriften van één specifieke ambachtelijke groepering systematisch aan bod komen. De onderzoeksresultaten kunnen dus een meerwaarde vormen voor verder onderzoek naar de relaties tussen (niet)-geprivilegieerde ambachten en vroegmoderne stadsmagistraten.

4 OVERZICHT VAN DE MASTERPROEF

Hoofdstuk 1 besteedt aandacht aan de rekwesten als bron en de methodologie. Via toepassing van de discoursanalyse worden de petities vormelijk en inhoudelijk in perspectief geplaatst. De aandacht gaat vooral uit naar de manier waarop de Brouwersnatie de magistraat poogde te overtuigen. Bij de bespreking van de methodologie komen het aantal verzoekschriften en de criteria om te spreken van een succesvolle petitie aan bod. Omdat de natie telkens een specifieke rechtshandeling verzocht aan de magistraat is het mogelijk om de petities onder te verdelen in een aantal zogenaamde discussiedossiers of domeinen. Dit zijn groeperingen van rekwesten die over dezelfde materie handelden. De discussiedossiers komen afzonderlijk aan bod om zo het unieke belang ervan voor de natie te duiden. Ook komt de houding van de magistraat aan bod aan de hand van het al dan niet bevestigen van de verzoekschriften. Het opzet van deze

³⁶ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 109.

³⁷ HAEMERS, *Oorkondenleer*, 17.

³⁸ HAEMERS, ‘Geletterd verzet’, 2.

³⁹ DECEULAER, ‘Conflictregeling’, 170.

⁴⁰ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 109-138.

masterproef is de lezer mee te nemen in elke stap van het brouwproces waarover de natie rekwestreerde en waar zij dus in discussie trad met de magistraat.

Daarom komen in hoofdstuk 2 de discussiedossiers aan bod die optraden voor het brouwen. Dit zijn materies die voor de natie noodzakelijk waren om tot het proces van het brouwen te komen of die dat net konden tegenhouden of bemoeilijken. Eerst komen de grondstoffen voor het bier aan bod: de watervoorziening, de graanbevoorrading, het gebruik van boekweit en de vaten en tonnen. Hierna wordt de houding van de magistraat tegenover de discussiedossiers “interne zaken” en “juridische procedures” behandeld. De hypothese is dat de magistraat zorgde voor een gunstige positie voor de natie om haar grondstoffen te verkrijgen. Ook wordt verwacht dat de magistraat de petities inzake interne zaken en juridische procedures in grote mate toestond. Dit lijkt voor de hand liggend omdat een bloeiende nijverheid een positief gevolg voor de stadsfinanciën betekende. Hoofdstuk 3 behandelt de discussiedossiers die optraden na het brouwen. Het gaat om verzoeken over de bierprijs, de concurrentie van de vreemde bieren en de stadsbrouwerijen. Verder rekwestreerde de natie over biergerelateerde lasten en dagelijkse lasten, *in casu* ging het vooral om allerlei accijnzen. Ook komen de nevenactiviteiten van de natie zoals de drafverkoop en de varkenshouderij aan bod. De hypothese is dat de magistraat minder toegeeflijk was tegenover deze petities omdat zij een strenge controle wilde op de natie en de brouwnijverheid.

In hoofdstuk 4 komt een synthese van de onderzoeksresultaten uit hoofdstukken 2 en 3 aan bod. Was de magistraat meer of minder toegeeflijk in bepaalde discussiedossiers? Zijn er opvallende verschillen kenbaar tussen het succes van de natie in de discussiedossiers die optraden voor het brouwen tegenover die van na het brouwen? Was de magistraat pragmatisch? Het opzet is de contrasten tussen de verschillende domeinen qua houding van de magistraat te verklaren. Was de magistraat even toegeeflijk tijdens de onderzochte periode? Tot slot wordt er ook aandacht besteed aan de vraag of de Brouwersnatie (on)succesvol was in haar rekwestreren. Bood het petitioneren een alternatief voor haar gebrek aan formeel politieke macht?

HOOFDSTUK 1: DE RIJKE INHOUD VAN REKWESTEN

1 HET DISCOURS VAN DE BROUWERSNATIE

Achter het begrip discoursanalyse schuilen inmiddels zeer uiteenlopende benaderingen. In dit hoofdstuk is het voornamelijk de bedoeling om het taalgebruik van de natie te bestuderen. Discoursanalyse in dit opzet is het onderzoek naar de manier waarop meningen en werkelijkheden via taal geconstrueerd worden.⁴¹ Gebruikte de natie woorden met verschillende connotaties en “verstopte” zij impliciete betekenissen in haar tekst? Ook komt het *Speaking-modell* van Hymes aan bod om de context van de bron te interpreteren. Dit model is ontwikkeld om hedendaagse gesproken communicatie, “*speaking*”, te onderzoeken. Nochtans zal blijken dat de theorie ook van belang kan zijn om de vorm en de inhoud van de verzoekschriften beter te kunnen verklaren. Het model is nuttig om verschillende communicatieve situaties te beschrijven.⁴² De volgende acht componenten vormen samen een communicatieve situatie:

Setting: tijd en plaats van de gebeurtenissen en opstelling van de tekst.

Participants: de deelnemers, zowel in het discours als de toehoorders.

Ends: het doel van de tekst.

Act sequence: de vorm, het medium en de inhoud van de interactie.

Key: de manier of de toonsoort van de communicatie.

Instrumentalities: het kanaal of medium van communicatie.

Norms: de sociale regels die de actie en interacties van deelnemers aan het discours beïnvloeden. Tot deze categorie behoort ook de ideologische inhoud en de intertekstualiteit.

Genre: de manier waarop men een specifieke interactie kan interpreteren.⁴³

1.1 “De Antwerpse Brouwersnatie?”: *Setting en Participants*

De *setting* van opstel van de petities lijkt voor de handliggend: de stad Antwerpen. De Brouwersnatie stelde het origineel vermoedelijk op in het Brouwershuis. Hierna kwamen de verzoekschriften op de tafel van de Maandagse Raad waar één of meerdere commissarissen, in principe schepenen, werden aangeduid om de petitie nader te bekijken. Het was ook deze raad die de geboden uitvaardigde die konden volgen op de rekwesten. Enkele dagen of enkele weken later legden de schepenen een verslag neer, op basis waarvan de Maandagse Raad een beslissing trof die in een kanttekening op het originele verzoekschrift werd neergepend. Vervolgens kopieerden stedelijke ambtenaren op het

⁴¹ VAN DEN BERG, ‘Discoursanalyse’, 29-30.

⁴² EDELKOORT, *Terug naar huis*, 20.

⁴³ *Communicatie Analyse*, ‘Het S-P-E-A-K-I-N-G model’.

stadhuis de petitie inclusief de *apostilles* in de rekwestboeken.⁴⁴ Na een vergelijking van een aantal verzoekschriften in het brouwersarchief met die uit de rekwestboeken blijkt dat de stedelijke ambtenaren een waarheidsgetrouw afschrift maakten.⁴⁵ De auteurskwestie van de bron is paradoxaal genoeg zowel eenvoudig als problematisch. In de petities vermeldde de rekwestrant steeds zijn naam. Toch is het niet eenvoudig te achterhalen wie de precieze auteur was, laat staan de geestelijke auteur. Vaak deelde de rekwestrant de grieven mee aan een jurist die bijgevolg de opmerkingen van de verzoeker in een tekst goot. De jurist wist welke vorm en procedure wenselijk was. Op zoek naar de legitimatie van haar eisen stelde de natie een strategie op in samenwerking met haar advocaten.⁴⁶ Bijgevolg was de Brouwersnatie de geestelijke auteur en een jurist de materiële auteur. Slecht eenmaal ondertekende Bollaerts, als notaris van de natie, met zijn eigen naam een petitie.⁴⁷ Hij was tevens één van de personen die voor de Brouwersnatie allerlei ordonnanties bijeen bracht voor juridische zekerheid.⁴⁸

Het kon dat de dekens alleen of samen met de oudermans petitioneerden.⁴⁹ Ook duidde de Brouwersnatie zich soms gewoon aan als “de brouwers” of als de meest uitgebreide formulering: *dekens, oudermans ende gemeyne supposten van de brouwersnatie*. Bovendien waren stedelijke ambtenaren niet systematisch in het opstellen van hun index: vaak schreven ze enkel *dekens van de brouwers*, terwijl de eigenlijke *verthoonders* van het verzoekschrift ook *de gemeyne supposten* omvatte. Het criterium hierbij is of de inhoud van het verzoekschrift van belang was voor alle brouwers. Als dit het geval was dan worden de petities opgenomen in het kwantitatieve onderzoek. Zo konden de *proprietarissen en de brouwers in de Nyewstadt* een maatregel vragen die van nut was voor alle brouwers.⁵⁰ Uit grafiek 1 blijkt dat de meeste petitie in naam van de dekens werden opgesteld. Zij rekwestreerden in 71% van de gevallen samen met de oudermans en de suppoosten. In 7% van de gevallen dienden de dekens alleen een verzoek in. Nog eens 7% betreft de rekwesten ingestuurd samen met de oudermans. In 6% van de gevallen petitioneerden ze enkel samen met de suppoosten en zonder de oudermans. Vermoedelijk bekeken de schepenen, de Maandagse raad en een stedelijk ambtenaar zowel het origineel als het afschrift van de petitie. Ook zij waren dus *participants*. Vooral de schepenen in hun rol van commissarissen waren hier van belang aangezien zij een onderzoek startten dat al dan niet uitmondde in een oplossing voor de in het rekwest

⁴⁴ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 113,125.

⁴⁵ Bijvoorbeeld het rekwest van 8 april 1591: SAA, PK, nr. 669, fol. 207r.; SAA, GA, nr. 4897, fol. 181r.-181v., Rekwest van de Brouwersnatie over de grootte van de biertonnen, 8 april 1591.

⁴⁶ DE KEYZER, ‘Corporatisme’, 15.

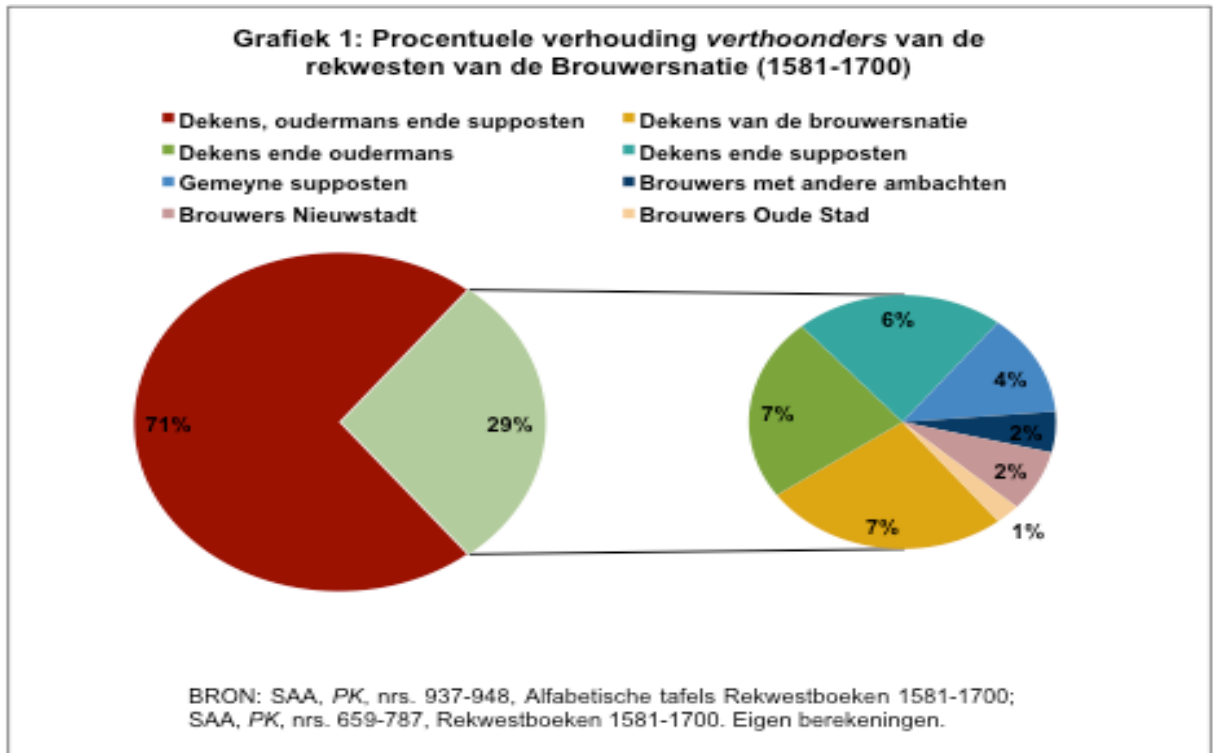
⁴⁷ SAA, PK, nr. 753, fol. 258v.

⁴⁸ SAA, GA, nr. 4894: Diverse ordonnantiën geschreven door notaris Bollaerts 1625. Littera D, 1546-1640.

⁴⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 43. Na het volbrengen van het dekenschap moesten deze nog een jaar als ouderman in dienst blijven.

⁵⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 137. Vanaf het einde van de zestiende eeuw was de brouwnijverheid vooral in de Nieuwstad gelokaliseerd.

vermelde probleem.⁵¹ Bijgevolg werd de inhoud van de petitie niet enkel schriftelijk, maar ook mondeling gecommuniceerd in de Maandagse Raad. De eventueel gemaakte verslagen van de vergaderingen in deze raad blijken echter niet overgeleverd.⁵²

1.2 “Soo bidden sy ootmoedelyck”: Instrumentalities, ends en key

Het doel van een petitie was een hogere toezichhoudende te informeren en te overtuigen. Deze *end* heeft een invloed op de *key* van de bron. Zo lijken de bestudeerde rekwesten qua vorm en toonsoort op elkaar. Ze beginnen nagenoeg altijd met *Verthoonen reverentelyck*. Vooral de respectvolle en nederige toon van de Brouwersnatie tegenover de magistraat valt op. Op die manier werden bestaande gezagsverhoudingen bevestigd.⁵³ Die onderdanige houding lijkt voor de handliggend aangezien de natie bepaalde voorrechten of verzoeken om wetgeving wilde verkrijgen: *soo bidden de supplianten ootmoedelyck*. Van Nierop suggereert dat de rekwestrant via ootmoedig te zijn gemakkelijker radicale eisen kon overbrengen.⁵⁴ De vraag is echter of de Antwerpse magistraat zich door deze woorden liet inpakken. De stadsbestuurders hadden genoeg ervaring met lobbyen en retoriek.⁵⁵ Aannemelijk is dat de natie de juridische correcte formuleringen gebruikte met de formulierboeken naast haar rekwest. Verder was er een vast patroon aanwezig: eerst werd er een ergernis geduid en hierna een mogelijke remedie voorgesteld.⁵⁶

⁵¹ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 125.

⁵² *Digitale Leeszaal*, ‘Maandagse Raad’.

⁵³ VERMEESCH, ‘De rol van agenten’, 313.

⁵⁴ VAN NIEROP, ‘Popular participation’, 288.

⁵⁵ GHIJS, *Magistraat*, 105.

⁵⁶ VAN NIEROP, ‘Popular participation’, 285-286.

1.3 “*Stadt grootelycx geprejudicieert in gerechticheyt*”: Act sequence

Omdat er in de petities een sterk overtuigend discours schuilde, is het nuttig de formuleringen van de Brouwersnatie te onderzoeken. Hoe poogde de natie de magistraat te overtuigen? In 1638 voelde de Brouwersnatie zich benadeeld omdat een zekere de Decker bier brouwde alsof hij lid was van de natie. Het taalgebruik in dit verzoekschrift was veel krachtiger dan in andere petities.⁵⁷ Dit was omdat het privilege om te brouwen één van de belangrijkste bestaansredenen was voor de natie. Ook in verzoekschriften waar zij de hoge bieraccijnzen hekelde vertoonden een scherper discours. Bij verzoeken om wetgeving rond interne zaken matigde de Brouwersnatie haar taalgebruik. Zo verzocht zij in 1645 voor een automatische promotie van onderdeken tot opperdeken. Op die manier zou er meer bestuurscontinuïteit zijn.⁵⁸

In de petities komen een aantal veralgemeningen naar voor: *met op exclusie van alle andere die niet vry ende syn*.⁵⁹ Zo wilde de natie een contrast aantonen: enkel individuen die officieel tot de natie behoorden hadden het recht te brouwen. Personen die geen lid waren van de natie en toch bier brouwden waren *onvrye personen*. De natie herhaalde haar frustratie vaak met andere termen om het te benadrukken: *tot infractie van der supplianten oude rechten, privileges ende de voorscreven immemorale possessie*.⁶⁰ Het verwijzen naar een ver verleden was een terugkerende formule.⁶¹ Zo schreef de natie in 1615: *van allen ouden tyden nyemant binnen ... stadt heeft moghen brouwen voor hem selven*.⁶² Verwijzingen naar de privileges die de ruggengraat vormden van het corporatieve systeem namen de belangrijkste plaats in binnen het ambachtsdiscours.⁶³ Ook verwees de Brouwersnatie geregeld naar de gunstige voordelen van de contracten van van Schoonbeke.⁶⁴ Verder maakte zij gebruik van heel wat hyperbolen: *ende tot achterdeelen van de totale ruine van de supplianten hunne familiebreweryen*.⁶⁵ Het was niet zo dat de actie van enkele *onvrye personen* een catastrofe betekende voor de brouwerijen. Veel brouwers waren precies relatief kapitaalkrachtig.⁶⁶ Wel gaf dit aan dat de natie verwachtte dat de magistraat kordaat optrad tegen concurrenten op de markt. In 1619 verzocht de natie om duurdere bieren te mogen brouwen zodat *sy met vrouwen ende familien mogen*

⁵⁷ SAA, PK, nr. 739, fol. 95v. Enkele voorbeelden uit het rekwest: *met op exclusie van alle andere die niet vry en syn, recht ende privilege is geconfirméerd met immemorale promessie datter geene memorie en is ter contrarien, tenderende tot infractie van der supplianten oude rechten ende privileges*.

⁵⁸ SAA, PK, nr. 746, fol. 2v.-3r.

⁵⁹ SAA, PK, nr. 739, fol. 95v.

⁶⁰ SAA, PK, nr. 739, fol. 95v.

⁶¹ JACOBS, 'Ambachtelijke geschiedenissen', 244, 282-283.

⁶² SAA, PK, nr. 706, fol. 75r.-76r.

⁶³ DE KEYZER, 'Corporatisme', 14.

⁶⁴ SAA, PK, nr. 761, fol. 222r.-222v.; SOLY, 'Van Schoonbeke', 355-392.

⁶⁵ SAA, PK, nr. 739, fol. 95v.

⁶⁶ EYKENS, *Brouwindustrie*, 134-136.

blyven leven.⁶⁷ In 1621 zou zij door de stijgende graanprijzen *in de gront geruineert worden met vrouwen, kinderen ende familien*.⁶⁸

De Brouwersnatie was zich bewust van haar belang voor de stad en gebruikte dat ook in haar vertoog. Zo liet zij geregeld haar relevantie voor de andere ambachten in de stad blijken: *achterdeelen ... van alle andere ambachten die op der supplianten neiringe moeten leven*.⁶⁹ Het was een slim idee om niet enkel zichzelf in de slachtofferrol te plaatsen. Door de negatieve gevolgen voor andere ambachten aan te halen kon de klacht een groter draagvlak krijgen. Verder zijn er tal van voorbeelden te vinden in de petities waar de natie de eventuele gevolgen voor Antwerpen aanduidde indien de magistraat niet inging op een verzoek. Zij hamerde op de *bonum commune* gedachte waar het “algemeen belang van de stad” centraal stond. De magistraat moest wel interveniëren aangezien zij verantwoordelijk was voor de stad.⁷⁰ Zo rekwestreerde de natie in 1609 dat *de stadt sal verliese haere ordinarise, rechten ende accyse daer van dat voor een groot dele den welvaert deze selve stadt is dependere* wanneer zij een bieraccijns niet zou afschaffen.⁷¹ In 1649 betoogde de natie dat door de invoeraccijnzen van Gent de stad Antwerpen *grootelycx geprejudiceert in haere gerechticheyt*. De magistraat liep zo namelijk inkomsten mis.⁷² Ook is er in veel verzoekschriften sprake van een soort dreigmiddel. Als de Brouwersnatie een bepaald voorrecht niet verkreeg kwam het steeds neer op dat zij dan *oyck de macht nyet hebben de ghemeynte cleyn bier te leveren*.⁷³ De stad wist goed genoeg dat *cleyn bier* van levensbelang was voor de *gasthuysen, armhuysen ende armen* van de stad.⁷⁴ Bovendien legde de natie steeds de nadruk op het voordeel dat de magistraat kon hebben bij een *florissante neringe van brouwen*.⁷⁵ Door gebruik te maken van een specifiek discours poogde de Brouwersnatie de magistraat te overtuigen om in te grijpen. De petities geven echter wel een goed idee van wat er leefde binnen zo'n natie en wat de bekommernissen waren.

⁶⁷ SAA, PK, nr. 712, fol. 197v.-198r.

⁶⁸ SAA, PK, nr. 715, fol. 192v.

⁶⁹ SAA, PK, nr. 739, fol. 95v.

⁷⁰ BLOCKMANS e.a., 'Whose community?', 149-150; LIS en SOLY, 'Ambachtsgilden', 17. Stadsbesturen legden in hun vertoog vaak de nadruk op het “gemeenschapsgevoel” en het “algemeen belang”.

⁷¹ SAA, PK, nr. 697, fol. 108r.

⁷² SAA, PK, nr. 749, fol. 53r.-53v.

⁷³ SAA, PK, nr. 663, fol. 12v.

⁷⁴ SAA, PK, nr. 664, fol. 139v.-140r.; SAA, PK, nr. 697, fol. 106v.-108v.

⁷⁵ SAA, PK, nr. 702, fol. 182v.-185r.

2 DE METHODOLOGIE

2.1 Het aantal verzoekschriften

De kwantitatieve analyse omvat 270 rekwesten. De Brouwersnatie stuurde dus gemiddeld iets meer dan twee rekwesten per jaar. Echter komen er 300 verwijzingen naar de Brouwersnatie voor in de indexen van de rekwestboeken.⁷⁶ De ambtenaren die deze opstelden waren niet systematisch in hun vermeldingen. Zo bevonden er zich een aantal petitie van individuele brouwers of van poorters die wilden brouwen in de rekwestboeken. Tevens verwezen ambtenaren niet per se naar een verzoekschrift, maar wel naar een folio waar de brouwers voorkwamen als *verthoonders*. Zo staan er verschillende vermeldingen waarbij de kopiisten vermeldden dat er een brief is ontvangen van de Brouwersnatie. Aangezien de inhoud van de brief moeilijk te achterhalen is, worden ook deze niet opgenomen. Met die opmerkingen indachtig vertoont de berekening van Deceulaer op basis van de indexen een lichte overschatting. Omdat hij echter gebruik maakt van steekproeven komt hij uit bij een totaal van 217 in plaats van 270 verzoekschriften.⁷⁷

Uit grafiek 2 blijkt dat de natie naar het einde van de zeventiende eeuw steeds minder petitioneerde. Voor de periode 1581-1590 lag het aantal vermoedelijk hoger omwille van de afwezigheid van het rekwestboek van 1585. Op basis van de historiografie worden er drie verschijnselen aangereikt die verantwoordelijk kunnen zijn voor deze daling. Ten eerste zou de verhouding tussen de Brouwersnatie en de magistraat verbeteren na de Koninklijke Ordonnantie van 1685.⁷⁸ De regering vroeg een bedde van 800.000 gulden aan de drie Staten. Deze Brede Raad aanvaarde die eis op voorwaarde dat de Regering de ambachten in de naburige dorpen zou verbieden. In de dorpen en gehuchten rond Antwerpen moesten de inwoners dan ook alle ambachten opgeven of hun intrek in de stad nemen.⁷⁹ Vooral de Brouwersnatie kon hier voordeel uit halen aangezien zij een groot deel van haar inkomsten verloren zag gaan door het *buytendrincken*. Burgers gingen vaak op het platteland drinken omdat het bier er goedkoper was. De natie sloot in 1685 een contract met de magistraat waardoor de Brouwersnatie voor de jaren 1687 tot 1689 de bieraccijnzen voor eigen rekening zou innen en de buitenbrouwers zou controleren. In ruil hiervoor eiste de natie dat de magistraat de ordonnantie publiceerde en in de praktijk bracht.⁸⁰ Op die manier vormden ze een alliantie met als gemeenschappelijk doel de concurrentie uit de buitenningen teniet doen. Ten tweede blijkt dat ambachten vooral in

⁷⁶ SAA, PK, nrs. 937-948.

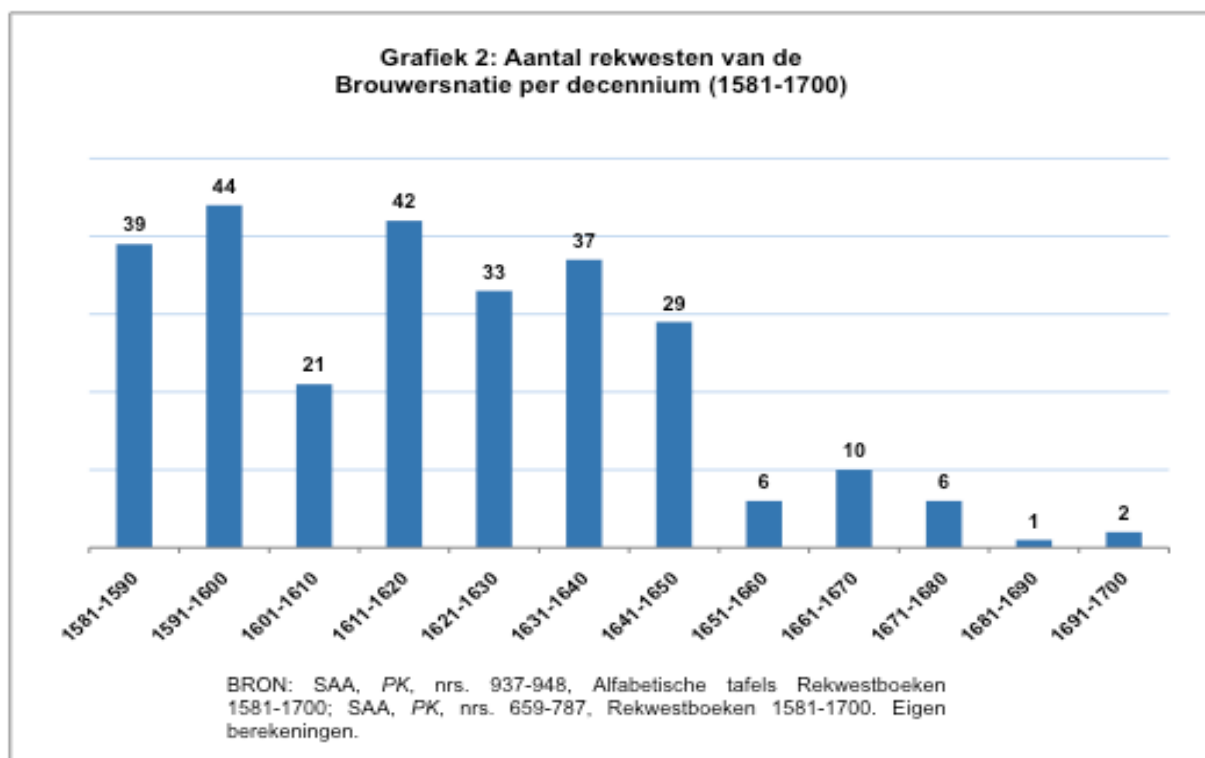
⁷⁷ DECEULAER, 'Conflictregeling', 170. De gebruikte periodes zijn 1586-1616 en 1646-1676.

⁷⁸ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 59.

⁷⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 81-82.

⁸⁰ DICKSCHEN, 'Brouwersnatie', 201.

het begin van de zeventiende eeuw rekwestreerden. Dit had volgens Deceulaer te maken met de toenmalige nauwe samenwerking tussen de magistraat en de ambachten na een periode van grote sociaal-politieke onrust.⁸¹ Ten derde kwamen brouwers vanaf het einde van de zeventiende eeuw, begin achttiende eeuw in het stadsbestuur waardoor ze hun belangen rechtstreeks konden verdedigen.⁸² Misschien had de natie geen nood meer aan het indienen van verzoekschriften omdat zij in een meer directe vorm in contact kon treden met de magistraat? Nochtans suggereert Vermeesch zoals Deceulaer dat ambachten meer petitioneerden wanneer zij sterk samenwerkten met de magistraat.⁸³ Het is opvallend dat de natie minder petitioneerde na 1650 toen er naast een algemene crisis in Antwerpen ook de brouwnijverheid het hard te verduren had.⁸⁴ Mogelijk spande de natie meer processen in tegen de magistraat in plaats van te rekwestreren. Onderzoek heeft uitgewezen dat de Raad van Brabant na 1650 meer rechtszaken met betrekking tot corporaties behandelde.⁸⁵ Ook de natie was in de periode 1655-1656 druk bezig met procederen tegen de stad over het Brouwersgeld.⁸⁶

Verder komt bij elk discussiedossier de evolutie van het aantal petities aan bod. Daarom wordt de onderzoeksperiode 1581-1700 telkens onderverdeeld in vijf quasi gelijke periodes. Bij discussiedossiers met een gering aantal rekwesten zal het aantal “n” in de

⁸¹ DECEULAER, ‘Conflictregeling’, 146-147; 170.

⁸² DEGRYSE, *Antwerpse fortuinen*, 135-136.

⁸³ VERMEESCH, ‘Verzoek om wetgeving’, 111.

⁸⁴ VAN HONACKER, ‘Political opportunity’, 43; AERTS, ‘Alcoholconsumptie’, 58.

⁸⁵ LIS en SOLY, ‘Ambachtsgilden’, 25. Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw daalde het aantal rechtszaken met betrekking tot corporaties. Vermoedelijk is dit te verklaren door de maatregelen van de centrale regering om de “twistzucht” van de corporaties te beteugelen.

⁸⁶ DERYCKE, ‘Antwerpse brouwers’, 51-52.

subperiodes klein uitvallen. Daarom werken de weergegeven succespercentages soms vertekenend. Toch is het relevant om te bekijken of de houding van de magistraat opvallende verschillen vertoont in verschillende periodes. Ook dienen die gegevens in hoofdstuk 4 als basis voor de grafische voorstelling van de evolutie van het succespercentage van het totaal aantal petitiees.

2.2 Verhouding *dispositio*, *apostille* en *ordonnantie*

Dispositio

Het laatste onderdeel van een petitie was de *dispositio*: het eigenlijke verzoek van de Brouwersnatie.⁸⁷ Die begint in alle rekwesten met *soo bidden sy ootmoedelyck* of *soo versoecken sy*. Dit gedeelte is van belang omdat het zal vergeleken worden met de effectieve beslissing van de magistraat. Het zou onbegonnen werk zijn om alle bekommelingen in de petitiees mee in rekening te brengen. Vaak vermeldde de natie namelijk ook allerlei andere klachten in de petitie. Echter weerspiegelt de *dispositio* over het algemeen goed van wat er in de petitie werd beklagd. De Brouwersnatie vroeg telkens één specifieke rechtshandeling. Soms ging dat over het publiceren van een ordonnantie, zoals in 1680: *versoecken de publicatie van het voorgemelt reglement*.⁸⁸ Zij verzocht ook *t'ordonneren eenige commissarissen*.⁸⁹ Bij dit laatste soort verzoek is waakzaamheid geboden omdat hoe dan ook commissarissen de petitie onderzochten. Bij de resultaten moet er dus rekening worden gehouden met de bevestiging van zo'n soort *dispositio*. Enkel als de natie expliciet naar commissarissen vroeg om hen te komen *visiteren ende informeren naar den inhoud* en de magistraat dit ook bevestigde, is er sprake van een succesvol verzoekschrift.⁹⁰ In slechts twee petitiees verzocht de natie twee verschillende elementen in de *dispositio*. In 1588 verzocht zij zowel om bieren te mogen brouwen van 15 stuivers en om niemand van de brouwers andere tonnen te laten vullen.⁹¹ Nagenoeg heel de inhoud van de petitie gold als een pleidooi voor het brouwen van duurder buur en daarom zal het andere element binnen de *dispositio* genegeerd worden. In hetzelfde jaar combineerde de natie ook een interne zaak met een vraag om duurdere bieren te mogen verkopen. Met dezelfde reden komt enkel het verzoek om duurdere bieren te brouwen in de analyse.⁹²

⁸⁷ HAEMERS, *Oorkondenleer*, 32. *Dispositio* is een term in de oorkondenleer waar de geoordeelde handeling in zit, de eigenlijke rechtshandeling. In feite geldt dit voor een rekwest ook omdat het om de beoogde rechtshandeling gaat.

⁸⁸ SAA, PK, nr. 771, fol. 215r.-215v.

⁸⁹ SAA, PK, nr. 659, fol. 164r.-164v.

⁹⁰ SAA, PK, nr. 667, fol. 58r.

⁹¹ SAA, PK, nr. 667, fol. 198v.

⁹² SAA, PK, nr. 667, fol. 161r.-162r.

Apostille en ordonnantie

In een aantal gevallen verklaarde de magistraat in de eerste *apostille* of zij de petitie goedkeurde, zoals in 1595: *geleth hebbende op d'inhouden deser requeste, ordonneren mits desen*.⁹³ Meestal nam zij pas een beslissing na een onderzoek, waarna de ambtenaren een mogelijke tweede kanttekening neergeschreven. Bovendien kon in geval van het ontbreken van een bevestiging via een *apostille* op vier wijzen uitdraaien. Ofwel besliste de magistraat expliciet via een kanttekening dat de natie nul op haar rekest kreeg. Hetzij kon het effectief niet bevestigd zijn geweest zonder dit vermeld was in een tweede *apostille*. Een derde uitkomst is dat het via ordonnanties, geboden of resoluties niet kan worden teruggevonden en het dus niet zeker is of de magistraat inging op het verzoek. In bepaalde gevallen is het duidelijk dat de magistraat niet was ingegaan op een rekest. De natie petitioneerde dan kort hierna een tweede maal met precies hetzelfde verzoek en een verwijzing naar het vorige onbevestigde verzoekschrift.⁹⁴ Ten slotte is het mogelijk dat er wel een gebod volgde, maar dat dit niet werd vermeld via een *apostille*. Zo verzocht de natie in 1584 een gebod tegen het vervuilen van de stadsvesten.⁹⁵ Ondanks het ontbreken van een *apostille* verbood de magistraat de praktijk aan de inwoners.⁹⁶ Omwille van deze redenen zal er altijd een deel van de besluitvorming niet in kaart gebracht kunnen worden. Echter zal via een gedegen studie van de literatuur en de geboden en ordonnanties dit zo veel mogelijk beperkt worden.

Haemers geeft aan dat men petitie's vaak vernietigde wanneer het verzoekschrift in de vorm van een oorkonde was goedgekeurd.⁹⁷ Uit de verzoekschriften van de natie blijkt echter dat een *apostille* wel degelijk een element van rechtsgeldigheid bezat. Vaak vroeg de Brouwersnatie precies om *op de marge deser gelieve te ordonneren*.⁹⁸ Zo vroeg zij in 1662 om *het decreet by marginalen appostille te statueren*.⁹⁹ Wanneer een bepaling van de magistraat dode letter bleef verwees de natie steevast naar *voorscreven marginale appostille*.¹⁰⁰ Ordonnanties, geboden en *apostilles* hebben dus een gelijke waarde in de analyse.

⁹³ SAA, PK, nr. 672, fol. 3r.-3v.

⁹⁴ Bijvoorbeeld: SAA, PK, nr. 661, fol. 79r.

⁹⁵ SAA, PK, nr. 664, fol. 33r.-33v.

⁹⁶ SOLY, 'Van Schoonbeke', 374.

⁹⁷ HAEMERS, 'Geletterd verzet', 2.

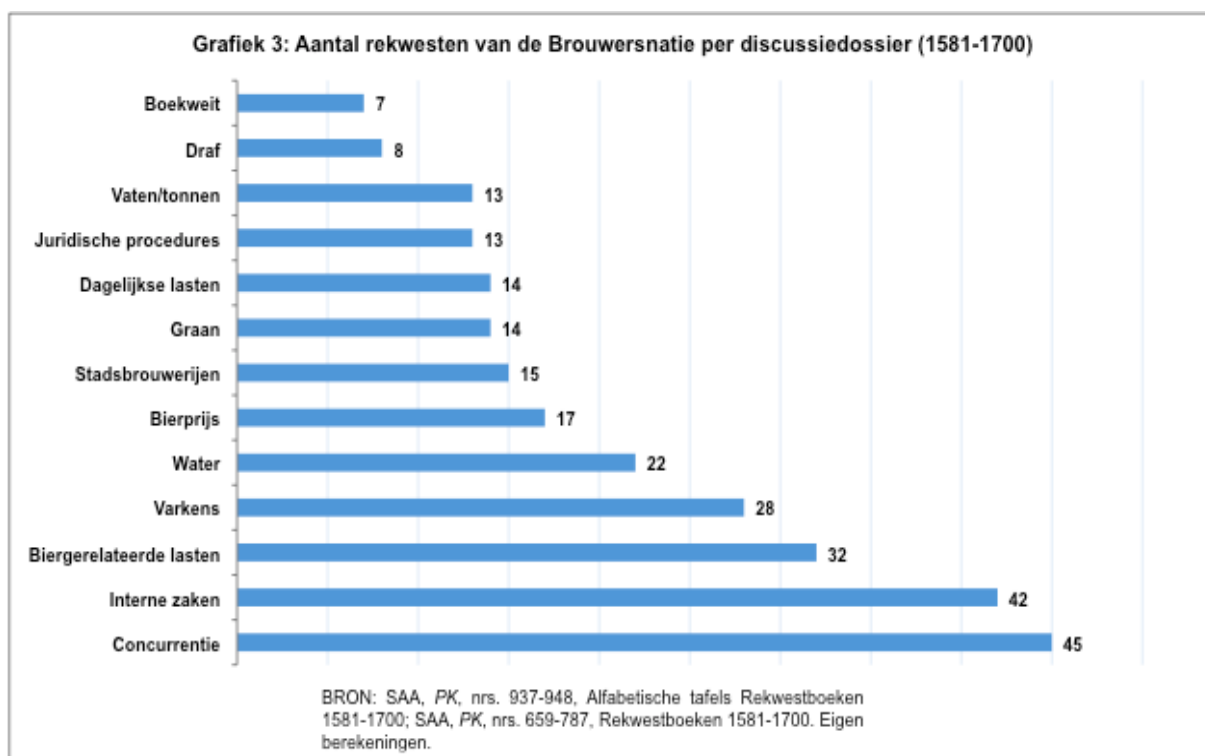
⁹⁸ SAA, PK, nr. 751, fol. 140r.-140v.

⁹⁹ SAA, PK, nr. 759, fol. 39r.-39v.

¹⁰⁰ SAA, PK, nr. 670, fol. 220r.

2.3 Discussiedossiers en “dé houding van de magistraat”?

Het onderscheiden van de 270 petities in verschillende domeinen is niet vanzelfsprekend. Een discussiedossier moet alomvattend zijn zodat we kunnen weten of de materie een frustratie vormde voor de Brouwersnatie en of de magistraat daarop in ging. Overlappingsen moeten vermeden worden aangezien op die manier ongenueanceerde uitspraken over de houding van de magistraat tot stand komen. Meer precies was de instelling van stadsbrouwerijen een vorm van concurrentie en zou het dus onder die noemer kunnen komen. Omdat het echter om specifieke aanvragen ging, wordt het als een afzonderlijk domein beschouwd. Hetzelfde geldt voor het gebruik van boekweit omschreven als een privilege van de Antwerpse brouwers.¹⁰¹ Indien het wordt ondergebracht bij de “graanbevoorrading” dan zou het resultaat de eigenheid van het type verzoeken negeren.

Grafiek 3 stelt de verdeling van de dertien verschillende discussiedossiers voor. Een groot deel van de rekwesten handelden over het discussiedossier “concurrentie”. Dit waren de verzoekschriften waarbij de natie actie vroeg tegen bieren die van buiten Antwerpen de stad binnenkwamen. Ook vroeg zij maatregelen om de export van haar eigen bier te bevorderen. In 22 rekwesten klaagde de natie over de watervoorziening die essentieel was voor de bierbereiding. De verzoeken om varkenshouderij vervulden de top vijf van discussiedossiers. De natie wist dat het sinds 1583 verboden was om varkens

¹⁰¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 116.

te houden omwille van de stank en het infectiegevaar. Echter kreeg zij steeds een uitzondering en mocht zij deze van *Bamisse tot halff meert* houden.¹⁰²

“Dé houding van de magistraat” is moeilijk te achterhalen. Het onderzoek spitst zich namelijk slechts toe op één specifieke bron. Verder nam de magistraat veel maatregelen *by maniere van provisie*. De natie kon dus tot *by myne heeren anders sal wesen geordonneert* genieten van de bevestiging van de magistraat.¹⁰³ Toch kunnen deze tijdelijke toegevingen voor meer nuance zorgen. In de historiografie geldt bijvoorbeeld dat de Brouwersnatie haar monopolie van het kuipen verloor aan de kuipers.¹⁰⁴ Echter blijkt dat de magistraat het soms toeliet om zelf tonnen te maken of bier in andere tonnen te laten vullen.¹⁰⁵ Eén keer stond er op het verzoekschrift wat de magistraat werkelijk dacht van het verzoek: *het hoogen off minderen van de accysen deser stadt den supplianten nyet aen den graet, noch tot hunne dispositie off advyse en staet*.¹⁰⁶ De natie petitioneerde soms ook over zaken die tegen juridische regelingen ingingen. Zo verzocht zij in 1584 een akte zodat *ververyen ende bleckeryen* het water niet meer konden gebruiken.¹⁰⁷ Die laatste hadden echter het voorrecht om water van de stadsriool of het Waterhuis af te tappen.¹⁰⁸ Bovendien kon de magistraat ook ordonnanties uitvaardigen die voordelig waren voor de brouwers, maar waarvoor de natie niet expliciet had verzocht. Dat was bijvoorbeeld het geval bij enkele ordonnanties waar de magistraat optrad tegen het misbruik van de burgers inzake het gebruik van de biertonnen.¹⁰⁹

¹⁰² SAA, PK, nr. 737, fol. 181r.; *De Geïntegreerde Taalbank*, ‘Bamis’. De term Bamis komt voort uit *baafmis*. Dat is de mis van Sint-Bavo wiens feestdag op 1 oktober valt.

¹⁰³ SAA, PK, nr. 675, fol. 141v.

¹⁰⁴ MELIS, *Samen sterk!*, 28.

¹⁰⁵ SAA, PK, nr. 662, fol. 224r.

¹⁰⁶ SAA, PK, nr. 667, fol. 161r.-162r.

¹⁰⁷ SAA, PK, nr. 663, fol. 197r.-197v.

¹⁰⁸ EYKENS, *Brouwindustrie*, 129-130.

¹⁰⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 126.

HOOFDSTUK 2: DE MAGISTRAAT EN DE DISCUSSIEDOSSIER VOOR HET BROUWEN

1 DE MAGISTRAAT EN DE GRONDSTOFFEN VAN HET BIER

1.1 Het belang van watervoorziening

Afgezien van het feit dat 85% à 90% van het bier uit water bestaat, had men in het Ancien Régime grote hoeveelheden water nodig voor het afkoelen, het spoelen en reinigen van tonnen, ketels en ander alaam.¹¹⁰ Bijgevolg was de beschikbaarheid ervan onmisbaar voor de Brouwersnatie. Het moest een elementaire zuiverheid hebben en voldoende zacht en zoet zijn. Het Scheldewater daarentegen was brak en zout waardoor de Antwerpse brouwers een tekort aan bruikbaar water hadden.¹¹¹ Van Schoonbeke bedacht hiervoor in het midden van de zestiende eeuw een oplossing. Deze Antwerpse urbanist zorgde ervoor dat het zoet water van de stadsvesten langs de zogenaamde Brouwersbuis naar het opgerichte Waterhuis vloeide. Van daaruit vloeide het water verder naar de brouwerijen.¹¹² Door de kwaliteitsverbetering van het water kon de stad een bierexporteur in plaats van een bierimporteur.¹¹³ Na de dood van Van Schoonbeke kocht de magistraat het Waterhuis. Dit gebouw en het stadsriool bleven permanent in handen van de stad.¹¹⁴ De natie kreeg de garantie van de bevoorrading in water, maar moest instaan voor het onderhoud van het Waterhuis. Ook liet de magistraat toe dat andere ambachten en particulieren konden genieten van het water.¹¹⁵ De problemen rond de kwaliteit van het water waren echter niet opgelost. Vooral vanaf het einde van de zestiende eeuw kwamen er klachten van zowel de bevolking als de natie.¹¹⁶

De natie rekwestreerde 22 maal over de waterproblematiek. Dat komt neer op een aanzienlijke 8,15% ten opzichte van het totale ingestuurde petities.¹¹⁷ Uit grafiek 4 blijkt dat de magistraat in iets meer dan de helft van de gevallen het verzoek bevestigde. Met de visitaties van commissarissen meegerekend behaalde de natie een succespercentage van 68,19%. Ook toont de grafiek dat een groot deel van de klachten inderdaad op het einde van de zestiende eeuw gesitueerd was. Naast klachten over de waterkwaliteit verstuurde de Brouwersnatie ook petities over de infrastructuur en de afnemers van het Waterhuis.

¹¹⁰ AERTS, 'Opgewarmd water?', 31.

¹¹¹ AERTS, 'Opgewarmd water?', 37; LOMBAERDE, 'Schoon water', 75.

¹¹² SOLY, *Urbanisme*, 294-295. Omdat het Waterhuis later ook als vergaderplaats diende voor de natie verkreeg het gebouwd de benaming Brouwershuis. De Brouwersbuis werd na de aankoop van de brouwerijen en het Waterhuis door de stad ook stadsriool genoemd.

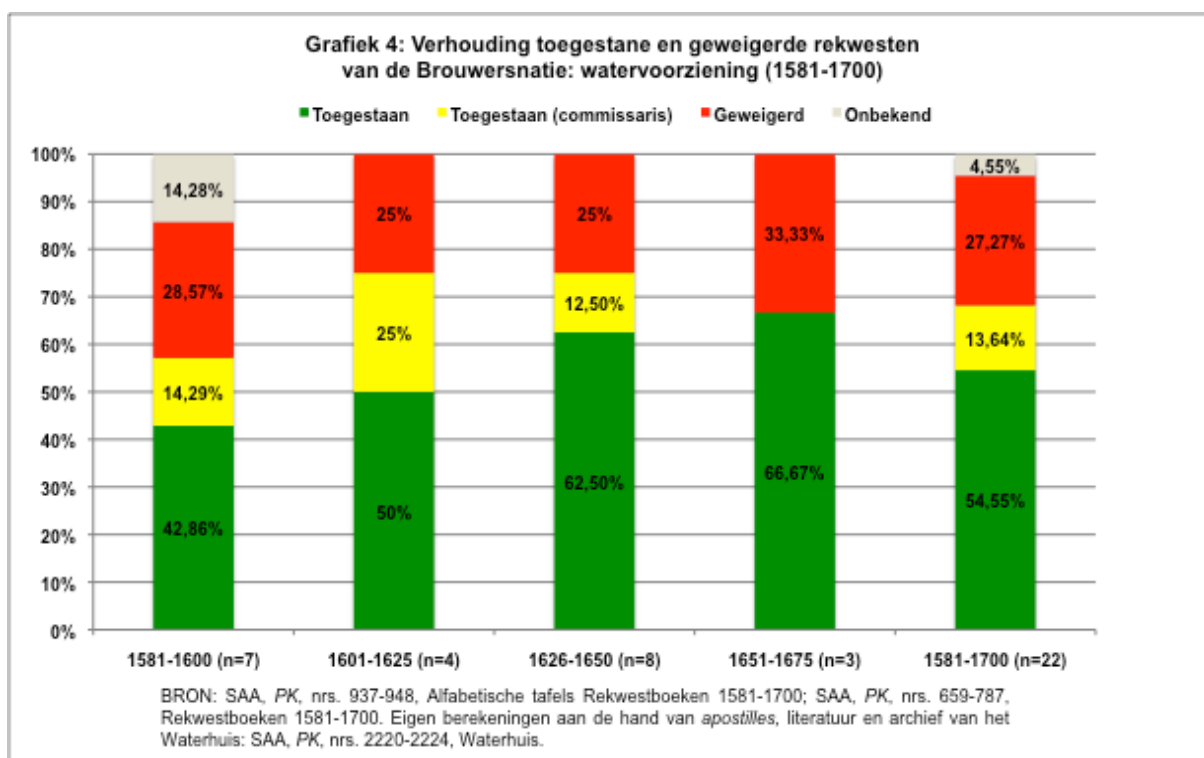
¹¹³ AERTS, 'Opgewarmd water?', 31.

¹¹⁴ DENUCE en CLIJMANS, *Waterhuis*, 21.

¹¹⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 128-129.

¹¹⁶ SOLY, 'Van Schoonbeke', 373.

¹¹⁷ $(22/270) \times 100 = 8,15\%$.

De kwaliteit van het water

In tien gevallen rekwesteerde de Brouwersnatie over de waterkwaliteit. Zij was daarin succesvol: in zes gevallen kreeg zij bevestiging en in twee gevallen stuurde de magistraat commissarissen zoals de natie verzocht. De uitkomst van één geval is onbekend en de natie kreeg slechts eenmaal nul op haar rekest. In mei 1584 wilde de natie een gebod omdat mensen *zeepsop, looghe ende andere vuylicheyt* in de stadsvesten gooiden.¹¹⁸ De magistraat verbood de praktijk om de waterkwaliteit te vrijwaren.¹¹⁹ In 1590 en 1599 wendden de brouwers van de *Gasthuysbempden* in de Oude Stad zich tot de stadsbestuurders.¹²⁰ In 1590 hadden ze op eigen kosten een riool en een aantal buizen aangelegd om beter toegang te krijgen tot zuiver water.¹²¹ Ze verzochten een verbod om bomen te planten omdat de wortels de buizen aantastten.¹²² In 1599 stuurde de magistraat een aantal schepenen om de slechte kwaliteit van het water tussen de Keizerspoort en Rode Poort te komen bezichtigen.¹²³ In datzelfde jaar liet de magistraat de vesten schoonmaken omwille van de wortelen van riet *ende andere vuylicheyt* in het water.¹²⁴

¹¹⁸ SOLY, 'Van Schoonbeke', 374; SAA, PK, nr. 664, fol. 33r.-33v.

¹¹⁹ SAA, PK, nr. 917, fol. 412v.-413r., Gebod tegen het vervuilen van de stadsvesten, 30 mei 1584.

¹²⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 131-132. Het gaat om de huidige Leopoldstraat dicht bij de Meir.

¹²¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 131-132. De brouwers in de Oude Stad moesten zich nog steeds met putwater behelpen of water aftappen van het kanaal dat het Schijnwater in de stad bracht langs de Blauwe Toren.

¹²² SAA, PK, nr. 669, fol. 155v.-156r. De uitkomst van dit rekwest is onbekend omdat er geen gebod werd gevonden.

¹²³ SAA, PK, nr. 682, fol. 98r.-99r.

¹²⁴ SAA, PK, nr. 681, fol. 196v.

In 1634 klaagde de Brouwersnatie dat het water steeds verslechterde door de vervuiling van de grond en het stijgende zoutgehalte. Zij verzocht de bouw van een riool om het water van de Herentalse Vaart naar de Houwer bij de Rode Poort te brengen.¹²⁵ Op die manier was er sprake van een rechtstreekse voeding van het Waterhuis met het Schijnwater, onvermengd met het water van de stadsvesten.¹²⁶ De magistraat gaf opdracht aan de thesauriers en rentmeesters om dit kanaal te laten bouwen op kosten van de stad.¹²⁷ Zowel Eykens als Soly zien de actie als een initiatief van de magistraat terwijl die expliciet vermeldde dat zij de werken verrichtte *by de supplianten versoecht*.¹²⁸ In 1649 gingen de stadsbestuurders in op het verzoek om het riool en de Houwer te kuisen omdat het water geïnfecteerd was. Amper een jaar later verzocht de Brouwersnatie hetzelfde, maar de magistraat ging hier niet op in omwille van het gebrek aan financiële middelen.¹²⁹ Melis geeft aan dat de acties van de natie voor kwalitatief goed water stilvielen na 1650. Echter bevestigde de magistraat in 1666 en 1669 nog twee petities om de Houwer te laten zuiveren. De natie hekelde het bedorven water omdat het ervoor zorgde dat haar bieren “onsmakelijk” werden.¹³⁰

De infrastructuur en de afnemers van het Waterhuis

In vier rekwesten petitioneerde de natie over herstellingen en het onderhoud van het Waterhuis. In 1606 had de natie een contract afgesloten met van Acchelen die de installatie van het Waterhuis moest verbeteren zodat die meer water kon ophalen. Echter was de timmerman nog steeds niet begonnen met zijn werk. Bijgevolg wenste de natie dat de magistraat van Acchelen moest ordonneren dat hij zich aan het tijdsbestek moest houden. Een jaar later bleek diezelfde van Acchelen zijn werk opnieuw te staken waardoor de brouwers zonder water kwamen te zitten. De stadsbestuurders ordonneerden dat hij zijn werk moest voltooien binnen de zes weken.¹³¹ In 1633 liet de magistraat een deel van de kelder onder het Waterhuis welven omdat de natie vreesde dat het Waterhuis zou invallen. Van belang was dat het om *nieuw werck* ging aangezien de natie het gebouw in principe zelf moest onderhouden. Na onderzoek bleek dat het nooit gewelfd was waardoor de magistraat haar verantwoordelijk opnam en de onderneming zelf bekostigde.¹³²

¹²⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 128-129; SAA, PK, nr. 735, fol. 172r.-173r.

¹²⁶ SOLY, ‘Van Schoonbeke’, 374.

¹²⁷ MELIS, *Samen sterk!*, 21-22; SAA, PK, nr. 2220, s.f., Kopie van collegiale resolutie: magistraat beval de thesauriers en rentmeesters een kanaal in steen te bouwen, 11 mei 1635.

¹²⁸ AERTS, ‘Economische interventie’, 434-435. Ook plannen voor grote bouwwerken door de centrale overheid werden “van onderuit” gestuwd.

¹²⁹ SAA, PK, nr. 749, fol. 95v.; SAA, PK, nr. 749, fol. 165r.

¹³⁰ SAA, PK, nr. 761, fol. 222r.-222v.; SAA, PK, nr. 764, fol. 118v.; SAA, PK, nr. 2220, s.f., Rekening aan de stad van De Jonfrey voor het ruimen van de Houwer, 13 juli 1669. In het rekwest van 1669 wilde de magistraat de natie zelf laten betalen. Aan de hand van enkele rekeningen is echter duidelijk dat de magistraat de operatie bekostigde.

¹³¹ SAA, PK, nr. 691, fol. 118r.-118v.; SAA, PK, nr. 692, fol. 91r.-91v.

¹³² EYKENS, *Brouwindustrie*, 129; SAA, PK, nr. 734, fol. 119r.

In acht rekwesten klaagde de Brouwersnatie over de andere gebruikers van het Waterhuis. Reeds in 1584 wenste zij dat het de ververijen en blekerijen verboden moest worden om nog gaten of buizen aan te brengen aan het riool.¹³³ In de daaropvolgende jaren bleef de natie een strijd voeren tegen andere ambachtelijke groeperingen of personen die gebruik maakten van het water. Haar voornaamste reden was dat het vestwater kwaliteitsverlies leed door de activiteiten van blekerijen, ververijen en andere.¹³⁴ De magistraat stelde zich in die vijf aangelegenheden unaniem negatief op. Op die manier zorgden de stadsbestuurders ook voor bruikbaar water voor andere nijverheden, maar namen ze het risico dat het water sneller vervuilde. In drie andere petitiees was de natie wel succesvol. In 1600 besliste de magistraat dat de andere gebruikers van het water verplicht waren hun bijdrage aan de dekens van de natie te betalen aangezien vele in gebreke bleven.¹³⁵ Een aantal jaar later verkreeg de natie een aantal commissarissen om een accijns te bepalen die de andere gebruikers moesten bijdragen voor een herstelling.¹³⁶ In 1646 stelde de natie dat heel wat gebruikers hun aandeel niet betaald hadden en toch gebruik maakten van het water. De stadsbestuurders ordonneerden dat de dekens de wanbetalers *henne buysen sullen mogen affgesneden worden*.¹³⁷ De magistraat was zich bewust van het belang van de watervoorziening voor de brouwers. Toch bevestigde zij slechts 54,55% van de rekwesten omwille van haar negatieve houding tegenover de verzoeken gericht tegen de andere watergebruikers.

1.2 Bier komt voort uit graan

Naast water had de Brouwersnatie nood aan graan voor haar bier. Zij zorgde jaarlijkse voor een grote omzet van gerst, haver, tarwe en hop. De uitgaven voor het brouwgraan vertegenwoordigden 70% tot 80% van de totale kostprijs van een brouwsel.¹³⁸ Echter zag de magistraat zich ook verplicht om de plaatselijke graanmarkt te beschermen. Het opkopen van de graanvoorraad door graanverkopers, brouwers en bakkers kon een tekort aan graan voor de gewone burgers veroorzaken.¹³⁹ De magistraat moest ervoor zorgen dat de brouwindustrie voldoende graan ter beschikking had omwille van haar belang voor de stad.¹⁴⁰ Onder dit discussiedossier wordt vooral de beschikbaarheid van graan voor de brouwers begrepen. Was de reglementering van de graanaankoop voordelig voor de

¹³³ SAA, PK, nr. 663, fol. 197r.-197v.

¹³⁴ SAA, PK, nr. 683, fol. 44v.-45r.; SAA, PK, nr. 762, fol. 140r.-140v.

¹³⁵ SAA, PK, nr. 682, fol. 175r.

¹³⁶ SAA, PK, nr. 705, fol. 3r.-3v.

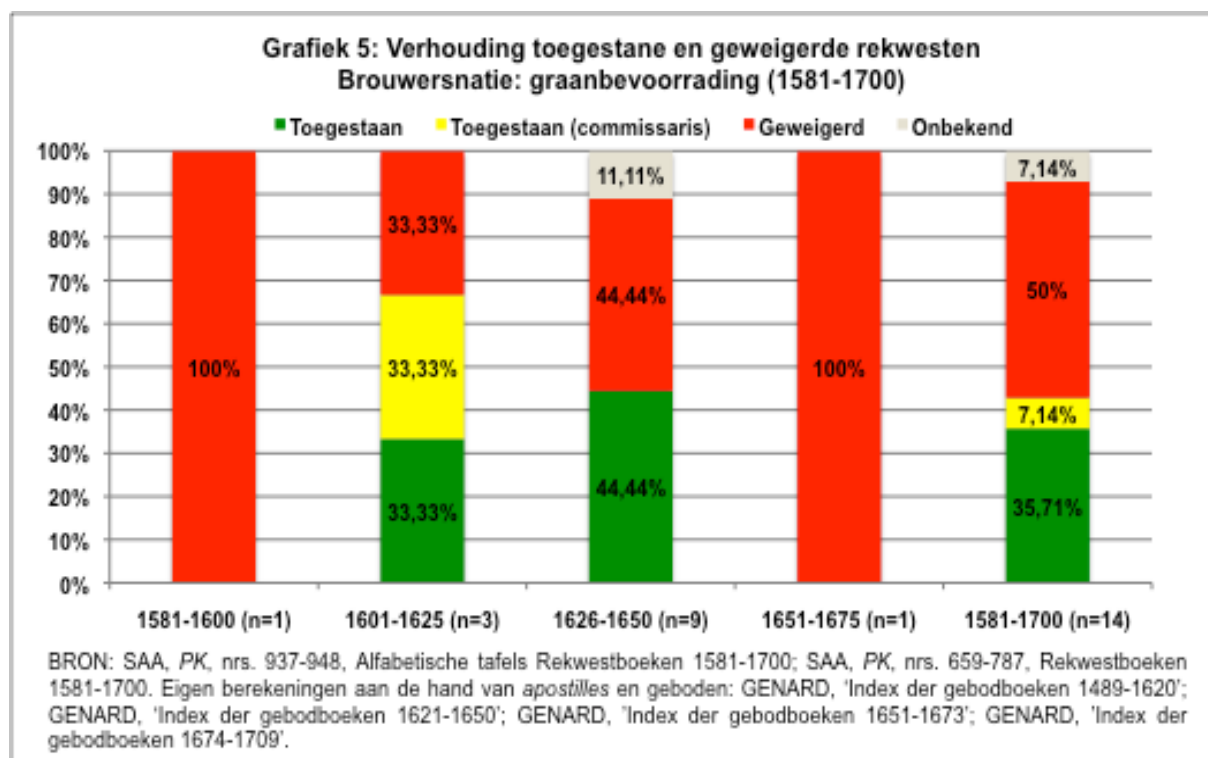
¹³⁷ SAA, PK, nr. 747, fol. 101r.

¹³⁸ AERTS, 'Opgewarmd water?', 37; EYKENS, *Brouwindustrie*, 134-135. Eykens berekent aan de hand van een rekening de inkomsten en uitgaven van brouwerij "de Swaen" voor de jaren 1618 en 1619. Zij komt uit op 71,71%, een cijfer dat in de lijn van dat van Aerts ligt.

¹³⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 114.

¹⁴⁰ MELIS, *Samen Sterk!*, 26; SAA, PK, nr. 736, fol. 246r.-246v.: *niet alleenelyc tot groot interest van de supplianten ende hunne neringhe, maar oock van de gheheele ghemeynte*.

Brouwersnatie? Dit was van aanzienlijk belang aangezien buiten de officiële markten iedere transactie van graan verboden was.¹⁴¹

Grafiek 5 toont dat de natie veertien maal petitioneerde over de graanbevoorrading. In de helft van de gevallen weigerden de stadsbestuurders het verzoekschrift. In april 1586 gaven ze hun voornaamste reden voor die negatieve houding: *om te voorkomen voordere dierte van alderly sorten van graen ... tot gerieve van de gemeynen borgeren ende innegesetenen*.¹⁴² Ze poogden via allerlei wetgeving de graanmarkt geen plaats te maken waar de brouwers, bakkers en andere een monopolie hadden.¹⁴³ Door de brouwers en de bakkers pas na twaalf uur 's middags toe te laten op de markt kon de prijs niet te hoog oplopen voor de burgers.¹⁴⁴ Echter wenste de natie ook zo goedkoop mogelijk graan te bekomen. Wanneer zij later op de markt trad was er reeds veel graan opgekocht en kon de prijs bijgevolg hoger oplopen. Het is dan ook niet toevallig dat zij de meeste rekwesten indiende tussen 1626 en 1650, de periode waar de graanprijs een ongekende hoogte bereikte.¹⁴⁵ In december 1594 verbood de magistraat zelfs aan graanverkopers, bakkers en brouwers hun graanvoorraad te kopen op de Brabantse Korenmarkt. Voor de Zeeuwse

¹⁴¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 115.

¹⁴² SAA, PK, nr. 917, fol. 471r.-471v., Gebod bakkers en brouwers mogen na bepaald uur pas graan kopen op de markt, 2 april 1586; VAN CAUWENBERGHE en JANSSENS, 'Crisis en bevolking', 266. Hogere graanprijzen zorgden voor bestaanscrissen die vaak demografische crisissen uitlokten.

¹⁴³ SAA, PK, nr. 919, fol. 179v., Gebod bakkers, brouwers e.a. mogen niet op de markt komen voor bepaalde uren, 30 september 1623.

¹⁴⁴ SAA, PK, nr. 917, fol. 480v., Gebod bakkers, brouwers, maalders of voorverkopers mogen niet op Brabantse Korenmarkt komen, 30 juni 1586.

¹⁴⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 114; VAN CAUWENBERGHE en JANSSENS, 'Bevoorradingsspolitiek', 237-238. In 1652, na de ergste crisisjaren, mocht de natie weer op hetzelfde moment als de bakkers graan opkopen.

Korenmarkt moest een vaste uurregeling in acht genomen worden. Vanaf 1609 kregen de brouwers en bakkers wel terug toegang tot de Brabantse Korenmarkt.¹⁴⁶

Uit de verzoekschriften blijkt dat de natie zich vooral kantte tegen de gunstigere uurregeling voor de bakkers vanaf 1623. In de helft van de gevallen petitioneerde de natie om terug op hetzelfde tijdstip de markt te betreden. De bakkers mochten van Pasen tot Bamis om elf uur de markt betreden en van Bamis tot Pasen om twaalf uur. De brouwers mochten dat respectievelijk slechts vanaf één uur en vanaf twaalf uur.¹⁴⁷ Vandaar opperde de natie reeds een jaar na de ordonnantie om een verandering van die uurregeling. In 1637 herhaalde de Brouwersnatie dat zij geen reden zag waarom zij slechter behandeld werd dan de bakkers omdat ook zij graan moest kopen voor haar bier.¹⁴⁸ De bakkers mochten in oktober 1625 uitzonderlijk een half uur vroeger dan gewoonlijk op de markt komen. Hierop protesteerde de natie en de magistraat herbevestigde de oude uurregeling.¹⁴⁹ In vijf van de zes petitiees weigerde de magistraat het verzoek.

In zes aangelegenheden rekwestreerde de natie om reglementering met betrekking tot de graanopkopers. Van één geval lijkt de uitkomst onbekend, in drie andere gevallen bevestigde de magistraat de petitie en twee verzoeken werden geweigerd. Aangezien de graanopkopers het graan vaak in grote hoeveelheden opkochten kwamen de brouwers zonder te zitten. De graanopkopers mochten omwille van een rekwest uitzonderlijk om twaalf uur, samen met de brouwers, hun granen kopen. In mei 1613 verzocht de natie dat de graanopkopers terug pas om één uur graan mochten opkopen in plaats van twaalf uur.¹⁵⁰ Hierop vaardigde de magistraat een gebod uit waar de brouwers om elf uur toegang kregen tot de markt en de graanopkopers om twaalf uur. Op die manier was het verzoek succesvol aangezien de natie terug een uur vroeger de markt mocht betreden.¹⁵¹ In 1595 opperde de natie om meer tijd te krijgen voor het opkopen van haar graan, maar de magistraat bevestigde de petitie niet. De brouwers moesten de tijd efficiënt gebruiken om hun voorraad in te slaan.¹⁵² In 1636 wenste de natie een gebod omdat veel graanopkopers de granen reeds opkochten voor het de markt bereikte. De magistraat publiceerde het gevraagde gebod.¹⁵³ Ten slotte blijkt uit twee verzoeken dat de magistraat kleine inbreuken op het monopolie van de *maalders* door de vingers zag. In 1625 en 1626 bevestigden de stadsbestuurders dat de natie rosmolens mocht houden om het brouwersgraan te malen. Volgens Melis klaagden de molenaars zelfs af en toe over partijdigheid.¹⁵⁴

¹⁴⁶ VAN CAUWENBERGHE en JANSSENS, 'Bevoorradingsspolitiek', 236.

¹⁴⁷ EYKENS, *Brouwindustrie*, 114; SAA, PK, nr. 919, fol. 180v., Gebod bakkers, brouwers e.a. mogen niet op de markt komen voor bepaalde uren, 26 oktober 1623.

¹⁴⁸ SAA, PK, nr. 720, fol. 190r.-190v.; SAA, PK, nr. 737, fol. 261v.

¹⁴⁹ SAA, PK, nr. 724, fol. 152r.-152v.

¹⁵⁰ SAA, PK, nr. 703, fol. 179r.-179v.

¹⁵¹ SAA, PK, nr. 919, fol. 39r.-39v., Gebod brouwers op de Korenmarkt mogen komen vanaf elf uur, 19 februari 1614.

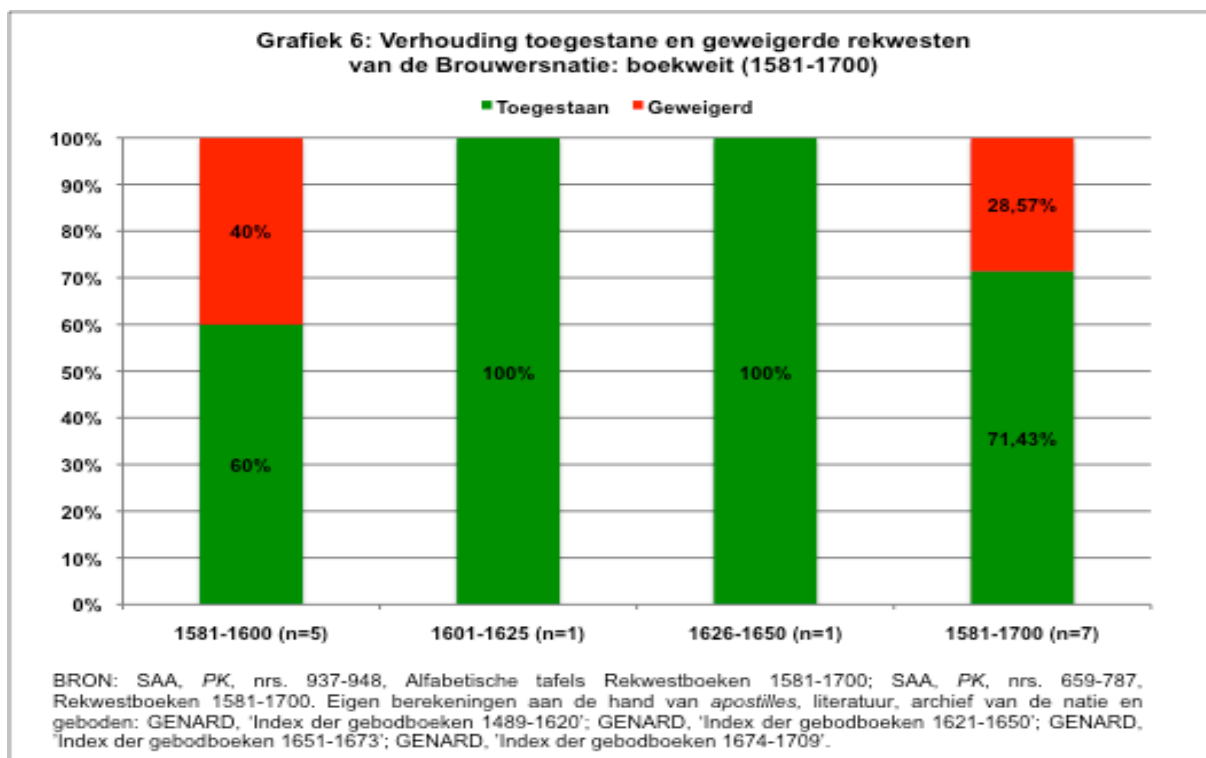
¹⁵² SAA, PK, nr. 675, fol. 132v.

¹⁵³ SAA, PK, nr. 736, fol. 246r.-246v.; SAA, PK, nr. 920, fol. 184v., Gebod graanverkopers mogen het graan enkel met maten verkopen, 27 april 1637.

¹⁵⁴ SAA, PK, nr. 722, fol. 74v.-75r.; SAA, PK, nr. 723, fol. 224r.-224v.; MELIS, *Samen Sterk!*, 27.

1.3 Het gebruik van boekweit

Bij de uurregeling van de graanaankoop was de houding van de magistraat negatief. Een ander beeld zien we bij het discussiedossier gerelateerd aan het gebruik van boekweit. Dit gewas behoorde niet tot de familie van de granen, maar gold vanwege haar zetmeelhoudende zaden als inferieure graanvervanger.¹⁵⁵ Naar het einde van de zestiende eeuw werd in de Antwerpse brouwnijverheid voortdurend met boekweit geëxperimenteerd. De magistraat tolereerde het vervangingsingrediënt omwille van de hoge graanprijzen op dat moment.¹⁵⁶ De natie verstuurde inderdaad vijf van de zeven rekwesten tijdens het einde van de zestiende eeuw. Uit grafiek 6 blijkt dat de magistraat in 71,43% van de gevallen de petitie bevestigde. Drie rekwesten handelden over de specifieke aankoopregeling van de boekweit en in vier petities wenste de natie de toestemming om boekweit te mogen gebruiken in haar bier. Zowel het stadsbestuur als de centrale regering stonden echter niet onverdeeld positief tegenover boekweit.¹⁵⁷ Ze hadden twee redenen om sceptisch te staan tegenover het aanwenden van het gewas in het bierproces. De opvatting leefde dat boekweit schadelijk was voor de gezondheid. Ook vreesden de overheden dat te veel boeren boekweit zouden verbouwen in plaats van goed graan. Vandaar dat de wetgeving rond het gebruik van het graansubstituut vaak veranderde.

¹⁵⁵ 'Boekweit', 104; EYKENS, *Brouwindustrie*, 116. Het gewas groeide op schrale grond waarbij de Kempen en het Noorden van Vlaanderen de voornaamste teeltgebieden waren.

¹⁵⁶ AERTS, 'Opgewarmd water?', 30.

¹⁵⁷ EYKENS, *Brouwindustrie*, 116.

In 1586 verzocht de natie het gebruik van boekweit omdat zij het als een oud voorrecht beschouwde. De magistraat bevestigde het rekwest echter niet.¹⁵⁸ In 1588 stond zij toe om bij gebrek aan goed graan ook mindere soorten zoals spelt of boekweit te verbrouwen.¹⁵⁹ In 1593 verboden de stadsbestuurders het gebruik van boekweit opnieuw met als reden dat de granen goedkoper waren geworden.¹⁶⁰ Hierop reageerde de natie in 1595 dat de *deucht ende smaeck* van het bier nochtans behouden bleef. Ook zou de stad veel accijnsinkomsten verliezen als gevolg van het verbod.¹⁶¹ Niet iedereen was hiervan overtuigd: het gebruik van boekweit werd voorwerp van een langdurige polemiek.¹⁶² De tegenstanders trokken aanvankelijk aan het langste eind aangezien de magistraat het volledige verbod herbevestigde in 1597.¹⁶³ Hierop reageerde de natie met het argument dat andere steden die met boekweit brouwden meer bier verkochten.¹⁶⁴ Bijgevolg liet de magistraat het gebruik voor maximaal zes weken toe. Het ging dan om maximum van 7 of 8 *viertelen* in een brouwsel van 60 *viertelen* graan.¹⁶⁵ Ondanks dat de magistraat expliciet vermeldde dat het om een tijdelijke gunst ging, blijkt dat het gebruik van boekweit gedurende gans de zeventiende eeuw een verworven recht was.¹⁶⁶

Aan de hand van de pegel van 1619 blijkt namelijk dat de magistraat het gebruik van boekweit nog steeds tolereerde. Verder gaven de stadsbestuurders in 1672 nog aan dat de burgers in de stadsbrouwerijen naar het voorbeeld van de brouwers ook 8 *viertelen* boekweit mochten storten in een brouwsel van 60 *viertelen* graan.¹⁶⁷ Een indicatie voor deze permanente toestemming is dat het versturen van petitie over deze materie stopte na 1598.¹⁶⁸ In die vier petitie bevestigde de magistraat slechts in twee gevallen het verzoek. Die cijfers lijken te verrassen aangezien de natie boekweit mocht blijven gebruiken na 1598. In de verzoeken van 1586 en 1595 was zij echter nog onsuccesvol.¹⁶⁹ In de andere drie gevallen verzocht zij een gunstige regeling voor de aankoop of verkoop

¹⁵⁸ SAA, PK, nr. 666, fol. 90v.

¹⁵⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 116; SAA, GA, nr. 4892, fol. 34r.-34v., Ordonnantie over diverse punten die de brouwers moeten observeren, 21 maart 1588. Het was de brouwers echter streng verboden vreemde kruiden zoals siroop in hun brouwsels te gebruiken

¹⁶⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 116; SAA, PK, nr. 918, fol. 51r.-51v., Gebod brouwers mogen geen boekweit verbrouwen en geen hoger bier dan van 16 schellingen per ton, 15 januari 1593.

¹⁶¹ SAA, PK, nr. 674, fol. 79r.-79v.

¹⁶² DERYCKE, *Antwerpiensia*, 'Antwerpse brouwers'; SAA, PK, nr. 679, fol. 192r.-193v. In 1598 merkte de natie het volgende op: *vele van de gemeynte, jae ocyk van de geestelyckeheyte, vindende de bieren met boeckwey gebrouwen betere dan daerinne geene boeckweye en compt.*

¹⁶³ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 47; SAA, PK, nr. 918, fol. 113v.-114r., Gebod brouwers mogen geen boekweit verbrouwen, 11 oktober 1597.

¹⁶⁴ SAA, PK, nr. 679, fol. 192r.-193v.; SCHOLLIERS, *Levensstandaard*, 215-216. De *viertel* was een maat voor graan en andere droge waren. In Antwerpen bedroeg die bijvoorbeeld 77 liter voor tarwe en gerst en 90 liter voor haver.

¹⁶⁵ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 47.

¹⁶⁶ DERYCKE, *Antwerpiensia*, 'Antwerpse brouwers'; SAA, PK, nr. 679, fol. 192r.-193v.

¹⁶⁷ AERTS, 'Opgewarmd water?', 31, 36; EYKENS, *Brouwindustrie*, 114.

¹⁶⁸ SAA, PK, nr. 708, fol. 144r.-144v. Enkel in 1616 raakte de natie het voorrecht nog aan door te verwijzen naar verklaringen van andere steden over hun boekweitgebruik. Een mogelijke reden kan zijn dat de magistraat mogelijk de intentie had het verbod weer in te schakelen.

¹⁶⁹ SAA, PK, nr. 666, fol. 90v.; SAA, PK, nr. 674, fol. 79r.-79v.

van boekweit. Die werden wel bevestigd door de magistraat.¹⁷⁰ De positieve houding van de magistraat was hoe dan ook opmerkelijk. Zo waren Brusselse en Lierse brouwers bijvoorbeeld geen voorstanders van het gebruik van boekweit en gold er een verbod op het gebruik ervan in de Zuidelijke Nederlanden. Brugge verbood het bier van Antwerpen in 1601 omdat het een te grote hoeveelheid boekweit bevatte. Het argument dat de natie gebruikte dat het graansubstituut een *ordinaris ende alomme gebruyckelyck graen int brouwen* was blijkt bijgevolg niet te kloppen. De vraag is echter of het gebruik ervan niet nefast was voor de kwaliteit van het bier. Boekweit geraakte om agronomische redenen namelijk nooit uit de context van de minderwaardigheid.¹⁷¹

1.4 Bier brouwt men in vaten

De magistraat had er alle belang bij om de regelgeving aangaande het gebruik van vaten en tonnen streng te bewaken. Op die manier probeerde zij frauduleuze activiteiten van de consumenten te voorkomen en te beteugelen. Zo trachtten de burgers de officiële Antwerpse wetgeving rond de grootte en het brandmerken van de tonnen te ontlopen. Bijgevolg kon zowel de stad als de natie inkomsten verliezen.¹⁷² Het grote aantal ordonnanties van de magistraat bewijst echter de onmacht om deze misbruiken uit te schakelen.¹⁷³ Ook had de natie zelf reeds vroeg ontdekt dat in de maat van de tonnen een wijze lag om de bieraccijns te frauderen. Daarom moest de Brouwersnatie haar tonnen voortdurend opnieuw laten iken of laten beugelen. Bovendien kon zij haar tonnen enkel laten maken en herstellen door het kuipersambacht.¹⁷⁴ Bijgevolg was de natie afhankelijk van de magistraat voor het uitvaardigen van ordonnanties tegen de misbruiken van de consumenten, maar fraudeerde zichzelf ook. Verder was de natie gebonden aan de kuipers, maar lag zij voortdurend met hen in conflict.¹⁷⁵ Bovendien had de natie nood aan een grote hoeveelheid tonnen. De vraag is dan ook hoe deze verschillende fenomenen vertaald worden in de kwantitatieve analyse.

Grafiek 7 toont dat de magistraat in 69,23% van de gevallen de petitie bevestigde. Dit lijkt op het eerste zicht een verrassend hoog percentage. In de literatuur komt precies naar voor dat de natie het onderspit moest delven ten opzichte van de kuipers. Ook lijkt het vanzelfsprekend dat de magistraat een strenge controle uitvoerde op het gebruik van tonnen en vatten door de natie. De petitie van de natie zijn onder te verdelen in drie types. In zeven van de dertien rekwisten verzocht de Brouwersnatie specifiek haar bier te mogen

¹⁷⁰ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 49; SAA, PK, nr. 679, fol. 119v.; SAA, PK, nr. 683, fol. 53r.-53v.; SAA, PK, nr. 737, fol. 268v.

¹⁷¹ AERTS, 'Opgewarmd water?', 30, 39.

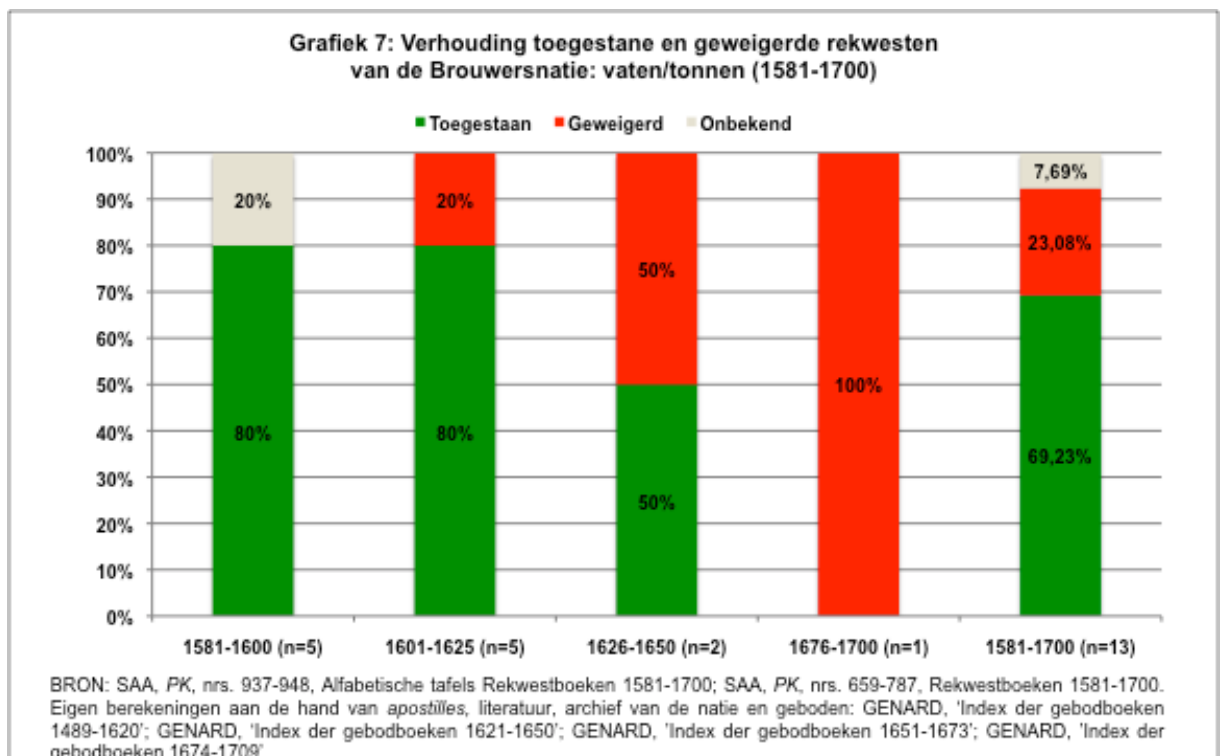
¹⁷² MELIS, *Samen Sterk!*, 33.

¹⁷³ EYKENS, *Brouwindustrie*, 122, 126-127.

¹⁷⁴ EYKENS, *Brouwindustrie*, 127; AERTS, 'Overheidsregulering', 64, 67-68. Ook in Lier was dit een problematiek waartegen de magistraat optrad.

¹⁷⁵ WILLEMS, *Kuipersambacht*, 39-40, 173; MELIS, *Samen Sterk!*, 28.

vullen in niet-Antwerpse tonnen of vaten. De magistraat bevestigde er vijf van en ging op die manier in tegen haar eigen wetgeving. Hoe valt die houding te verklaren? In 1591 verklaarde de natie dat het een oud voorrecht was om haar bier in niet-Antwerpse vaten te vullen. Zij beschouwde de onlangs afgekondigde ordonnantie als een aanval tegen haar privileges en verkreeg daarom een uitzondering.¹⁷⁶ Later dat jaar deed de magistraat het verbod zelfs te niet. In 1611 verwees de natie naar die *apostille*, maar de stadsbestuurders reageerden niet.¹⁷⁷ Een jaar later bleek het conflict nog niet uitgeklaard. De Brouwersnatie verzocht *dat sy de halve amen ende vierendeelen voor de buytenschippers sullen moghen vullen met biere gelyck sy gewoon syn te doen*. Bijgevolg liet de magistraat de gewoonte opnieuw toe.¹⁷⁸ In 1625 verklaarde de natie dat zij het leger van de Spaanse koning in Breda geen bier kon leveren omdat de kuipers te weinig vaten maakten. Zij rekwestreerde om tijdelijk tonnen te mogen gebruiken die elders gemaakt waren. De magistraat ging hierop in aangezien zij op die manier een inkomensverlies kon voorkomen.¹⁷⁹ Op die manier was zij pragmatisch: als zij inkomsten kon verkrijgen nam zij een loopje met haar eigen wetgeving. Ook in mei 1649 verklaarde zij dat de natie voor de volgende vijf dagen bier mocht vullen in vreemde vaten van de mensen die in schepen en schuiten naar de stad kwamen.¹⁸⁰

¹⁷⁶ SAA, PK, nr. 669, fol. 207r.: *hunne bieren alreede in vrempde vaeten gevult wesende moghen vuytvuren ten gedestineerde plaetsen*.

¹⁷⁷ SAA, PK, nr. 669, fol. 219v.; SAA, PK, nr. 699, fol. 225r.-225v.

¹⁷⁸ SAA, PK, nr. 701, fol. 202r.

¹⁷⁹ SAA, PK, nr. 722, fol. 19r.-19v.

¹⁸⁰ SAA, PK, nr. 749, fol. 41r.; SAA, PK, nr. 749, fol. 53r.-53v. In juli 1649 probeerde de natie deze periode te verlengen, maar daar ging de magistraat niet op in.

Drie rekwesten handelen over de misbruiken van de burgers waardoor de natie moeilijk aan de benodigde voorraad vaten of tonnen kon komen. In mei 1581 hekelde zij dat verschillende personen de tonnen in stukken zaagden en zelf gebruikten. Hierop reageerde de magistraat met een gebod waarin zij deze praktijk expliciet verbood op boete van 6 gulden. De inwoners van de stad moesten de tonnen op straat zetten en niet zelf bijhouden of bewerken.¹⁸¹ In december 1591 verzocht de natie een nieuw gebod omdat zij vond dat de stadsbestuurders te weinig optraden tegen de misbruiken.¹⁸² Eind 1594 wenste zij inzake dezelfde materie een nieuw gebod dat zij ook verkreeg.¹⁸³ In nog eens drie gevallen petitioneerde de natie tegen de kuipers inzake het maken en herstellen van de biertonnen. In 1603 ergerde zij zich omdat de kuipers weigerden tonnen te maken. Bijgevolg ordonneerden de stadsbestuurders dat de kuipers *gehouden syn de tonnen ... behoorlycke hermaecken ende gebonden te beugelen ende branden*.¹⁸⁴ Acht jaar later, in 1611, riep de natie de hulp in van de magistraat omdat het kuipersambacht de tonnen niet conform de wetgeving zou gemaakt hebben.¹⁸⁵ De kuipers ontkenden de aantijgingen, maar gaven toe dat het niet mogelijk was de tonnen te maken zodat die altijd overeenkwamen met de juiste maat. Na tussenkomst van de magistraat stelden de dekens van de kuipers daarom voor om alle biertonnen jaarlijks te hermeten en herbranden.¹⁸⁶

In 1689 klaagde de natie een laatste keer dat de kuipers zich niet hielden aan de Antwerpse maat. Volgens de natie was het om die reden dat sommige brouwers onterecht beschuldigd waren voor vermeende accijnsontduiking. De magistraat was echter niet overtuigd en legde de schuld bij de natie.¹⁸⁷ Ten slotte houdt de analyse geen rekening met de houding van de magistraat ten opzichte van de frauduleuze praktijken van de natie zelf. Dit ligt voor de hand aangezien de Brouwersnatie hier niet over rekwestreerde. Ook blijkt dat de magistraat geboden publiceerde waarbij geen verzoekschrift aan de basis lag. Daarom is het mogelijk dat de magistraat ook zelf toezag op de burgers om misbruiken uit te schakelen.¹⁸⁸

¹⁸¹ SAA, PK, nr. 659, fol. 163r.; SAA, PK, nr. 917, fol. 337v., Gebod burgers mogen de biertonnen niet zelf gebruiken of in stukken zagen, 22 augustus 1581.

¹⁸² SAA, PK, nr. 670, fol. 142v.; SAA, PK, nr. 918, fol. 62r., Gebod brouwerstonnen niet te ontvreemden en regulering voor de kuipers, 20 januari 1594. Dit rekwesst geldt als onbekend in de analyse. In januari 1594 ging de magistraat in een gebod kort in op de materie. Het ging echter vooral over een regulering van het maken van tonnen door de kuipers.

¹⁸³ EYKENS, *Brouwindustrie*, 122; SAA, PK, nr. 674, fol. 78v.-79r.

¹⁸⁴ SAA, PK, nr. 688, fol. 4v.-5r.

¹⁸⁵ SAA, PK, nr. 700, fol. 191v.-192r.

¹⁸⁶ WILLEMS, *Kuipersambacht*, 183-184. Ook zorgde de gebruikte houtsoort ervoor dat de tonnen konden krimpen waardoor de tonnen kleiner werden.

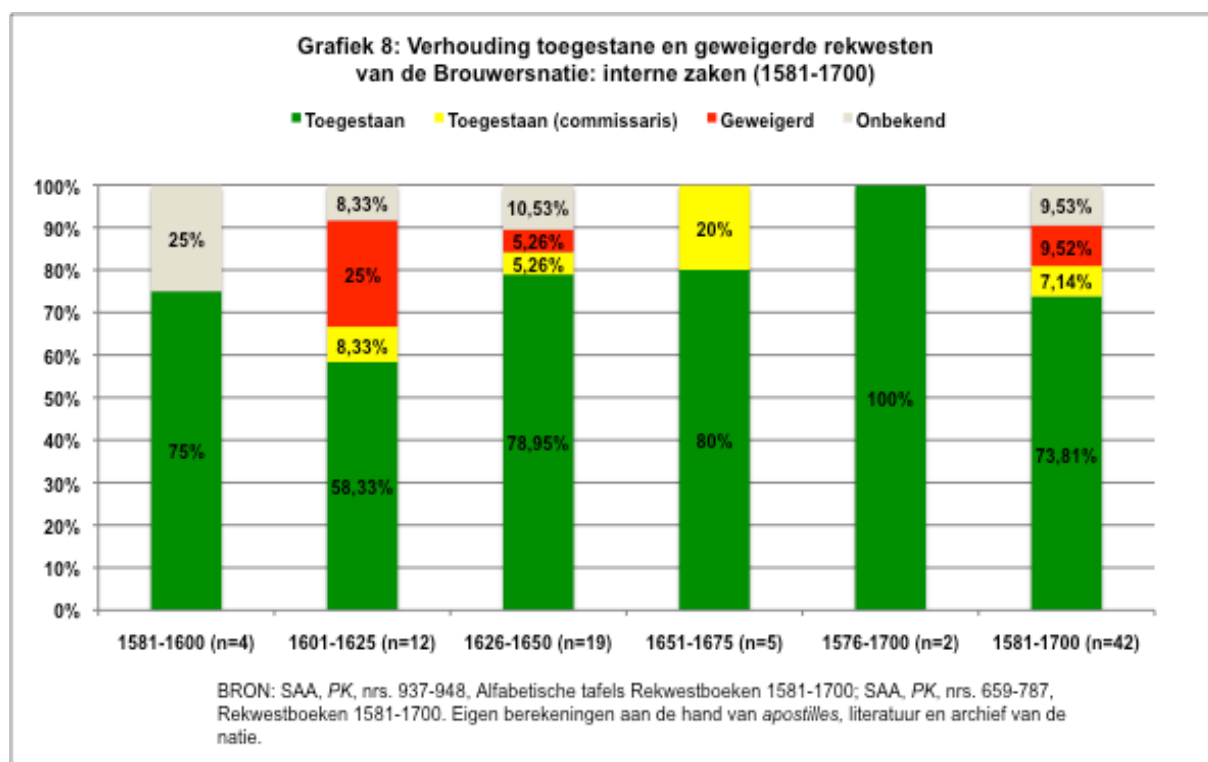
¹⁸⁷ SAA, PK, nr. 778, fol. 199r.-199v.; SAA, PK, nr. 924, Gebod branden van biertonnen, 28 augustus 1690.

¹⁸⁸ EYKENS, *Brouwindustrie*, 126.

2 DE INTERNE ZAKEN EN JURIDISCHE PROCEDURES

2.1 Interne kwesties van de Brouwersnatie

De Brouwersnatie verstuurde 42 petities naar de magistraat over interne aangelegenheden. Dat komt neer op maar liefst 15,56% van het totaal aantal ingestuurde rekwesten.¹⁸⁹ Dit grote aantal is te verklaren aan de hand van twee zaken. Enerzijds hield de magistraat een strenge controle op de natie. Enkel zuiver interne kwesties mochten worden behandeld op de Kamer. Ook mocht de natie zonder de thesaurier, als hoofdman van de natie, niet vergaderen.¹⁹⁰ Wanneer de Brouwersnatie een beslissing maakte met *gemeyn consent*, dan moest de magistraat dit bevestigen. Anderzijds wilden de dekens, meestal samen met de *oudermans ende supposten*, hun natie versterken en een vuist maken tegen personen die brouwden zonder deel uit te maken van de natie. Wanneer de dekens alleen optraden had dat vooral te maken met interne regelgeving die hun positie verstevigde en onderlinge conflicten moest vermijden.

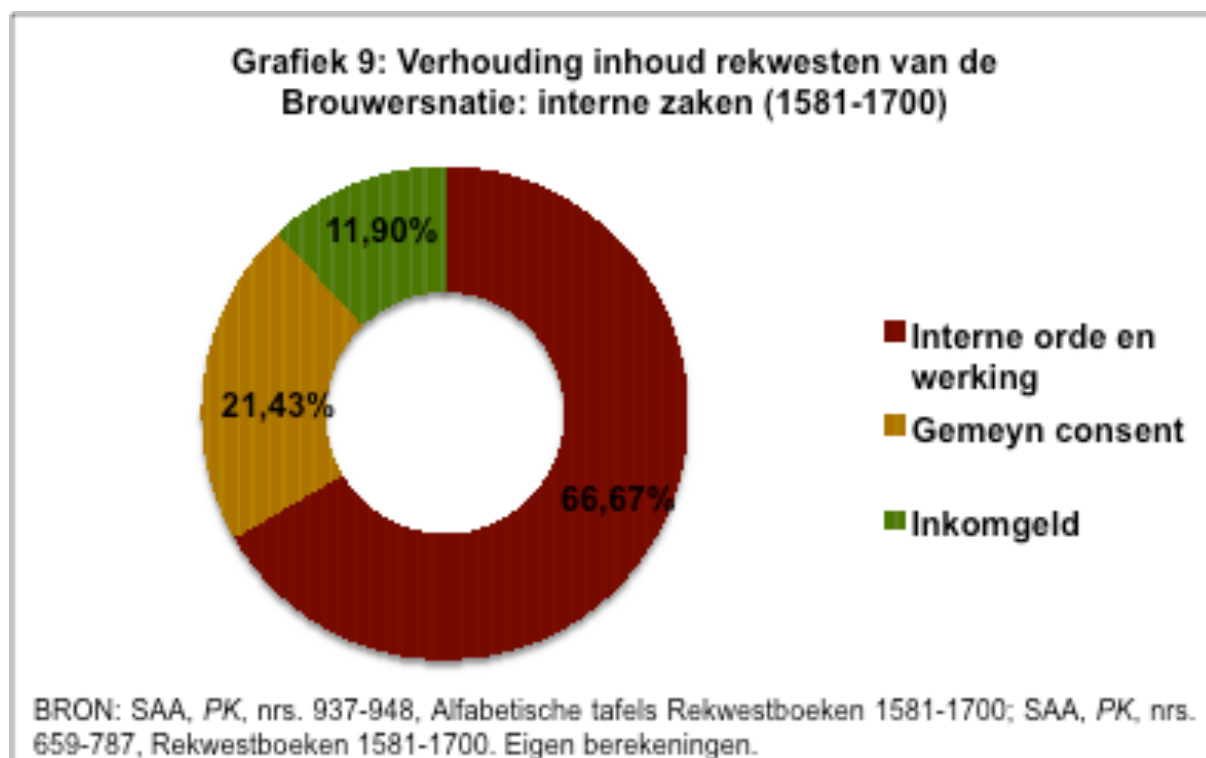

Zoals uit grafiek 8 kan worden opgemaakt, keurde de magistraat in 80,95% van de gevallen het verzoek goed. 7,14% van dat percentage verwijst naar verzoeken waarbij de natie commissarissen kreeg toegestuurd. De magistraat ontving 31 van de 42 petities tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw. Die verzoeken gingen voornamelijk om de

¹⁸⁹ $(42/270) \cdot 100 = 15,56\%$.

¹⁹⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 43, 45.

creatie van duidelijke regelgeving. Het algemeen beeld is dat de magistraat zich positief opstelde. Er is sprake van drie types verzoeken: petitie over de interne orde, expliciete verzoeken om een *gemeyn consent* te laten bevestigen en rekwesten over de hoogte van het inkomgeld. Grafiek 9 laat zien dat het overwicht bij de verzoeken over de interne orde en werking lag.

Interne orde en werking

In 28 gevallen petitioneerde de natie over de regelgeving van haar interne orde en werking. Daarvan bevestigde de magistraat er maar liefst 26. In twee gevallen was de uitkomst onbekend. De petitie liepen over de hele zeventiende eeuw met het zwaartepunt tijdens de periode 1625-1650. Een belangrijke drijfveer bij het insturen van dit type rekwes was het vermijden van onderlinge conflicten. Zo wilden de deken en oudermannen in 1604 dat het onttrekken van knechten door brouwers onderling moest stoppen. Door de boete te verhogen van 3 naar 25 gulden dachten ze dit te kunnen vermijden. Ook moest een knecht veertien dagen op voorhand melden dat hij naar een andere meester wilde gaan. De magistraat stelde een ordonnantie op die de twee zaken incorporeerde.¹⁹¹ In 1612 verkreeg de Brouwersnatie een resolutie waarin werd verboden dat brouwers onderling mekaars klanten afnamen.¹⁹² Er zijn ook voorbeelden te vinden van geschillen tussen particuliere brouwers waarbij de natie wenste dat de magistraat ingreep. Zo was er in 1614 een conflict

¹⁹¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 50; SAA, PK, nr. 689, fol. 111r.-111v.; SAA, GA, nr. 4897, fol. 30r.-31v., Ordonnantie over de knapen, 27 april 1605.

¹⁹² SAA, PK, nr. 702, fol. 27r.-27v.

ontstaan tussen Schrijnmaeckers en Smit. Die laatste brouwde zonder schouw tegen de muur van de brouwerij van Schrijnmaeckers waardoor brandgevaar kon ontstaan. Hierop stuurde de magistraat de *brantmeesters* om het conflict uit te klaren.¹⁹³

In een aantal gevallen wilden de dekens een bevestiging van hun macht. Zo vermeldden ze in 1614 dat ze door privileges en ordonnanties gemachtigd waren brouwers hun brouwerijen te doen sluiten wanneer zij het vonnis van de Kamer niet volgden. Meer precies konden de dekens de brouwers verbieden om de accijnsbiljetten uit te leveren, wat gelijk stond met het doen stopzetten van het brouwbedrijf. Echter gold die macht enkel als de brouwers onderling klanten afnamen. Bijgevolg verkregen de dekens de toepassing ervan op alle vonnissen.¹⁹⁴ Ook verzochten zij, al dan niet samen met de *oudermans ende gemeyne supposten*, grotere geldboetes omdat sommige brouwers zich niet aan bepaalde resoluties hielden. In januari 1626 beweerde de natie bijvoorbeeld dat er heel wat brouwers niet naar de vergaderingen kwamen. De magistraat bevestigde de hogere geldboete die was opgenomen in de petitie.¹⁹⁵

Ook was de natie gevoelig voor een eventueel machtsvacuüm. In 1644 was van Nyp bijvoorbeeld tot onderdeken gekozen. Hij weigerde echter het ambt te aanvaarden. Bijgevolg rekwestreerde de natie dat de onderdeken en zijn opvolgers verplicht waren de functie op te nemen.¹⁹⁶ In november 1662 ordonneerde de magistraat op vraag van de natie een aanpassing van de regulering rond het dekenschap die de opvolging moest verzekeren. Het ging om een bijstelling van een resolutie dat brouwers enkel deken konden worden na zes jaar lidmaatschap van de natie.¹⁹⁷ Verder rekwestreerde de natie om de *supposten* te reguleren en geen *borgers oft ingesetenen* in hun brouwerij te laten brouwen.¹⁹⁸ In november 1662 wenste de natie een eed van elk lid. De magistraat besliste dat de brouwers hun eed moesten komen afleggen bij de thesauriers.¹⁹⁹ Bij deze petitie had de magistraat niets te verliezen. Ook zij had baat bij een ambachtelijke groepering met een duidelijk reglement.²⁰⁰ Voor de natie was het dan weer van belang om zich af te zetten tegen personen die wilden brouwen zonder lid te zijn van de natie. Antwerpse ambachten bleken zeer actief te zijn in hun strijd tegen onvrije arbeid omdat die tegen hun geprivilegeerde status inging.²⁰¹

¹⁹³ SAA, PK, nr. 703, fol. 107v. Het ging om Jan Schrynmaeckers als eigenaar van "het Sweert" en Adriaen Smit van "den Roosenhoet".

¹⁹⁴ EYKENS, *Brouwindustrie*, 45; SAA, PK, nr. 703, fol. 268v-269r.

¹⁹⁵ SAA, PK, nr. 723, fol. 89v.-90r.; DE MUNCK, 'Ouderwetse debatten?', 90-91. Uit veel gildenordonnanties blijkt een groeiende desinteresse voor collectieve activiteiten in de zeventiende eeuw. Vaak werden zoals bij de natie in dit voorbeeld de boetes verhoogd.

¹⁹⁶ SAA, PK, nr. 746, fol. 2v.-3r.

¹⁹⁷ SAA, PK, nr. 759, fol. 39r.-39v.; WILLEMS, 'For members only', 42. Reeds in de zestiende eeuw weigerden grote meesters in de textielnijverheid het dekenschap in het ambacht en stelden zij zich steeds minder solidair op ten opzichte van hun collega's.

¹⁹⁸ SAA, PK, nr. 748, fol. 146r.-146v.

¹⁹⁹ SAA, PK, nr. 759, fol. 40r.-41v.

²⁰⁰ VERMEESCH, 'Wetgeving op verzoek', 123. In het achttiende-eeuwse Antwerpen was het grootste deel van de geboden over de reglementen van gilden en corporaties op verzoek.

²⁰¹ DECEULAER, 'Conflictregeling', 139-140.

“Met gemeyne consent hebben geresolveert”

In negen petities, of 21,43% van de totale petities over de interne zaken, wilde de natie een interne beslissing laten bevestigen. Zes hiervan werden bevestigd door de magistraat, één niet en van de overige twee is de uitkomst onbekend. De natie verstuurde al deze verzoekschriften tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw. Zo'n *gemeyne consenten* hadden voornamelijk te maken met het onderhouden of het verhogen van een bepaalde taks. Die belastingen dienden om de jaarkosten van de natie te bekostigen. Zo bevestigde de magistraat in 1629 een petitie waarbij zij herhaalde dat alle brouwers verplicht waren hun bijdrage te betalen.²⁰² In 1635 bevestigden de stadsbestuurders dat de brouwers voortaan 5 schellingen in plaats van 3 schellingen op elk brouwsel moesten betalen. In 1640 vroeg de natie opnieuw 3 schellingen, in 1641 18 schellingen en in 1650 4 schellingen.²⁰³ De magistraat bevestigde al deze interne beslissingen. Enkel in 1645 waar de natie maar liefst 30 stuivers per brouwsel wenste, verminderde de magistraat dit naar 5 stuivers. Wellicht vond zij de taks overdreven.²⁰⁴

“Gelieve t'voorscreven incompgelt te verhoogen”

Aan een brouwer in Antwerpen werden geen eisen van vakbekwaamheid gesteld: iedereen kon het brouwersberoep uitoefenen. De enige voorwaarde was het betalen van het inkomgeld. Die som was tamelijk hoog vergeleken met andere ambachten.²⁰⁵ Zo vormde de natie een uitzondering op andere ambachten die hun corporatieve monopolies enkel konden rechtvaardigen met de superieure vaardigheden van een vrijmeester die de leertijd had doorlopen.²⁰⁶ Enkel kapitaalkrachtige personen konden zich laten inschrijven. In 1581 bedroeg dit inkomgeld 25 gulden voor buitenstaanders en 12 gulden voor brouwerszonen.²⁰⁷ Acht jaar later verkregen de dekens een ordonnantie die bevestigde dat alle brouwers verplicht waren het inkomgeld en de jaarkosten te betalen aan de dekens. De dekens ondervonden namelijk dat sommige personen niet betaalden.²⁰⁸ Vier maal kwam de materie van het inkomgeld nog aan bod in de petities. In 1596 wilde de natie het inkomgeld verhogen omwille van de grote onkosten van dat jaar.²⁰⁹ Zij stelde voor dat de

²⁰² SAA, PK nr. 728, fol. 32r. De magistraat bevestigde het verzoek via *apostille*.

²⁰³ SAA, PK, nr. 735, fol. 202v.; SAA, PK, nr. 741, fol. 130r.; SAA, PK, nr. 743, fol. 183r.-183v.; SAA, PK, nr. 749, fol. 147r.

²⁰⁴ SAA, PK, nr. 746, fol. 206v.

²⁰⁵ DAVIDS en DE MUNCK, 'Entrance fees', 199; EYKENS, *Brouwindustrie*, 48.

²⁰⁶ DE MUNCK, 'Progressief corporatisme?', 68.

²⁰⁷ EYKENS, *Brouwindustrie*, 48.

²⁰⁸ SAA, PK, nr. 667, fol. 64r.

²⁰⁹ DAVIDS en DE MUNCK, 'Entrance fees', 196-198. Ook andere ambachten verzochten vanaf het einde van de zestiende eeuw hogere inkomgelden om (proces)kosten te compenseren.

buitenstaanders in plaats van 25 gulden 100 gulden inkomgeld moesten betalen. Het inkomgeld van de brouwerszonen mocht in ieder geval niet meer bedragen dan dat van de buitenstaanders. De magistraat ging hierop in legde het inkomgeld voor de buitenstaanders op 72 gulden vast en voor de zonen op 36 gulden.²¹⁰

In 1609 wenste de natie de som voor de buitenstaanders te laten stijgen naar maar liefst 300 gulden. De magistraat leek dit echter buiten proportie te vinden en besliste dat die som slechts 120 gulden moest bedragen en 60 gulden voor de brouwerszonen.²¹¹ De Brouwersnatie informeerde in 1619 naar de consequenties van de ordonnantie Albertine voor het inkomgeld van de natie. Die ordonnantie stelde dat alle nieuwe leden van de natie 50 gulden aan de stad moesten afdragen. De natie vond daarom dat het inkomgeld van de nieuwkomers moest stijgen. De magistraat ging hier niet op in en stelde dat de *vremdelingen* 72 gulden moesten betalen en de brouwerszonen 36 gulden boven de 50 gulden voor de stad. Op die manier steeg het inkomgeld voor zowel de buitenstaanders als de brouwerszonen, maar daalde het inkomgeld dat aan de natie moest worden betaald van respectievelijk 120 naar 72 gulden en van 60 naar 36 gulden. In 1621 poogde de natie nog een laatste keer de magistraat te overtuigen om de som te verhogen, maar ook hier gingen de stadsbestuurders niet op in. Voor de rest van de zeventiende eeuw zou het inkomgeld 122 en 86 gulden bedragen.²¹²

De natie wenste steeds een hoger inkomgeld te vragen aan nieuwkomers omwille van de grote onkosten als gevolg van onder andere rechtszaken. Het lijkt echter eerder te gaan om een vorm van machtsconsolidatie. De natie wilde enkel kapitaalkrachtigen binnen de natie en liefst brouwerskinderen. De uitspraak van Eykens dat de Antwerpse brouwers hun ambacht openhielden voor iedereen, in tegenstelling met onder andere Mechelen, klopte dus maar deels. De magistraat bevestigde slechts één petitie. Het is dus op het *conto* van de magistraat te schrijven dat niet enkel brouwers en hun nakomelingen zich in de natie konden inschrijven.²¹³ Melis vraagt zich af waarom de natie haar intredegeld niet met 50 gulden verhoogde om hetzelfde bedrag dat naar de stad ging te recupereren. Hij suggereert dat ofwel de natie meer volk nodig had ofwel zij een gemakkelijkere opvolging beoogde van de brouwerszonen.²¹⁴ Uit de petitie blijkt echter dat de natie haar inkomgeld wel wilde verhogen, maar de magistraat dat niet toeliet. In de tweede helft van de zeventiende eeuw rekwestreerde de natie hier niet meer over. Zij wist zich in die periode moeilijk te handhaven zodat brouwers die niet genoeg winst meer maakten uit de natie traden. Het verplichte de natie om buitenstaanders aan te trekken om de brouwnijverheid enigszins op peil te houden. Buitenstaanders hadden in diezelfde periode zelfs een

²¹⁰ SAA, PK, nr. 676, fol. 239v.-240r.; EYKENS, *Brouwindustrie*, 48.

²¹¹ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 45; SAA, PK, nr. 697, fol. 220r.-220v.

²¹² EYKENS, *Brouwindustrie*, 48; SAA, PK, nr. 712, fol. 248r.

²¹³ EYKENS, *Brouwindustrie*, 49-50.

²¹⁴ MELIS, *Samen Sterk!*, 40-41.

overwicht ten opzichte van de brouwerszonen.²¹⁵ Ander onderzoek suggereert dat het hogere inkomgeld voor buitenstaanders geen al te ernstige barrière vormde.²¹⁶ Ook correspondeerde de vijandige houding van een ambacht tegenover buitenstaanders in haar petitie niet per se met haar aannamebeleid. Precies een aanzienlijk deel van de nieuwe ambachtslieden waren personen zonder link met de gevestigde gemachtigden.²¹⁷

2.2 Juridische procedures

De magistraat ontving ook verzoekschriften naar aanleiding van juridische procedures.²¹⁸ Ook de natie verzocht dertien maal tot actie op juridisch vlak. Het overwicht van de verzoeken had te maken met een geschil met de kuipers.²¹⁹ Grafiek 10 laat zien dat de natie hier vooral tijdens het einde van de zestiende eeuw over petitioneerde. Dit is niet toevallig aangezien de Brouwersnatie op dat moment een hevige strijd voerde tegen de kuipers. De meest scherpe aanvallen op het monopolie van de kuipers waren afkomstig waren van de brouwers.²²⁰ Dit had deels te maken met de stadsbrand van 1576 die het ambachtshuis van de kuipers, inclusief het volledige archief van het ambacht, had verwoest. Aangezien de relatie tussen het kuipersambacht en de Brouwersnatie niet in wettelijke teksten was gegoten, vonden beide partijen dat ze zich niet aan de vooropgestelde regels moesten houden. De magistraat gaf slechts eenmaal openlijk steun aan de brouwers door zelf mee een klacht in te dienen tegen de kuipers.²²¹ Echter blijkt uit de petitie dat de magistraat negen op tien keer inging op het verzoek om een juridische actie te ondernemen tegen de kuipers. In mei 1589 bijvoorbeeld besliste de magistraat op verzoek dat de dekens en oudermans van de kuipers verplicht waren drie dagen na de *apostille* schriftelijk te antwoorden op de petitie.²²²

De kuipers werden na het verlopen van de termijn onder druk gezet om bepaalde documenten in te leveren. Ook verzocht de natie om andere vormen van juridische procedures. In 1591 stelde zij vast dat de magistraat de Pape had aangesteld als commissaris voor een geschil met de kuipers. De natie deed haar beklag dat de informatie in handen van de Pape bleef omdat hij de hoofdman van de kuipers was. Daarom besliste de magistraat om iemand anders als commissaris aan te stellen.²²³ Eén keer gingen de stadsbestuurders niet volledig in op een verzoek van de natie. In januari 1589 verzocht de natie dat de kuipers binnen drie dagen hun redenen in verband met het proces moesten

²¹⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 49.

²¹⁶ DECEULAER, 'Arbeidsregulering', 27; PRAK, 'Vroeger en nu', 29-30.

²¹⁷ PANHUUSEN, 'Mededingers', 136.

²¹⁸ VERMEESCH, 'Wetgeving op verzoek', 110.

²¹⁹ MELIS, *Samen Sterk!*, 28; WILLEMS, *Kuipersambacht*, 169.

²²⁰ WILLEMS, *Kuipersambacht*, 172.

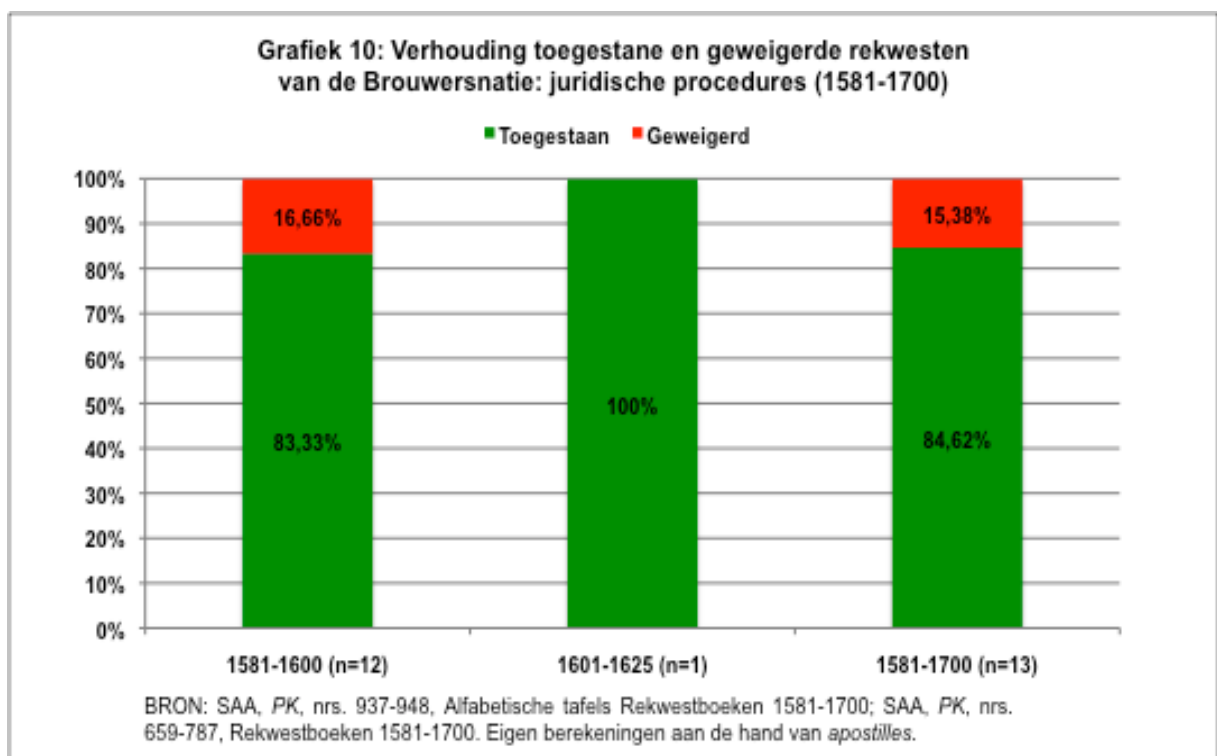
²²¹ MELIS, *Samen Sterk!*, 29, 34.

²²² SAA, PK, nr. 668, fol. 12v.

²²³ SAA, PK, nr. 669, fol. 153r.-153v.

overbrengen. De magistraat bepaalde echter dat de kuipers dit slechts binnen acht dagen moesten doen.²²⁴ De andere drie rekwessen handelden over juridische conflicten met de bierstekers en met een voormalig brouwer. Naar aanleiding van een proces tegen de voormalige brouwer Kuyff merkte de natie op dat haar voormalige advocaat in de zaak onlangs pensionaris was geworden. Zo verzocht zij een maand tijd zodat haar nieuwe advocaat zich kon inlezen in de zaak. Echter verleende de magistraat de natie slechts veertien dagen. In 1599 had de natie een geschil met de bierstekers. Volgens de natie kon er geen onderzoek worden gevoerd omdat de documenten nog steeds in het bezit waren van de bierstekers. De magistraat achtte het reeds gevoerde onderzoek daarom ongefundeerd.²²⁵

De natie verzocht geen grote inspanningen aan de magistraat. Vaak ging het enkel om een rechterlijke procedure terug voort te zetten. De magistraat weigerde slechts twee petitiees omdat de bepaalde tijdsperiode niet overeenkwam met de gevraagde tijdspanne. Echter valt het te betwijfelen of de Brouwersnatie die termijn werkelijk te kort vond. Verder hadden de stadsbestuurders er alle belang bij dat conflicten tussen ambachten zo snel en zo goed mogelijk werden afgehandeld.²²⁶ Dertien rekwessen op meer dan een eeuw tijd lijkt niet veel. De specifieke periode van het indienen van die petitiees duidt niettemin op de snelheid van de natie om de privileges van de kuipers te betwisten. Het hoge percentage van toegestane rekwessen was nochtans geen indicatie voor succes tegen de kuipers in de rechtbank zelf.

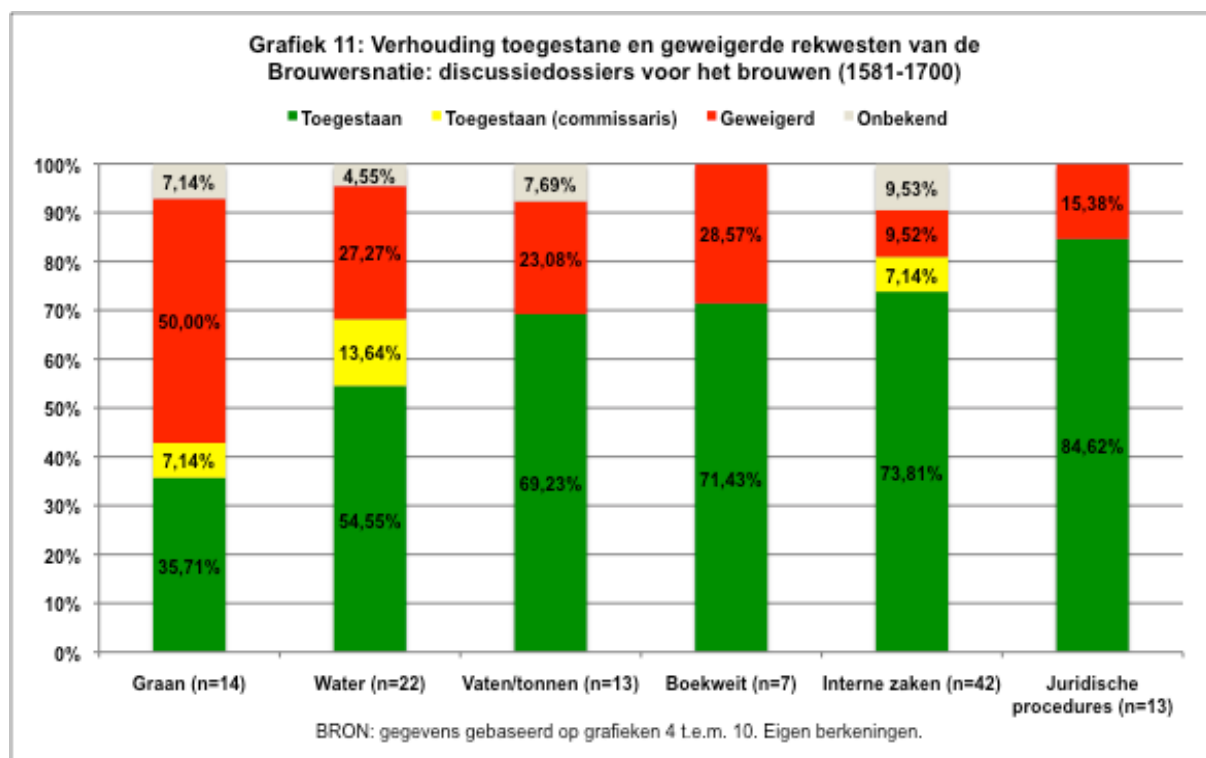
²²⁴ SAA, PK, nr. 667, fol. 260v.

²²⁵ SAA, PK, nr. 681, fol. 5r.-5v.

²²⁶ DECEULAER, 'Conflictregeling', 140; VAN HONACKER, *Lokaal verzet*, 527.

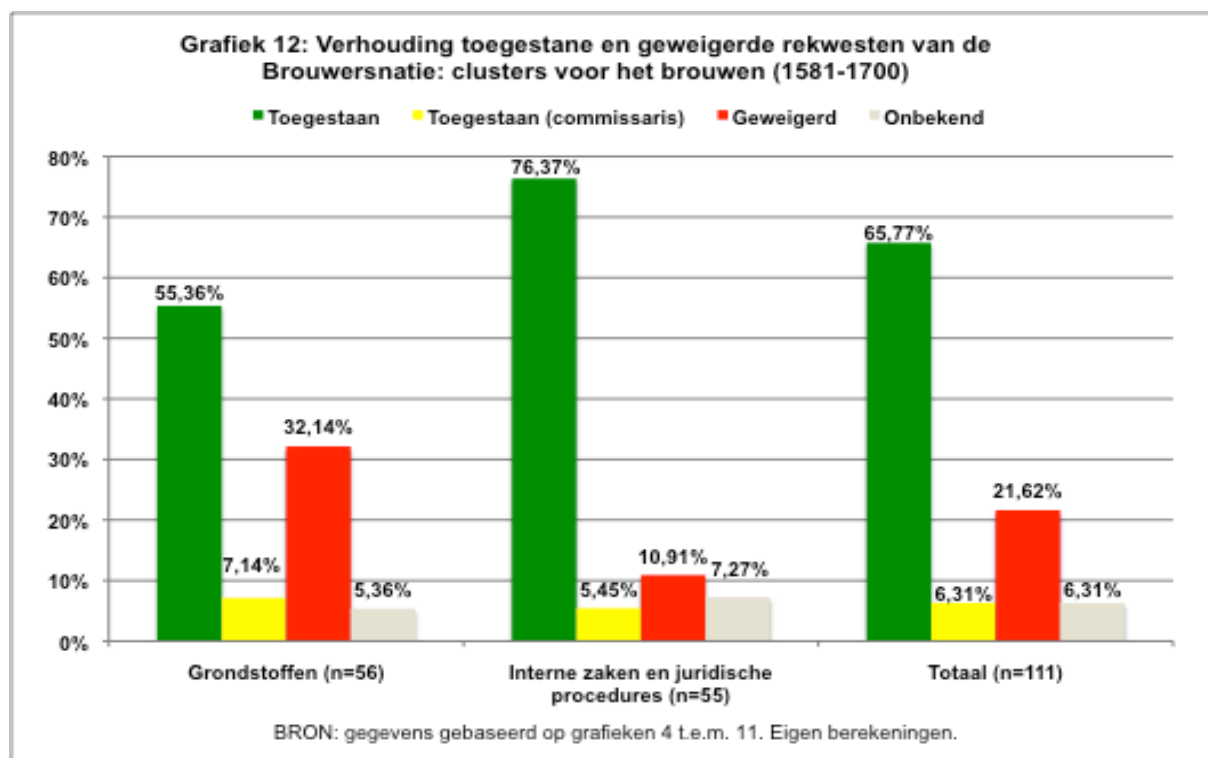
3 EEN POSITIEVE HOUDING VAN DE MAGISTRAAT?

Uit de bespreking van de verschillende discussiedossiers blijkt dat de magistraat niet altijd even bereid was om rekwesten te bevestigen. In grafiek 11 staan de verschillende discussiedossiers die optraden voor het brouwen gerangschikt volgens het succespercentage voor de natie. Die ordening blijft na de toevoeging van de succesvolle petities met betrekking tot de commissarissen ongewijzigd.²²⁷ De magistraat was procentueel gezien het minst bereid om de petities over de graanbevoorrading te bevestigen. Slechts in 35,71% van de gevallen bevestigde de magistraat het rekwest. Zij wilde er in eerste instantie voor zorgen dat tijdens graanschaarste de gewone burgers en de bakkers voldoende graan ter beschikking hadden. De natie mocht de graanmarkt wel vroeger betreden dan de graanopkopers en de magistraat liet inbreuken op het monopolie van de graanmalers toe. In iets meer dan de helft van de gevallen bevestigde de magistraat de petities over de watervoorziening. Het succespercentage komt na bijvoeging van de positieve rekwesten om commissarissen neer op 68,22%. Zij zorgde voor de infrastructuur van het Waterhuis en voor structurele werken om de natie van kwalitatief goed water te voorzien. De magistraat liet echter ook toe dat andere groeperingen zoals de ververs en blekers konden genieten van dit water. Dit was tegen de zin van de natie omdat het water op die manier sneller vervuilde.

²²⁷ Het discussiedossier "graan" was in 42,85% van de gevallen succesvol. De discussiedossiers "water" en "interne zaken" stijgen op die manier van respectievelijk 54,55% naar 68,19% en van 73,81% naar 80,95%.

Bij de andere vier discussiedossiers stelde de magistraat zich overwegend positief op. Verrassend genoeg was het discussiedossier “vaten en tonnen” met 69,23% vrij succesvol. Daaruit blijkt dat de magistraat pragmatisch was en niet altijd conform haar eigen wetgeving besliste. Ook trad zij op aanvraag van de natie op tegen misbruik van de burgers. Het grote privilege van de Antwerpse brouwers bestond erin boekweit te gebruiken. Ondanks de constante discussie hierover bevestigde de magistraat maar liefst 71,43% van de petities. Na 1598 stopte de natie met petitioneren omdat het gebruik van boekweit een verworven recht bleek te zijn. Bij de petities over interne zaken en juridische procedures was de Brouwersnatie nog succesvoller. Bij de interne aangelegenheden stelde de magistraat zich positief op tegenover de interne regelgeving en de beslissingen van de Kamer. Dit is niet verrassend aangezien de stadsbestuurders ook voordeel haalden uit een duidelijk ambachtelijke regulering. Wel zagen ze erop toe dat het inkomgeld niet te hoog was zodat de toegang tot het ambacht niet te gesloten werd. Verder is de gunstige houding van de magistraat bij de juridische procedures te wijten aan haar intentie om conflicten snel en correct af te handelen. Grafiek 12 toont aan dat de magistraat 21,01%punt meer petities bevestigde over interne zaken en juridische procedures ten opzichte van de nodige grondstoffen voor de natie.²²⁸ Van de 111 verzoekschriften haalde de natie in 65,77% haar gram. Als de visitaties van commissarissen worden meegerekend dan was de Brouwersnatie in maar liefst zeven op tien aangelegenheden succesvol.²²⁹

²²⁸ $76,37 - 55,36 = 21,01\%$ punt. Met de positieve verzoeken van commissarissen gaat het om een verschil van $19,32\%$ punt ($81,82 - 62,50$).

²²⁹ $65,77 + 6,31 = 72,08\%$.

HOOFDSTUK 3: DE MAGISTRAAT EN DE NASLEEP VAN HET BROUWEN

1 CONCURRENTIE GERELATEERDE DISCUSSIEDOSSIER

1.1 De prijs van het bier

De magistraat stelde een maximumprijs op het verkochte bier. Die prijs schommelde naargelang de graanprijzen.²³⁰ Melis oordeelt dat de brouwers niet als kartel optraden om de aankoopprijs van de brouwgranen te verlagen.²³¹ Wel rekwestreerde de Brouwersnatie om de maximumprijs van het bier te verhogen. De grote prijsstijgingen van de landbouwproducten tijdens de zestiende eeuw zorgden ervoor dat zij een middel moest zoeken om haar winst op peil te houden en competitief te blijven tegenover andere steden. Vandaar wordt het discussiedossier als een concurrentiële variabele behandeld.²³² Eykens vermeldt dat het onmogelijk was voor de brouwers om de prijs van het bier te verhogen.²³³ Deze bemerking ligt echter niet in het verlengde met de resultaten van het onderzoek van de petities.

Grafiek 13 laat zien dat de natie in 52,95% van de gevallen nul op haar rekest kreeg. Met de rekwesten waarin de natie commissarissen wenste meegerekend, was zij in 47,05% van de gevallen succesvol. Met enkel de verzoeken om prijsstijgingen geeft de grafiek echter een ander beeld. De stadsbestuurders bevestigden slechts 40% van die vijftien petities. Enerzijds blijkt dat de magistraat controle wilde over de bierprijs. Die houding lag in het verlengde van de koninklijke ordonnantie van 24 april 1588. Daarin bepaalde de vorst dat de stad toezicht moest houden op de bakkers en de brouwers dat ze hun brood en bier niet aan een te hoge prijs verkochten. Er moest vermeden worden dat de natie de toegenomen lasten verhaalde op de bierprijs.²³⁴ Anderzijds wilde die ingesteldheid niet zeggen dat de natie geen inspraak had. In 40% van de gevallen was zij succesvol. Uit de grafiek komt naar voor dat de natie de meeste rekwesten instuurde voor 1625. Dit is niet verwonderlijk aangezien de graanprijzen tot het midden van de zeventiende eeuw stegen met 1595 als absoluut crisisjaar. De tijdstippen van het insturen van petities lagen bijgevolg in lijn van de graancrisisjaren. Na 1650 verstuurde de natie geen rekwesten meer, wat correspondeerde met de gunstige graanprijzevolutie vanaf het midden van de eeuw en het

²³⁰ JANSSENS, *Crisissen*, 134.

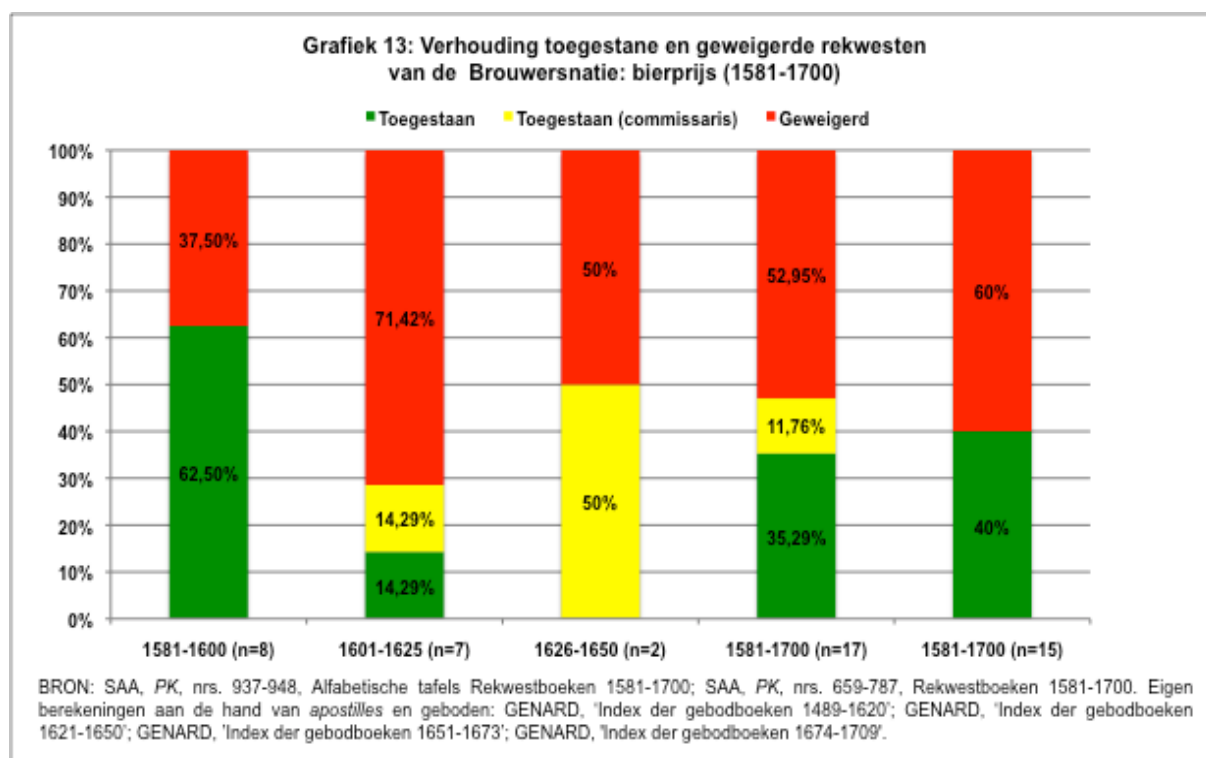
²³¹ MELIS, *Samen Sterk!*, 24, 64.

²³² EYKENS, *Brouwindustrie*, 56-57. Wanneer andere steden duurdere en betere bieren konden leveren, daalde de afzet van het Antwerps bier in de stad.

²³³ EYKENS, *Brouwindustrie*, 56. Zij suggereert vreemd genoeg eerder in haar bijdrage dat de stadsbestuurders de maximumprijs veranderden na klachten van de inwoners of van de brouwers.

²³⁴ AERTS, 'Alcoholconsumptie', 68; AERTS, 'Dorst', 597.

feit dat de magistraat geen maximumprijs meer opstelde na 1650.²³⁵ De natie motiveerde haar verzoeken om prijsverhoging, ondanks talrijke andere kosten, voornamelijk met de stijgende graanprijzen.

In maart 1586 klaagde de natie voor een eerste keer dat de granen duurder waren geworden.²³⁶ Bijgevolg verzocht zij om duurdere bieren te mogen brouwen dan van 20 stuivers per ton. Hierop ordonneerde de magistraat dat de natie zelfs mocht brouwen tot 30 stuivers per ton.²³⁷ De bierprijs was dynamisch: zij was afhankelijk van zowel de graanprijzen als van de klachten van de brouwers of anderen. Zo stelden de stadsbestuurders in september 1588 de maximumprijs vast op 15 schellingen per ton. Een maand later verstuurde de natie een petitie waarin zij die prijs hekelde en haalde zij quasi alle kosten aan die de magistraat moest overtuigen om de prijs terug te laten stijgen.²³⁸ In november verstuurde de natie nog een rekwest met hetzelfde verzoek, maar de magistraat verhoogde de prijs niet en stelde dat zij *verstaet nyet dat de supplianten eenige bieren selen mogen brouwen van hoogere pryse dan van vyfthien schellinghen de tonne*.²³⁹

Ook moeten de percentages in grafiek 13 genuanceerd worden. In 1595 merkte de natie op dat zij in maart traditioneel zwaardere bieren mocht brouwen. Bijgevolg verzocht zij in die periode een maximumprijs van 25 in plaats van 20 schellingen. De magistraat

²³⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 27, 114.

²³⁶ Mogelijk petitioneerde de natie hier ook over in 1585. Omdat het rekwestboek van dat jaar echter niet bewaard is kan dit niet worden gecontroleerd.

²³⁷ SAA, PK, nr. 665, fol. 66r.-66v.; SAA, PK, nr. 917, fol. 480r., Gebod bieren van 30 stuivers te mogen brouwen, 19 juni 1586.

²³⁸ SAA, PK, nr. 667, fol. 161r.-162r. Naast huishuur e.a. kosten waren de grootste lasten voor de natie echter de hoge graanprijzen.

²³⁹ SAA, PK, nr. 667, fol. 198v.

reageerde positief en liet dit toe tot eind mei. In juni verzocht de natie hetzelfde en gaven de stadsbestuurders een gunst: *alnoch sullen moghen brouwen tot bamisse naestcomende*.²⁴⁰ Omdat de bierprijs een dynamisch gegeven was waren ook de toegestane rekwesten van tijdelijke aard. Wel blijkt uit de cijfers dat de natie zich in beperkte mate kon mengen in de debatten. Die resultaten gaan dus in tegen de visie van Eykens dat het voor brouwers onmogelijk was om de bierprijs te laten verhogen. Ook nuanceert het de stelling van Melis. Het ontbreken van procesdossiers naar aanleiding van graanprijzen wilde niet zeggen dat de brouwers zich niet verzetten tegen de negatieve gevolgen van een te hoge graanprijs. Vermoedelijk paste de magistraat de maximumtarieven enkel aan bij scherpe en continue stijgingen van de graanprijzen. Dat bier een relatief goedkope drank was is dus vooral toe te schrijven aan de sociale politiek van de magistraat.²⁴¹ Ook moet de vraag worden gesteld hoe de natie omging met die houding van de magistraat. Tijdens de zeventiende eeuw was er namelijk een constante jammerklacht over de lage kwaliteit van het Antwerps bier. De brouwers waren vaak onwillig om lage(re) graanprijzen te vertalen in hogere graan- en moutstortingen.²⁴² Het is dus maar de vraag of de natie niet creatief omsprong met de negatieve houding van de magistraat. Zo kon zij als gevolg van een niet verkregen prijsstijging de hoeveelheid graan verminderen in het bier zodat haar winstmarge niet te sterk daalde.²⁴³ Door het in onbruik geraakte pegelsysteem verminderde de graaninhoud in het brouwsel. Het overgrote deel van de consumenten stelde uitgerekend die inhoud gelijk met de kwaliteit van het bier.²⁴⁴

1.2 Concurrentie voor het Antwerps bier

35% van de geboden in het achttiende-eeuwse Antwerpen waren sociaal-economisch van aard en kwamen bij uitstek op verzoek tot stand. Binnen dit domein handelde de grootste groep geboden over de “bescherming van de afzetmarkt”.²⁴⁵ Ook voor de Brouwersnatie was het discussiedossier “concurrentie” van cruciaal belang. Illustratief hiervoor is dat zij in 16,67% van de totale aangelegenheden rekwestreerde over de bescherming van haar afzetmarkt. Daarmee vertegenwoordigde dit discussiedossier het grootste aandeel binnen de petities.²⁴⁶ Binnen die rekwesten kunnen er twee grote subtypes worden onderscheiden. Aan de ene kant wenste de natie de bevestiging van haar monopolie binnen de stad. Zij verwachtte inmenging van de magistraat tegen niet-Antwerpse bieren in de stad en burgers die gingen *buyten drincken* en zo voor inkomstenverlies voor de natie en de stad

²⁴⁰ SAA, PK, nr. 674, fol. 148r.-148v.; SAA, PK, nr. 675, fol. 30v.-31r.; SAA, PK, nr. 675, fol. 141v.

²⁴¹ AERTS, ‘Dorst’, 599-600, 621.

²⁴² AERTS, ‘Opgewarmd water?’, 38-39; AERTS, ‘Dorst’, 604.

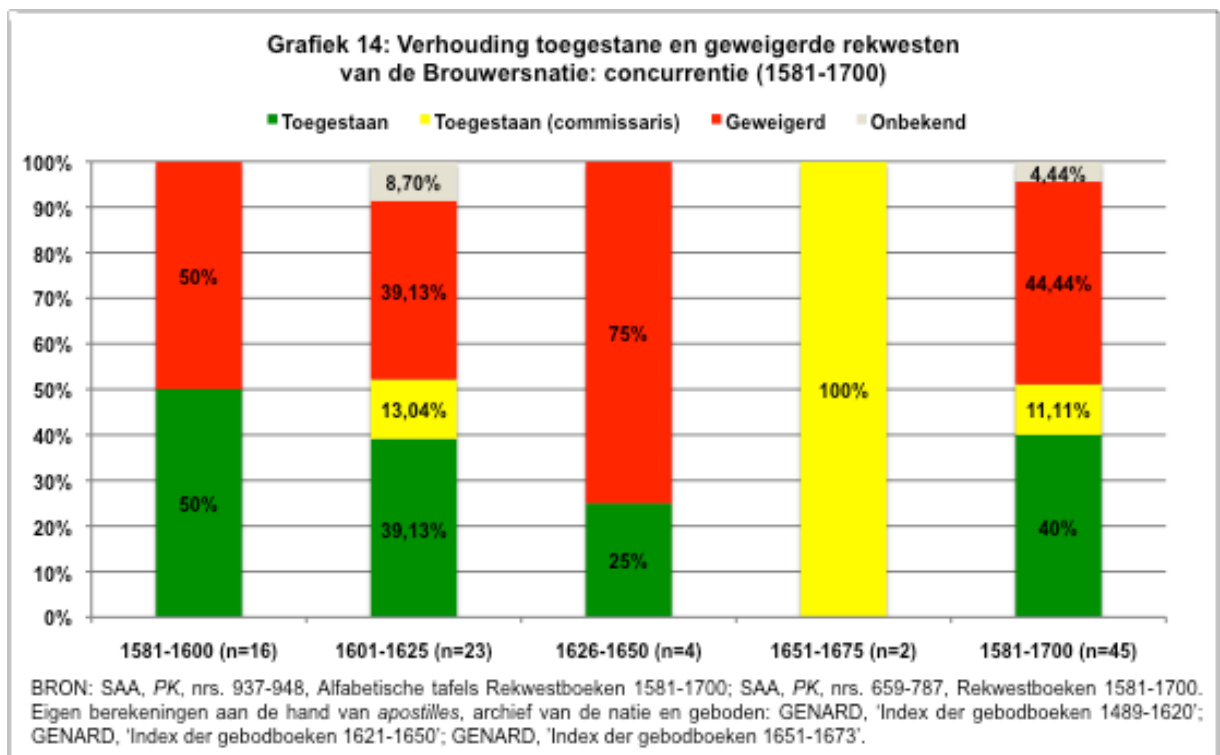
²⁴³ EYKENS, *Brouwindustrie*, 57. Een onderzoek naar de verhouding tussen graanprijs en bierprijs ligt buiten het opzet van deze masterproef. Eykens maakt in beperkte mate een correlatie tussen de bier- en graanprijzen.

²⁴⁴ AERTS, ‘Dorst’, 595. Zie “Stadsbrouwerijen als doorn in het oog?” over het pegelgebruik en de gevolgen daarvan.

²⁴⁵ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 117-118, 122.

²⁴⁶ $(45/270) \cdot 100 = 16,67\%$.

zorgden.²⁴⁷ Aan de andere kant wilde zij ook een zo groot mogelijke export van haar bier realiseren. De uitvoer van bier vormde immers een kapitale variabele in het proces van economische ontwikkeling.²⁴⁸ Echter begonnen verscheidene steden vanaf de laatste jaren van de zestiende eeuw het Antwerps bier hoger te belasten dan andere biersoorten. Naast dit protectionisme van verscheidene steden verhoogde de Antwerpse magistraat ook zelf geregeld de exportaccijnzen waardoor het Antwerps bier aan concurrentiekracht verloor.²⁴⁹ Door de financiële nood tijdens de zeventiende eeuw werd de brouwnijverheid steeds zwaarder belast.²⁵⁰ De natie was zich hier als geen ander van bewust: *dat sy moeten alle lasten binnen dese stadt helpen dragen*.²⁵¹

Uit grafiek 14 blijkt dat de magistraat zich niet onverdeeld positief opstelde tegenover de rekwesten. In 44,44% van de gevallen weigerden de stadsbestuurders de petitie. In iets meer dan de helft slaagde de natie wel in haar opzet. Hier zijn echter ook de laagdrempelige verzoeken van de afvaardiging van commissarissen meegerekend. Ook laat de grafiek zien dat het overgrote deel van de petitiees gesitueerd is rond de eeuwwisseling. Vanaf 1585 voerde de magistraat immers de meeste belastingen in waarop de natie bijgevolg reageerde.²⁵² Het grote aantal rekwesten rond 1600 wijst op het beginnende protectionisme van de andere steden, maar ook op de wens van de natie om

²⁴⁷ DICKSCHEN, 'Brouwersnatie', 200.

²⁴⁸ AERTS, *Bier van Lier*, 80.

²⁴⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 88-90; SWEVERS, *Brouwers en politiek*, 189, 193.

²⁵⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 104; LIMBERGER, 'Urban fiscal system', 131-132, 135, 145.

²⁵¹ SAA, PK, nr. 665, fol. 199v.

²⁵² EYKENS, *Brouwindustrie*, 98.

de consumptie van haar bier binnen de eigen stad te begunstigen.²⁵³ Het lage aantal petitiees na 1625 is enigszins verrassend. De neergang van de brouwnijverheid, en die van de economie in het algemeen, vanaf het midden van de eeuw zorgde er blijkbaar niet voor dat de natie meer petitioneerde.²⁵⁴

De interne markt en de import van vreemd bier

In veertien gevallen verzocht de natie inmenging van de magistraat op de interne markt. Zij was daarin vrij succesvol: acht maal verkreeg zij een bevestiging, in twee gevallen stuurde de magistraat commissarissen zoals gevraagd en vier maal kreeg de natie nul op haar rekest. In negen aangelegenheden rekwestreerde zij tegen bieren die werden geïmporteerd in de stad. De magistraat zag zich omwille van de moeilijkheden die de nijverheid had verplicht was een bescherming te bieden tegen die concurrentie. Om het lokale verbruik van het Antwerps bier te stimuleren moest de magistraat erop toezien dat het vreemde bier niet duurder verkocht werd dan het eigen bier. Liet zij toe dat vreemde bieren bij de tappers aan een hoge prijs werden verkocht, dan zouden de vreemde brouwers hun bier bestemd voor de invoer zo goed mogelijk of in ieder geval beter brouwen dan het Antwerps bier. Door een prijsgelijkschakeling moesten vreemde brouwers hun bier dunner brouwen, wat geen stimulans was voor de invoer ervan.²⁵⁵ Zo verkreeg de natie op verzoek in 1597 een gebod dat niemand vreemde bieren aan de tappers mocht verkopen aan een hogere prijs dan 25 stuivers.²⁵⁶

Later veranderde de magistraat de maximumprijs voor het Antwerps bier waarbij zij echter niet specificeerde dat ook de vreemde bieren diezelfde hoogte moesten aanhouden.²⁵⁷ Zo verklaarde zijzelf in 1609 dat haar laatste actie hierover dateerde van het uitvaardigen van het gebod van 1597. Daarom had de natie ook geklaagd aangezien op die manier de vreemde bieren duurder werden verkocht in de stad.²⁵⁸ Hierna was zij nog maar succesvol in vier van de zes gevallen, wat illustratief was voor de controle op die prijsgelijkschakeling. Zo blijkt uit verschillende rekwesten dat de magistraat de expliciete gunst aan de tappers gaf om duurdere concurrerende bieren te verkopen.²⁵⁹ In 1622 vaardigde de magistraat nog een gebod uit, maar vermoedelijk volgden de tappers dit niet aangezien de natie petitiees bleef versturen over de problematiek. De stadsbestuurders

²⁵³ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 48.

²⁵⁴ AERTS, 'Opgewarmd water?', 39; BAETENS, *Nazomer*, 98. Wel is het mogelijk dat de natie processen voerde tegen de magistraat.

²⁵⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 86-87. Het ingevoerde bier was vaak dunner omdat alle vervoerskosten in de prijs moesten gerekend worden.

²⁵⁶ SAA, *PK*, nr. 679, fol. 27v.; SAA, *GA*, nr. 4897, fol. 61r.-61v., Gebod andere binnenlandse bieren niet duurder verkopen in de stad dan het Antwerps bier, 24 november 1597.

²⁵⁷ AERTS, 'Dorst', 600. Ook in Lier werden bieren uit Hoegaarden en Zoutleeuw soms vrijgesteld van de maximumprijs die gold voor de eigen bieren.

²⁵⁸ SAA, *GA*, nr. 4897, fol. 54r.-54v., Gebod andere binnenlandse bieren niet duurder verkopen in de stad dan het Antwerps bier, 20 januari 1609; SAA, *PK*, nr. 696, fol. 13r.-14r.

²⁵⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 87; SAA, *PK*, nr. 699, fol. 274v.-275r.; SAA, *PK*, nr. 708, fol. 73v.-74r.

beslisten in 1640 *noch ter tydt egeene veranderinge te doen*.²⁶⁰ Ondanks de vaak uitvoerige argumentatie van de natie over de voordelen van een bloeiende eigen biernijverheid bevestigde de magistraat slechts vier van de negen rekwesten.²⁶¹

Drie rekwesten handelden over de concurrentie van de *buytenneringen*. Dorpen rond de stad namen een groot deel van het cliënteel af omwille van hun goedkoper bier.²⁶² Hierin was de natie wel succesvol. Zo verkreeg zij in 1614 en 1653 commissarissen om deel te nemen aan een conferentie met de brouwersambachten en magistraten van Leuven, Brussel en Mechelen. Het opzet van die bijeenkomsten was om een gepast antwoord te voorzien op de steeds groter wordende concurrentie van het platteland.²⁶³ In 1615 ordonneerde de magistraat op verzoek van de natie dat de inwoners van de stad niet meer in Deurne en Borgerhout mochten gaan drinken.²⁶⁴ Die concurrentie zou echter nooit compleet verdwijnen.²⁶⁵ Vanaf haar oprichting ijverde de natie voor een monopolie op het brouwen van bier in de stad en het hinterland. De koninklijke ordonnantie van 1685 kan daarbij gezien worden als de bevestiging van dit formele monopolie.²⁶⁶

De export van het Antwerps bier

De natie petitioneerde maar liefst 31 maal over de voorwaarden van haar geëxporteerde bier. Hierin was zij heel wat minder succesvol. In tien gevallen ging de magistraat in op het rekwest, in drie gevallen stuurde zij commissarissen en in zestien gevallen kreeg de natie nul op haar rekest. In achttien aangelegenheden verzocht de Brouwersnatie expliciet kleinere lasten op het uitgevoerd bier omdat haar export en winstmarge daalde. Vanaf het einde van de zestiende eeuw klaagden heel wat kleinere dorpen over de hoge belastingen omdat zij afhankelijk waren van het ingevoerd bier.²⁶⁷ In elf rekwesten verzocht de natie om het zogenaamde Amonitiegeld af te schaffen. Die accijns was een voortzetting van het tweestuiverrecht dat Van Schoonbeke van de brouwers in de Nieuwstad had verkregen. De magistraat eiste dat de natie de accijns bleef betalen in ruil voor het behoud van de voorrechten van het contract met Van Schoonbeke.²⁶⁸ Aanvankelijk gebruikte de magistraat de inkomsten voor de aankoop van munitie, maar later diende het voor het

²⁶⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 86; SAA, PK, nr. 741, fol. 130r.-130v.

²⁶¹ SAA, PK, nr. 730, fol. 20v.-21v. Het is mogelijk dat de magistraat zwaardere binnenlandse bieren toeliet omdat er vraag was naar kwalitatief goed bier. Er werden vaak vraagtekens gezet bij de kwaliteit van het Antwerps bier.

²⁶² DICKSCHEN, 'Brouwersnatie', 199-200; VAN DUN, 'Brouwerijen', 79-80.

²⁶³ SAA, PK, nr. 704, fol. 223v.-224r.; SAA, PK, nr. 752, fol. 74v.-75r.; BOUSSE, 'Platteland', 148.

²⁶⁴ SAA, PK, nr. 706, fol. 131r.-131v.; SAA, PK, nr. 919, fol. 56v., Gebod burgers mogen niet gaan drinken in Borgerhout en Deurne, 14 augustus 1615.

²⁶⁵ MELIS, *Samen sterk!*, 53-54. Tot in de tweede helft van de achttiende eeuw waren er processen tussen buitenbrouwers, -tappers en bierleveranciers met de natie en de magistraat.

²⁶⁶ DICKSCHEN, 'Brouwersnatie', 211.

²⁶⁷ EYKENS, *Brouwindustrie*, 90-91. Het ging om dorpen zoals Wichelen, Aals en Moerbeke. Om haar uitvoer te behouden brouwde de natie haar bier bestemd voor de export vermoedelijk beter dan het bier bestemd voor de stad.

²⁶⁸ SOLY, 'Van Schoonbeke', 1196-1197. Zo moesten de brouwers en hun personeel onder andere geen accijns betalen op het eigen bierverbruik. De voordelen waren tot 1577 van kracht.

onderhoud van de armenhuizen.²⁶⁹ Vanaf 1581 verzette de natie zich tegen deze volgens haar *onbehoorlycke ende onnooselycke laste*.²⁷⁰ Echter verleende de magistraat slechts eenmaal een provisionele maatregel en weigerde zij dus tien van de elf rekwesten.²⁷¹ De stadsbestuurders vonden het tevens ongehoord dat de natie niet wilde bijdragen om de armen te onderhouden. Ondanks de argumentatie van de natie dat de magistraat meer te winnen had bij een grotere uitvoer dan het onderhouden van het Amonitiegeld, hield die laatste voet bij stuk.²⁷² Lis en Soly argumenteren dat exportgerichte nijverheden lage accijnzen moesten betalen. De Brusselse exportnijverheden van de zeventiende en achttiende eeuw zoals de textiel- en glasnijverheid waren zo goed als taksvrij. Echter was de export van het Antwerps bier wel degelijk hoog belast.²⁷³

In nog eens acht andere verzoekschriften richtte de natie zich op andere lasten op het uitgevoerde bier. De magistraat bevestigde drie verzoeken, de uitkomst van één rekwest lijkt onbekend en de natie kreeg vier keer nul op haar rekest. In 1584 hekelde de natie dat een schip geladen met haar bier niet mocht vertrekken in Antwerpen omdat zij een extra accijns niet had betaald. Hierop besliste de magistraat dat het uitgevoerde bier een uitzondering kreeg en onder de voorwaarden van de oude lasten mocht vervoerd worden.²⁷⁴ In 1610 moest de natie uitzonderlijk 3 stuivers in plaats van 7 stuivers betalen voor de bierexport naar de *nedersyde*.²⁷⁵ In vier andere rekwesten keerde de natie zich tegen nieuwe lasten, maar de magistraat weigerde de verzoeken.²⁷⁶ De natie was succesvoller in haar verzoeken tot wijziging van niet-fiscale aangelegenheden. In zes gevallen bevestigde de magistraat twee petitie's, stuurde zij twee commissarissen en kreeg de natie tweemaal nul op haar rekest. Zo mocht de natie in 1617 bij uitzondering haar tonnen laten terugkomen uit een gebied waar de pest was gesignaleerd. Zij had deze tonnen nodig voor een andere grote levering.²⁷⁷

Ook waren de stadsbestuurders bereid om in te grijpen bij conflicten tussen de natie en andere steden over het uitgevoerde bier. In zes aangelegenheden bevestigde de magistraat er vier, stuurde zij eenmaal een commissaris en is de uitkomst van één rekwest onduidelijk. In 1583 gingen de stadsbestuurders in op het verzoek om in dialoog te treden met de Gentse magistraat omdat die laatste de Antwerpse bieren hoger belastte dan

²⁶⁹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 96.

²⁷⁰ SAA, PK, nr. 659, fol. 262r.-262v.

²⁷¹ SAA, PK, nr. 666, fol. 184v.-185r. Hierbij schoot de magistraat de gevraagde som voor omdat de natie door de *belegeringe deser stadt hebben geleden ... groote schade dye sy gehad hebben ... by het faillisementen van hunne debiteure*.

²⁷² SAA, PK, nr. 666, fol. 170r.-170v.; SAA, PK, nr. 697, fol. 14v.-15r.

²⁷³ LIS en SOLY, 'Export industries', 125. Ook van Buyten merkt op dat de brouwnijverheid een uitzondering was op de visie van Lis en Soly.

²⁷⁴ SAA, PK, nr. 664, fol. 139v.-140r.

²⁷⁵ DE DECKER, *Rivierenrecht*, 107; SAA, PK, nr. 698, fol. 174v.-175r. De handel van de Zuidelijke Nederlanden met de Republiek werd een pak duurder door de zogenaamde "licenten". Omdat die kosten zwaar genoeg waren gaf de magistraat uiteindelijk toe tot een verminderde last.

²⁷⁶ SAA, PK, nr. 667, fol. 58r.; EYKENS, *Brouwindustrie*, 96. In 1588 richtte de natie zich bijvoorbeeld tegen de verhoging van de accijns op het uitgevoerde bier tot 11 stuivers. De magistraat verlengde die echter tot 1595.

²⁷⁷ SAA, PK, nr. 709, fol. 236v.

andere bieren.²⁷⁸ Ook kreeg de natie vergoedingen van de magistraat voor de geleden kosten in processen betreffende verhoogde importaccijnzen door andere steden.²⁷⁹ De voornaamste oorzaak van het onsuccesvolle karakter van de verzoekschriften over concurrentie is te wijten aan de constante discussie tussen de magistraat en de natie over de exportaccijnzen.

1.3 Stadsbrouwerijen als doorn in het oog?

Naast de concurrentie met andere steden had de natie ook af te rekenen met competitie van de eigen burgers binnen de stadsmuren. Als gevolg van de problematiek rond de pegel richtte de magistraat brouwerijen op waar de poorters zelf konden (laten) brouwen.²⁸⁰ Zo'n pegel was fiscaal geïnspireerd en gaf naast de omvang van het bierbrouwsel ook de kwaliteit, de prijs en de belasting aan. In de Zuidelijke Nederlanden waren brouwers verplicht om zich aan deze bepalingen te houden. De magistraat probeerde via die regelgeving uiteenlopende verzuchtingen van consumenten (stabiele bierprijzen) en producenten (verzekerde winsten) te verzoenen. Echter hebben de Antwerpse brouwers nooit of slechts tijdelijk met zo'n systeem rekening moeten houden.²⁸¹ Mogelijk was het een compensatie omwille van de steeds hogere accijnzen, de duurdere grondstoffen en het instellen van een maximprijs voor het bier.²⁸² Op die manier kan de eerder negatieve houding van de magistraat bij de graanaankoop en het aanpassen van de bierprijs genuanceerd worden. De natie kon in grote mate zelf beslissen welke graaninhoud zij in haar bieren verwerkte.²⁸³

Omwille van de jammerklacht over de bierkwaliteit ging de magistraat vanaf het begin van de zeventiende eeuw in op de verzoeken van kapitaalkrachtige poorters om zelf goed bier te brouwen.²⁸⁴ Vanaf 1657 konden de Antwerpse burgers bij negen stadsbrouwerijen terecht waardoor het quasi monopolie van de natie definitief verbroken was.²⁸⁵ Grafiek 15 laat zien dat de natie vijftien petities verstuurde inzake deze materie.²⁸⁶ Zij kantte zich slechts in twee gevallen expliciet tegen het oprichten van een

²⁷⁸ SAA, PK, nr. 662, fol. 224r.

²⁷⁹ SAA, PK, nr. 704, fol. 150v.-151r.; SAA, PK, nr. 706, fol. 258v. In 1616 kreeg de natie 400 gulden van de magistraat omwille van de kosten van het proces tegen de Vier Leden van Vlaanderen. Die hadden een extra belasting van 20 stuivers per ton Antwerps bier geheven.

²⁸⁰ SAA, PK, nr. 741, fol. 170r.-171r. De natie vond dat die burgers *dagelycx ondercruypen de callanten van de supplianten*.

²⁸¹ AERTS, 'Opgewarmd water?', 30, 37-38.

²⁸² AERTS, 'Dorst', 603-604. Ook in Luik en Mechelen was de pegel aan het einde van de zestiende eeuw in onbruik geraakt. In Lier en Brussel was dit wellicht na 1670 het geval.

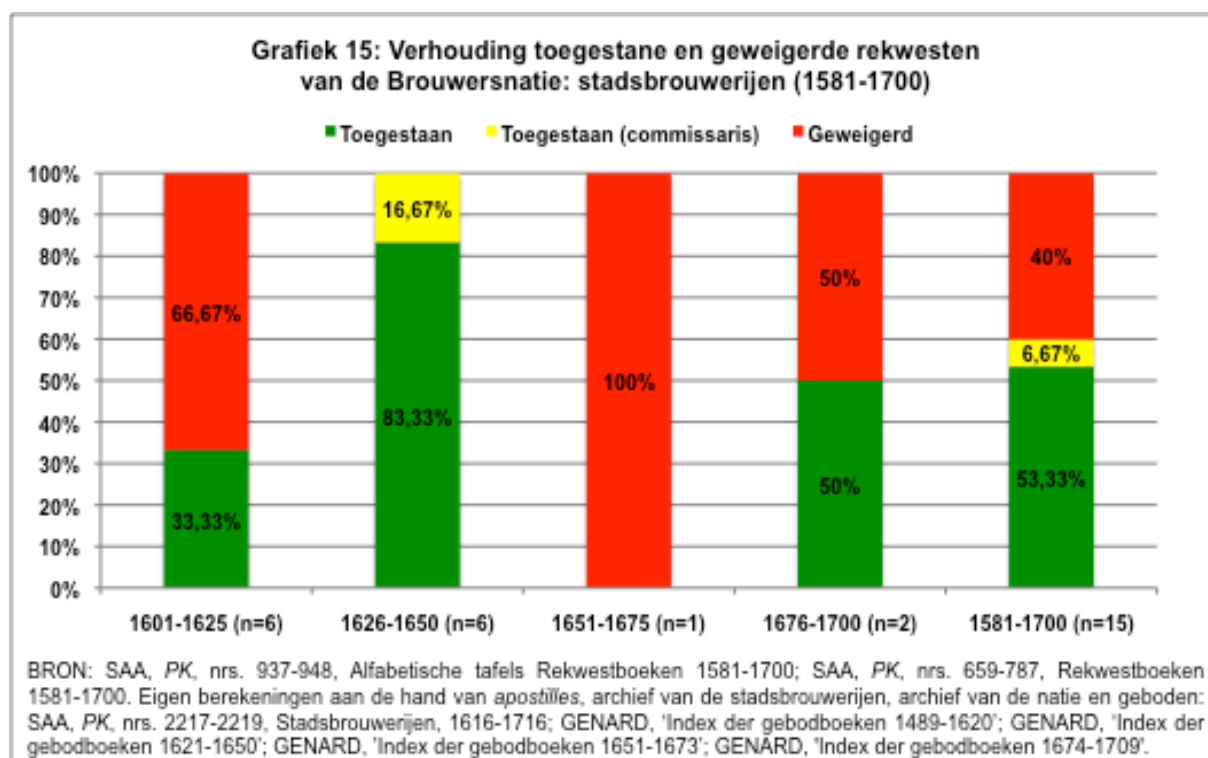
²⁸³ DERYCKE, 'Antwerpse brouwers', 48.

²⁸⁴ EYKENS, *Brouwindustrie*, 29; AERTS, 'Opgewarmd water', 20. Ook liep de export van het Antwerps bier sterk terug in de loop van de zeventiende eeuw.

²⁸⁵ EYKENS, *Brouwindustrie*, 30-31; DERYCKE, 'Stadsbrouwerijen (1)', 21. Ook in Brussel richtte de magistraat zeven à acht stadsbrouwerijen op.

²⁸⁶ MELIS, *Samen sterk!*, 58-61. Vaak ging de natie rechtstreeks over naar een proces met de stad.

stadsbrouwerij.²⁸⁷ In 1613 verwees de natie tevergeefs naar de ordonnanties van 1482 en 1581 waarin werd verboden bieren te brouwen zonder dat men een *openbaer* brouwer was. Ook twee jaar later negeerden de stadsbestuurders het verzoek om de oprichting van een tweede stadsbrouwerij te vermijden.²⁸⁸ In andere petitiees gaf de natie regelmatig aan dat de stadsbrouwerijen tegen haar privileges ingingen, maar verzocht zij geen terugdringing. Vermoedelijk was zij er zich van bewust dat de magistraat de talrijke verzoeken tot oprichting van stadsbrouwerijen niet kon negeren.

In de andere dertien verzoekschriften richtte de natie zich bijgevolg voornamelijk op de reglementering ervan. Hierin was zij wel relatief succesvol en had zij een duidelijke invloed op de wetgeving. Vandaar het relatief hoge succespercentage van 60% in grafiek 15. De Brouwersnatie was bij die regelgeving in acht gevallen succesvol, één keer verkreeg zij een commissaris en vier keer bevestigde de magistraat het rekwest niet. Reeds in 1603 rekwesteerde de natie dat de burgers die brouwden in stadsbrouwerij “de Sleutel” ook moesten betalen voor het Waterhuis. Hierop besliste de magistraat dat die burgers voor elk brouwsel een taks van 10 schellingen moesten betalen.²⁸⁹ Een constante jammerklacht van de natie ging uit naar het vermoeden dat de burgers winst maakten in de stadsbrouwerijen en dus niet enkel voor eigen gebruik brouwden. Het zou echter duren tot 1622 vooraleer de magistraat, na herhaalde verzoeken van de natie, het aspect opnam in

²⁸⁷ Die klachten stonden dus in de *dispositio* van de rekwesten.

²⁸⁸ SAA, PK, nr. 703, fol. 92r.-92v.; SAA, PK, nr. 706, fol. 75r.-76r.

²⁸⁹ SAA, PK, nr. 688, fol. 163v.-165r.

de reglementering.²⁹⁰ In 1618 bevestigden de stadsbestuurders een verzoek waardoor het bier de stadsbrouwerijen niet mocht verlaten in willekeurige vaten. Een maand later versoepelde zij die regelgeving door te stellen dat burgers die zelf brouwden *geoirloeft te mogen gebruycken alsulcken vaten ende tonnen als haer te passen comen*. De maatregel gold dus enkel voor burgers die iemand anders voor zich lieten brouwen en de tonnen thuis lieten voeren.²⁹¹

Verder gaf de magistraat in 1618 een reglement uit waarin zij verschillende verzoeken van de natie incorporeerde.²⁹² Het ging voornamelijk om regels voor de conciërge die een stadsbrouwerij beheerde. Die moest bijvoorbeeld goed toezicht houden op de biljetten die burgers binnenbrachten en moest steeds de sleutel in bezit hebben.²⁹³ In 1634 hekelde de natie dat de ordonnantie van 1618 niet werd nageleefd omdat er geen geldboete in was opgenomen. De magistraat reageerde in 1636 door de ordonnantie van 1618 vrijwel geheel te kopiëren en eraan toe te voegen dat eventuele overtreders een *pene* van 25 schellingen moesten betalen. Twee jaar later stuurde de magistraat commissarissen in verband met het verkopen zonder winst.²⁹⁴ In 1640 ondervond zij dat de burgers en de *cleyne brouwers* tegen hun eed in meer boekweit stortten in hun bier dan de natie.²⁹⁵ De reglementen van 15 maart en 20 oktober 1642 bevatten de meest uitgebreide artikelen voor de natie. Tevens zijn ze het bewijs van de grote invloed van de natie. De punten die zij in 1641 in twee rekwesten voorstelde werden vrijwel geheel gekopieerd.²⁹⁶ Zo haalden de stadsbestuurders opnieuw de problematiek van het brouwen met winst aan. Verder kreeg de natie de bevoegdheid om overtreders te laten berechten en een derde van de boete op te strijken. Ook verbood de magistraat de burgers om hun halve stuiversbieren beter te brouwen dan de natie.²⁹⁷

In 1664 en 1680 verzocht de natie tevergeefs om de geldboetes op inbreuken op de reglementen te verhogen of te herpubliceren.²⁹⁸ Wel waren de stadsbestuurders bereid in 1695 om de eed van de conciërges en de burgers in de stadsbrouwerijen opnieuw af te nemen.²⁹⁹ Het verminderen van het insturen van rekwesten tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw heeft twee redenen. Aan de ene kant waren quasi alle frustraties van de natie reeds vermeld in de reglementen van 1642. Wel blijkt aan de hand van de verzoeken

²⁹⁰ MELIS, *Samen sterk!*, 58. Het rekwest van 1604 was dus onsuccesvol.

²⁹¹ SAA, PK, nr. 710, fol. 170r.; SAA, PK, nr. 710, fol. 204r.

²⁹² EYKENS, *Brouwindustrie*, 34. Vaak ging het om verzoeken die de natie wel vermeldde in haar rekwest, maar niet in de *dispositio* plaatste. Toch ging de magistraat op de meeste punten in via dit reglement.

²⁹³ SAA, PK, nr. 2218, s.f., Instructie en reglement van de stadsbrouwerijen, 7 november 1618.

²⁹⁴ SAA, GA, nr. 4440, s.f., Instructie en reglement van de stadsbrouwerijen, 26 augustus 1636; SAA, PK, nr. 743, fol. 19v.-20r.; VAN DUN, 'Brouwerijen', 86-88. In 's Hertogenbosch hadden de brouwers vanaf de achttiende eeuw dezelfde klachten.

²⁹⁵ SAA, PK, nr. 739, fol. 78r.; SAA, PK, nr. 741, fol. 170r.-171r.

²⁹⁶ SAA, PK, nr. 743, fol. 19v.-19b v.; SAA, PK, nr. 743, fol. 34v.

²⁹⁷ SAA, PK, nr. 920, fol. 223r.-224v., Gebod over het reglement van de stadsbrouwerijen, 15 maart 1642; SAA, PK, nr. 920, fol. 230v.-232r., Gebod over het reglement van de stadsbrouwerijen, 20 oktober 1642.

²⁹⁸ SAA, PK, nr. 760, fol. 23v.-24v.; SAA, PK, nr. 771, fol. 215r.-215v. Omdat de stadsbestuurders pas in 1687 het reglement van 1642 herpubliceerden wordt het rekwest als onsuccesvol gezien.

²⁹⁹ SAA, PK, nr. 784, fol. 72r.-72v.

dat de magistraat de situatie niet onder controle had. Die hield slecht toezicht en voor de natie was het onmogelijk om alle overtreders te vervolgen. Aan de andere kant blijkt dat de natie sneller naar een proces greep in plaats van rekwesten in te sturen. Hierin keerden steeds dezelfde opmerkingen van de natie terug. De relatief positieve houding van de magistraat tegenover de petitie is begrijpelijk aangezien het bedrog van de burgers ook voor haar nadelig was: *prejudicie van haren accysen ende andere gerechtigeyt*.³⁰⁰

2 DE MAGISTRAAT EN DE LASTEN VAN DE NATIE

2.1 Biergerelateerde lasten

Naast de verzoekschriften waarin de natie haar concurrentiepositie expliciet hekelde in de *dispositio*, rekwestreerde zij ook over andere lasten. In 32 petitieën, of in 11,85% van het totaal aantal rekwesten, stonden de hoge lasten op het brouwbedrijf *an sich* centraal.³⁰¹ Grafiek 16 laat zien dat de natie in 50% van de gevallen onsuccesvol was en de magistraat in 43,75% van de aangelegenheden de petitie bevestigde. Zonder de visitaties van commissarissen meegerekend valt echter het lage succespercentage van 25% op. Uit de petitieën blijkt dat de Brouwersnatie commissarissen verkreeg, maar zij er veel vaker niet in slaagde om de beoogde lasten te laten verlagen. In zes gevallen rekwestreerde de Brouwersnatie over de opeising van haar paarden door de centrale overheid in oorlogstijd. Bijgevolg kon de natie deze niet gebruiken voor het aandrijven van de rosmolen in het Waterhuis of het biertransport.³⁰² In 1582 zorgde de magistraat ervoor dat de natie opnieuw beroep kon doen op haar paarden. Een jaar later stuurden de stadsbestuurders commissarissen om de vorst te overtuigen dat de paarden van de natie niet bekwaam waren om zwaar oorlogsgeschut te vervoeren. Echter blijkt uit de steeds terugkerende petitieën dat de vorst een beroep bleef doen op de paarden ondanks het aandringen van de magistraat.

Een andere terugkerende frustratie was de regulering van het biertransport. In theorie kregen de kruiers reeds in 1557 het monopolie om het bier te vervoeren, maar onder andere het rekwest van 1619 zorgde ervoor dat dit te niet werd gedaan.³⁰³ In 1698 verwierf het nieuw opgerichte ambacht van de bierkruiers het alleenrecht op het biertransport. Op die manier poogde de magistraat de frauduleuze leveringen van de Brouwersnatie aan banden te leggen.³⁰⁴ Uit de verzoekschriften blijkt dat de

³⁰⁰ SAA, PK, nr. 784, fol. 72r.-72v.

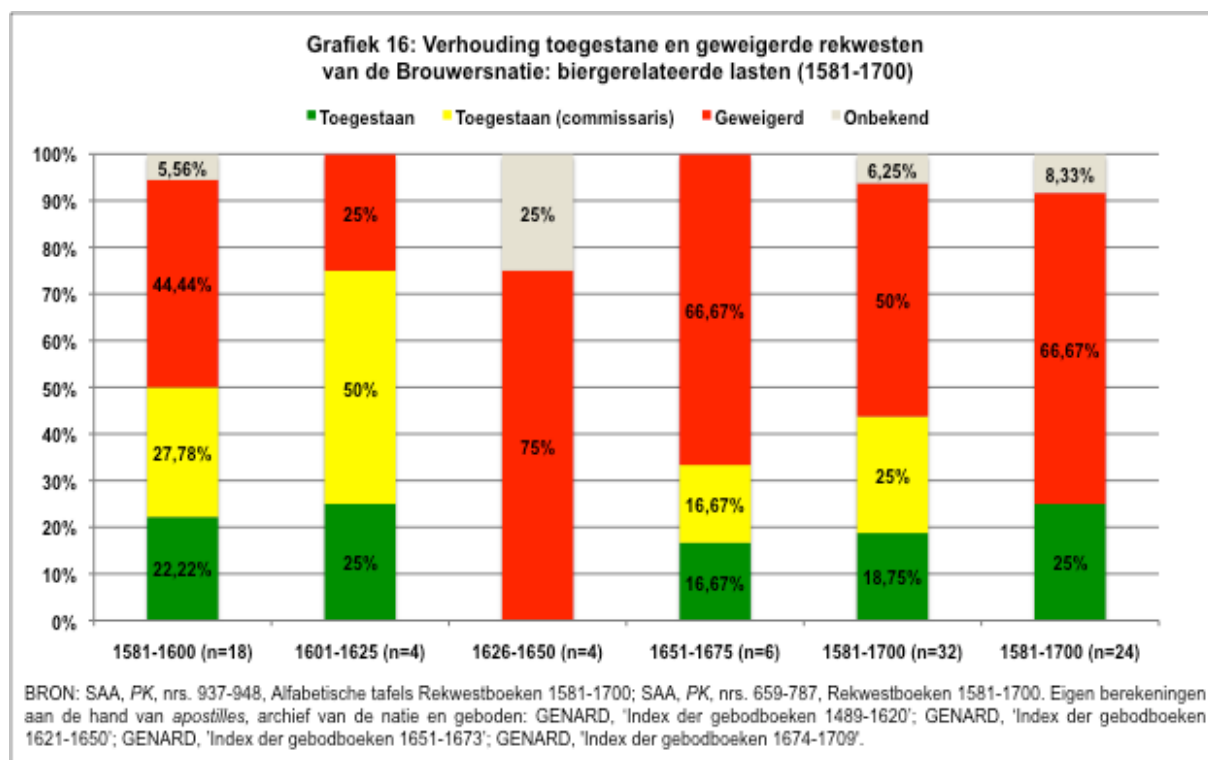
³⁰¹ $(32/270) \times 100 = 11,85\%$.

³⁰² SAA, PK, nr. 661, fol. 71v.; SAA, PK, nr. 662, fol. 86r.

³⁰³ ASAERT, 'Biertransport', 12-14; SAA, PK, nr. 711, fol. 243v.-244r. Uit de rekwesten blijkt echter dat de natie dit nog steeds mocht laten doen door knechten.

³⁰⁴ ASAERT, 'Biertransport', 15. Het ging om een nieuwe ambachtelijke groepering dat naast de kruiers opereerde en de Kas der Domeinen moest spijzen. AERTS, 'Overheidsregulering', 61. De versterkte reglementering stond volledig in het licht om bestaande overtredingen te vermijden.

stadsbestuurders reeds sinds de oprichting van de Brouwersnatie meer controle wensten op het transport. De natie petitioneerde in vijf gevallen tevergeefs, verkreeg drie maal een toestemming en van één geval lijkt de uitkomst onbekend. Vanaf 1586 moesten de knechten, die het bier vervoerden in naam van de brouwers, Antwerps poorter zijn en bijgevolg een eed afleggen. Hierop protesteerde de natie meermaals omdat zij het poortersgeld moest ophoesten voor de minder vermogende knechten.³⁰⁵ Verder mocht de natie geen bier meer leveren op zondag.³⁰⁶ Ook moest zij vanaf 1597 de verschillende soorten bieren apart leveren. Bijgevolg diende zij meer paarden en wagens te gebruiken, wat meer kostte. De magistraat wilde wel het loon voor het biertransport verhogen, maar verder moest de natie zich neerleggen bij de nieuwe regeling.³⁰⁷

De overige zeventien petities handelden over allerlei accijnsverhogingen waarbij de natie vond dat haar activiteiten te zwaar werden belast.³⁰⁸ In twee gevallen bevestigde de magistraat het rekwest en in vijf gevallen stuurde zij commissarissen. In 1594 beslisten de stadsbestuurders dat de natie provisioneel de derde honderdste penning niet meer moest betalen. De natie baseerde zich op een contract uit 1560 waarbij de stad dergelijke lasten zou overnemen als de centrale overheid paarden opeiste van de natie.³⁰⁹ De natie had geen invloed op eventuele accijnsverlagingen. Zo reageerde de magistraat meermaals dat

³⁰⁵ SAA, PK, nr. 917, fol. 513r., Gebod brouwers mogen enkel poorters aanstellen om het bier te vervoeren, 21 november 1587; SAA, PK, nr. 665, fol. 232v.-233r. e.a.

³⁰⁶ SAA, PK, nr. 660, fol. 17r.; SAA, PK, nr. 918, fol. 5v.-6v., Gebod zondagen en heilige dagen moeten vieren, 15 november 1589. In 1589 werd dit herbevestigd door de magistraat.

³⁰⁷ SAA, PK, nr. 666, fol. 226r.-226v.; SAA, PK, nr. 666, fol. 230v.-231r.

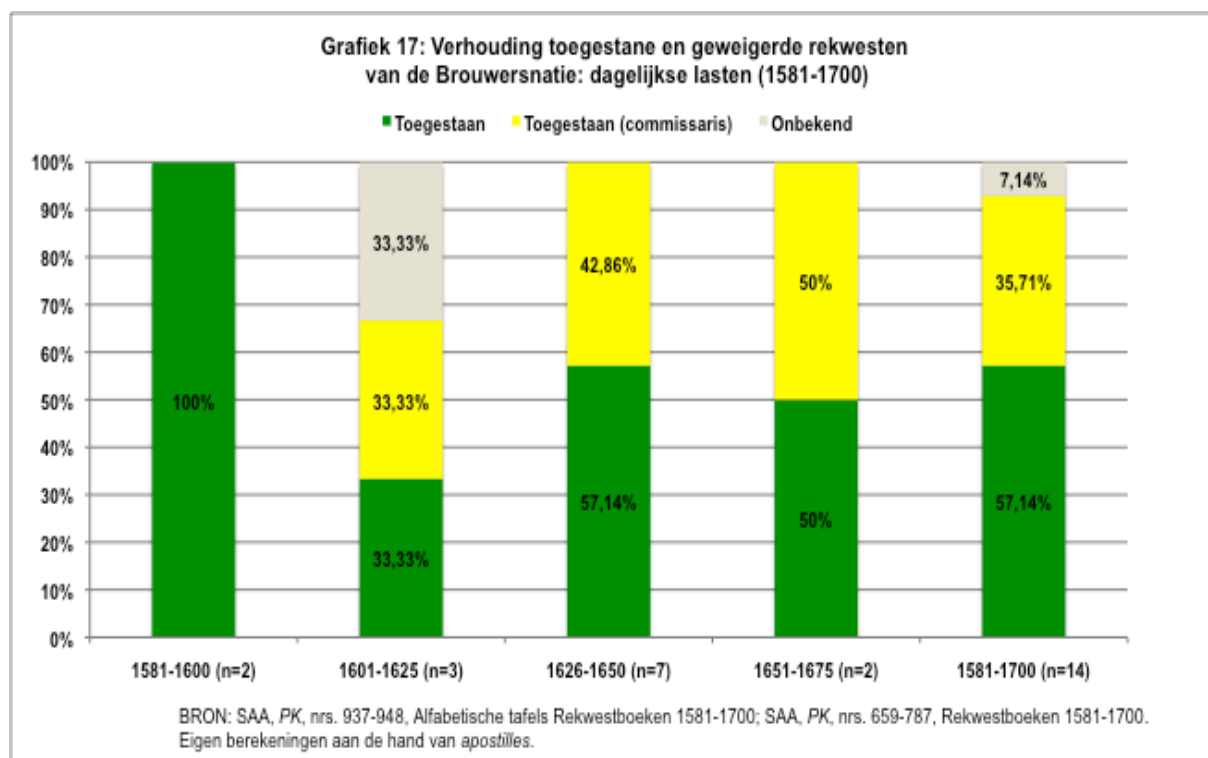
³⁰⁸ SAA, PK, nr. 672, fol. 55v.-56r.

³⁰⁹ SAA, PK, nr. 673, fol. 68v.-69r.; DERYCKE, *Antwerpiensia*, 'Antwerpse brouwers'. Deze last gaat dus verder in op de reeds geschetste problematiek. Omdat het hier echter specifiek over lastenvermindering gaat wordt zij hier behandeld.

de brouwers *selen schuldich syn hun te reguleren volgende der ordonnantie* of zich tevreden moesten stellen met de oude taks. Eenmaal beantwoordde de magistraat een petitie over accijnsverlaging zeer expliciet: *den supplianten nyet aen den graet, noch tot hunne dispositie off advyse en staet*.³¹⁰

2.2 Dagelijkse lasten

In veertien aangelegenheden rekwestreerde de natie over diverse dagdagelijkse lasten die optraden na het brouwen van haar bier. Anders dan bij de “biergerelateerde lasten” ging het om verzoeken zonder directe link met de bierbereiding of de bieraccijnzen. Wel verzocht de natie infrastructuurwerken en andere alledaagse zaken. Uit grafiek 17 blijkt dat het succespercentage, inclusief de verzoeken om commissarissen, met 92,85% zeer hoog lag. Dit kwam neer op acht bevestigingen van de magistraat, vijf visitaties van commissarissen en in één geval lijkt de uitkomst onbekend. Vijf maal petitioneerde de Brouwersnatie over de kwaliteit van een weg die haar activiteiten beperkte. Zo klaagde zij in 1592 bijvoorbeeld dat de biertonnen van de karren vielen omwille van *de putten ende oneffenheyt van de cassye*. Hierop besliste de magistraat om de straat her aan te leggen. Ook in vier andere gelegenheden bevestigden de stadsbestuurders het verzoek.³¹¹

³¹⁰ SAA, PK, nr. 665, fol. 232v.-233r.; SAA, PK, nr. 667, fol. 161r.-162r.

³¹¹ SAA, PK, nr. 670, fol. 197v.; SAA, PK, nr. 744, fol. 39r. In 1642 verstuurde de magistraat bijvoorbeeld commissarissen omdat de straat tussen *d'oude Leeuwen naert Hessenhuys toe ontrepareert ende onbequam* was.

In zes andere verzoeken om infrastructuur was de natie eveneens succesvol. De magistraat besliste onder andere in 1595 om de verstopte riool aan de brouwerijen in de Nieuwstad te herstellen omdat die heel wat kelders onder water had gezet.³¹² Ook gingen de stadsbestuurders in op activiteiten die nefast waren voor de natie. Ze ordonneerden aan de boomsluiters van de Oosterse Vliet dat hij geen schepen meer met hooi mocht binnen laten varen.³¹³ Het *hoysaet ende corte hoy* vloog namelijk in het rond en kwam terecht in de koelbakken waardoor het bier hierin onsmakelijk werd.³¹⁴ Bij een gelijkaardige situatie met steenkoolschepen verkreeg de natie in 1630 de gewenste commissarissen.³¹⁵ In drie gevallen verzocht de natie om een deel van de boete bij een ordonnantie te verkrijgen. De magistraat bevestigde in 1614 dat de Brouwersnatie een derde van de geldboete voortaan mocht gebruiken voor haar altaar ter ere van Arnoldus in de Onze Lieve Vrouw Kathedraal.³¹⁶ In 1637 verkreeg zij ook toestemming om voor drie maanden de overtreders van bierordonnanties actief op te sporen en de geldsommen te innen.³¹⁷

3 DE NEVENACTIVITEITEN VAN DE NATIE

3.1 De verkoop van de draf

Het overblijfsel van het mout in de beslagkuip verkocht de natie aan de boeren in de omtrek als veevoeder en mestvoer. Dit neveneffect van de bierbereiding heeft een positieve werking op de gezondheid van het vee en de vruchtbaarheid van het land.³¹⁸ Uit grafiek 18 blijkt dat de magistraat het verzoek van de natie slechts in 25% van de gevallen bevestigde. Dit lage succespercentage heeft een eenvoudige verklaring: in 75% van de petitiees verzocht de natie een verhoogde prijs of een verkoop zonder maximumprijs. In 25% betrof het een verzoek om regelgeving in verband met de grootte van de drafmanden. Die percentages kunnen worden doorgetrokken naar de succesratio van de petitiees. Alle verzoeken over de verkoopprijs van de draf weigerde de magistraat. Zij had daar een belangrijke reden voor: wanneer de Brouwersnatie de draf verkocht aan een te hoge prijs, dan stegen de *prys van melck ende andere suyvel van de beesten comende off in de prys van t'vleesch*.³¹⁹

³¹² SAA, PK, nr. 675, fol. 116v.

³¹³ *De Geïntegreerde Taalbank*, 'Boomsluiters'. Deze beambte was belast met het openen en sluiten van de havenbomen waar de schepen door moesten.

³¹⁴ SAA, PK, nr. 761, fol. 201v.; *De Geïntegreerde Taalbank*, 'Koelbak'. Deze bakken zorgden ervoor dat het bier, of een andere vloeistof, koud bleef.

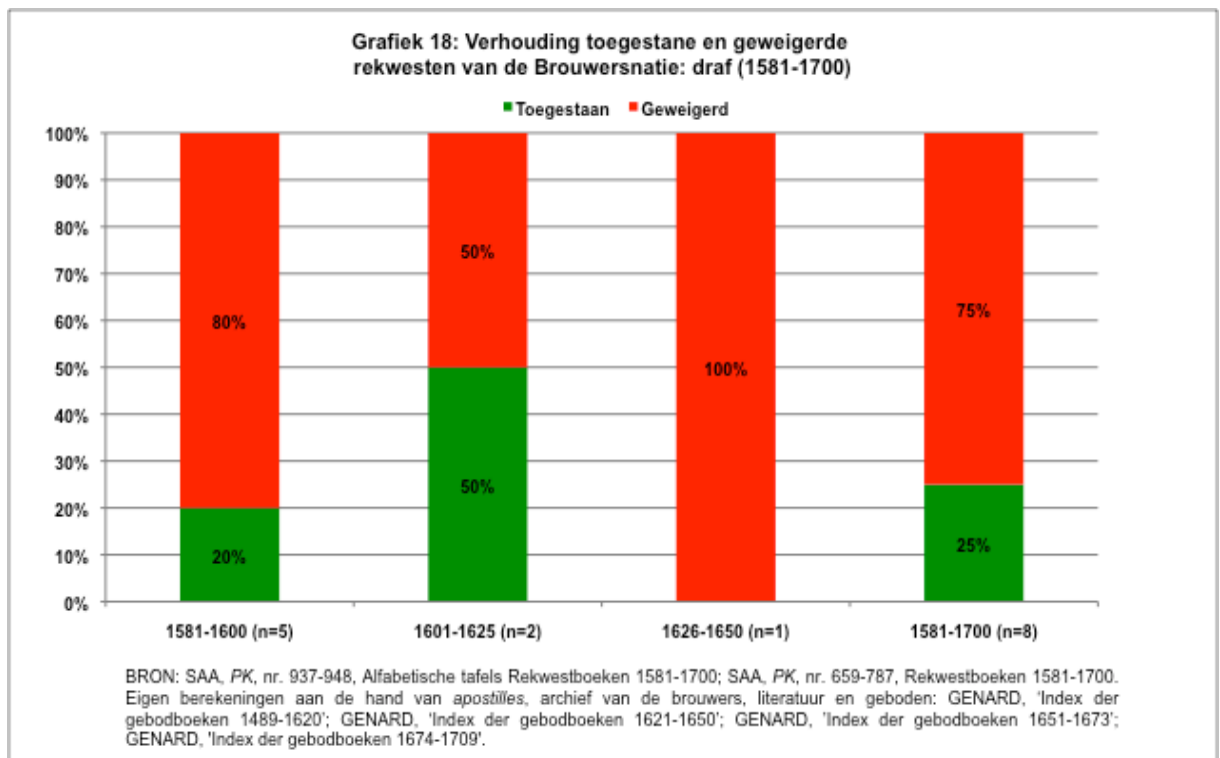
³¹⁵ SAA, PK, nr. 729, fol. 230v.-231r.

³¹⁶ SAA, PK, nr. 704, fol. 192v.-193r.; EYKENS, *Brouwindustrie*, 51. De Heilige Arnoldus was de patroonheilige van de brouwers in de Zuidelijke Nederlanden. In 1685 deed de natie het altaar van de hand.

³¹⁷ SAA, PK, nr. 738, fol. 34r.; DECEULAER, 'Prêt-à-porter', 103. Ambachten hadden in vele steden het recht om in naam van de stedelijke overheid controles uit te voeren.

³¹⁸ SOLY, 'Van Schoonbeke', 1189; *Bonda*, 'Bonda traditionele Bierdraf'.

³¹⁹ SAA, PK, nr. 680, fol. 193r.-194r.

De magistraat bepaalde de maximumprijzen voor de verkoop van de draf naargelang het seizoen. In 1600 mocht de natie haar draf in december, januari, februari en maart verkopen aan 20 stuivers per *viertel*, in april, mei, oktober en november tegen 15 stuivers en in de zomermaanden aan 12 stuivers.³²⁰ Wanneer de boeren de draf het meest nodig hadden moest de natie dus rekening houden met de laagste maximumprijs. In 1625 publiceerde de magistraat een gebod waarin de maximumprijs voor de zomermaanden daalde van 12 naar 9 stuivers per *viertel*.³²¹ In Antwerpen werd jaarlijks voor tienduizenden gulden draf verhandeld.³²² Het is daarom niet verwonderlijk dat de natie de maximumprijzen hekelde. Ook hekelde de natie het feit dat brouwers in andere steden de draf vrij mochten verkopen.³²³ Ondanks de argumenten van de natie dat de maximumprijs op de draf niet zorgde voor een daling van de prijs van zuivel- en vleesproducten, hield de magistraat voet bij stuk.³²⁴ Bij de verzoeken over de regulering van de drafmanden haalde de natie wel haar slag thuis. In november 1600 klaagde zij dat de mensen de draf kwamen ophalen met te grote manden. Bijgevolg ordonneerde de magistraat in 1601 dat de manden opnieuw moesten worden geijkt omwille van de grote misbruiken.³²⁵ In 1617 ging de magistraat in op een klacht van de natie dat drafmanden te groot en te diep waren.³²⁶

³²⁰ EYKENS, *Brouwindustrie*, 43; SAA, PK, nr. 683, fol. 136r.

³²¹ EYKENS, *Brouwindustrie*, 43; SAA, PK, nr. 919, fol. 230r.-230v., Gebod over de prijs van de draf, 22 maart 1625.

³²² SOLY, 'Van Schoonbeke', 1189; SAA, PK, nr. 669, fol. 156r.-156v.

³²³ SAA, PK, nr. 682, fol. 164r.-165r.; SAA, PK, nr. 706, fol. 121r.-122v.

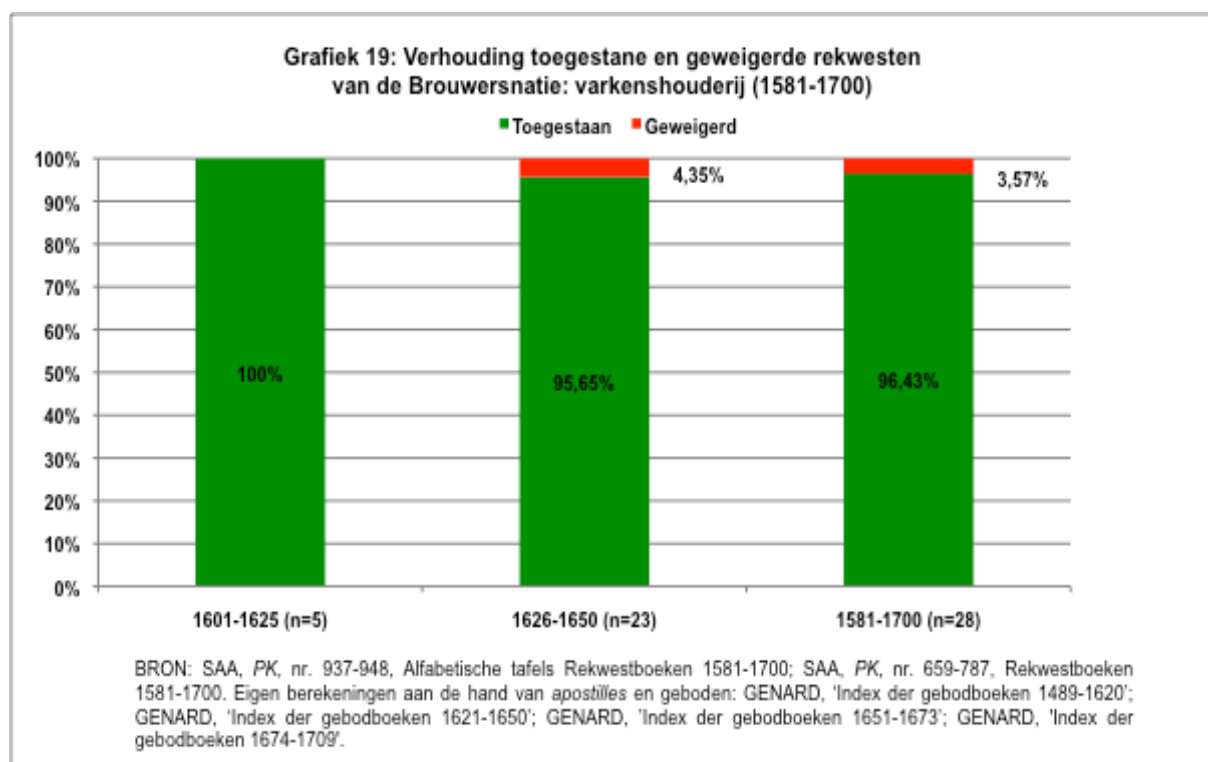
³²⁴ SAA, PK, nr. 680, fol. 193r.-194r.

³²⁵ SAA, PK, nr. 683, fol. 202v.-203r.; SAA, GA, nr. 4897, fol. 35v.-36r., Ordonnantie over het maken van de drafmanden, 2 maart 1601.

³²⁶ SAA, PK, nr. 710, fol. 46v.-47r.

3.2 De vraag naar varkens

De magistraat ordonneerde in 1583 dat bakkers, brouwers of andere geen varkens mochten houden. De voornaamste reden hiervoor was de *stanck ende vuylichey*t en het risico op ziekten.³²⁷ Die drijfveren herhaalde de magistraat meermaals in verschillende geboden.³²⁸ De Brouwersnatie verstuurde 28 rekwesten met het verzoek om tegen deze ordonnantie in wel varkens te mogen houden. Grafiek 19 laat zien dat de natie enkel tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw petitie's verstuurde. De magistraat besliste steeds bevestigend op één rekwest na. In september 1628 kreeg de natie geen antwoord op haar aanvraag en stuurde daarom in oktober nog een verzoekschrift waarin zij wel succesvol was.³²⁹ In maar liefst 96,43% keurde de magistraat het verzoek goed.

Die positieve houding is te begrijpen aan de hand van twee elementen. Aan de ene kant waren de brouwerijen *bequaeme plaetsen dwelck aen nyemant ... causeren eenige stanck oft reuck*.³³⁰ Aan de andere kant wilde de magistraat dergelijke praktijken vooral vermijden zodra het zomer was en het warmer werd. De Brouwersnatie besepte dit en verzocht daarom steeds tot half maart hun varkens *vet te moghen maecken ... dienende*

³²⁷ SAA, PK, nr. 917, fol. 382v.-383r.: Gebod bakkers, brouwers of anderen geen varkens houden, 23 april 1583.

³²⁸ Bijvoorbeeld: SAA, PK, nr. 918, fol. 55r.: Gebod varkens op straat te laten lopen, 4 februari 1594; SAA, PK, nr. 918, fol. 235r.: Gebod over het houden van varkens, 28 juni 1610.

³²⁹ SAA, PK, nr. 727, fol. 171v.; SAA, PK, nr. 727, fol. 203r. Om dubbele bevestigingen te vermijden wordt de petitie van september als geweigerd gezien.

³³⁰ SAA, PK, nr. 704, fol. 57r.-57v.; SAA, PK, nr. 731, fol. 228v.-229r. Het ging daarbij ook om *groote plaetsen .. niemant en wort gecauseert eenige infectie*.

tot hunne provisie.³³¹ In 1613 mocht zij zelfs tot midden april varkens houden omdat zij klaagde dat zij te weinig tijd had om de varkens te kunnen verkopen.³³² Voor de natie vormde het een gewichtig thema aangezien zij in één op de tien gevallen over het houden van varkens verzocht.³³³ Wel ging het om quasi jaarlijks terugkerende identieke rekwesten ging die de magistraat steeds moest hernieuwen.

4 EEN POSITIEVE HOUDING VAN DE MAGISTRAAT?

Grafiek 20 toont de grote verschillen in de succespercentages van de petitie van de Brouwersnatie. Die uiteenlopende cijfers corresponderen met de verschillende houdingen van de magistraat ten opzichte van de onderscheiden discussiedossiers die optraden na het brouwen. In de grafiek staan de dossiers gerangschikt naargelang het succespercentage. Met de visitaties van commissarissen meegerekend wisselen de discussiedossiers “draf” en “biergerelateerde lasten” van plaats.³³⁴ De magistraat bevestigde slechts 18,75% van de rekwesten over “biergerelateerde lasten”. Haar controle op het biertransport en de accijnsinkomsten waren de voornaamste redenen voor deze negatieve houding. Ondanks het verkrijgen van commissarissen slaagde de natie er nauwelijks in de lasten te verminderen.

Verder stelde de magistraat een maximumprijs in op de draf waardoor vlees- en zuivelprijzen niet te zwaar zouden stijgen. De natie was enkel succesvol in haar petitie over de reglementering van de drafmanden. Ook bij de verkoop van haar bier moest de natie rekening houden met een maximumprijs. Echter bevond de natie zich niet in de inferieure positie die de historiografie haar vaak toeschrijft: in 35,29% van de gevallen verkreeg zij een hogere prijs. De magistraat wilde te hoge bierprijzen voor haar bevolking voorkomen, maar hield ook (in beperkte mate) rekening met de hogere graanprijzen. Binnen het discussiedossier “concurrentie” was de aandacht van de stadsbestuurders vooral gevestigd op de exportaccijnzen. Vandaar de lage succesratio van 40% voor de natie. Het in stand houden van het Amonitiegeld was exemplarisch hierbij. Wel greep de magistraat in bij conflicten met sommige andere steden die het Antwerps bier hoger belastten. Op de interne markt liet zij niet-Antwerpse bieren toe en liet ze die tegen een hogere prijs verkopen dan de eigen Antwerpse bieren. Om de afzet van het bier uit de stad in het platteland te verzekeren ging zij echter wel de strijd aan met de buitenningen.

Verder blijkt dat de natie het aantal stadsbrouwerijen op geen enkel moment kon terugschroeven. Wel had zij een vrij grote invloed op de reglementering ervan, waardoor zij

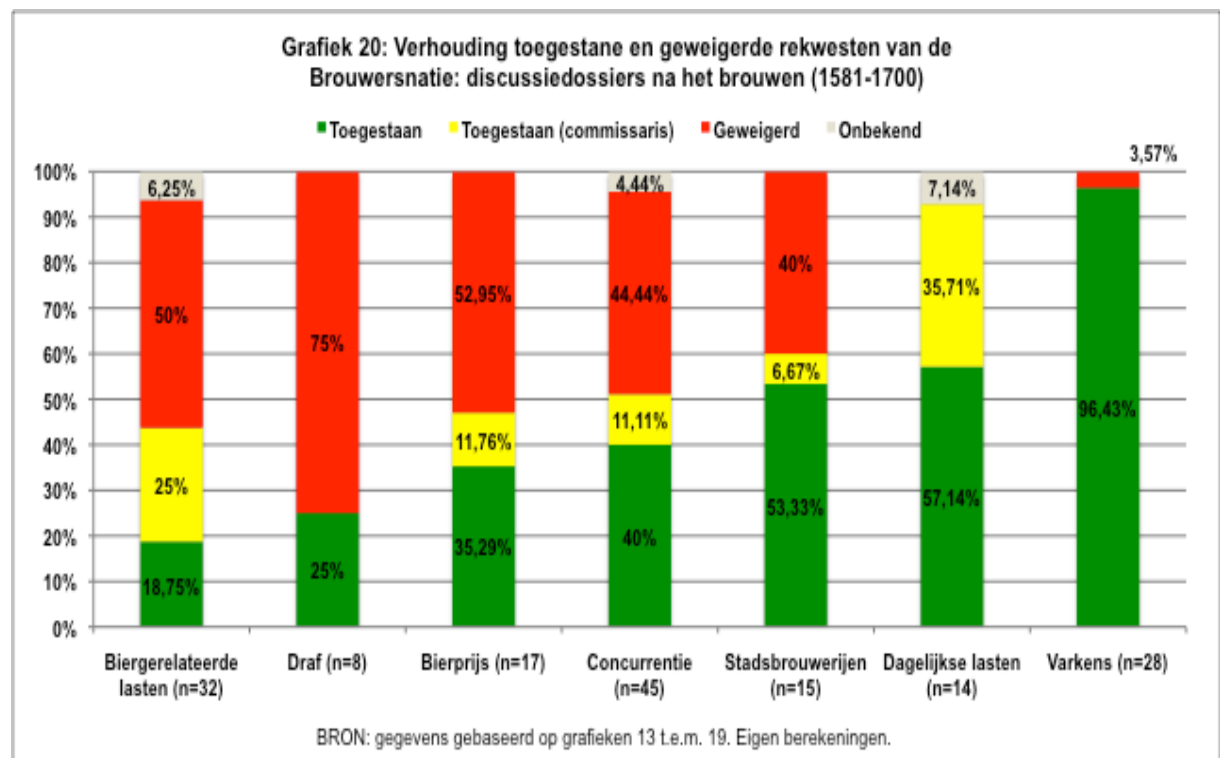
³³¹ SAA, PK, nr. 917, fol. 382v.-383r.: Gebod bakkers, brouwers of anderen geen varkens houden, 23 april 1583; SAA, PK, nr. 704, fol. 57r.-57v.; SAA, PK, nr. 917, fol. 382v.-383r.: Gebod bakkers, brouwers of anderen geen varkens houden, 23 april 1583.

³³² SAA, PK, nr. 704, fol. 57r.-57v.

³³³ $(28/270) \times 100 = 10,37\%$.

³³⁴ Het discussiedossier “biergerelateerde lasten” stijgt zo naar 43,75% ten opzichte van 25% bij de “draf”.

in 53,33% van de gevallen succesvol was. Echter blijkt uit de inhoudelijk terugkerende petitie dat de controle de wensen overliet. Bij de discussiedossiers “dagelijkse lasten” en “varkens” was de magistraat met respectievelijk 92,85% en 96,43% in zeer grote mate bereid in te gaan op de verzoeken.³³⁵ Zij zorgde voor herstellingen van wegen en riolen voor de natie, maar ging ook in tegen haar eigen wetgeving en liet de natie varkens houden. Wel had zij hier gegronde redenen voor: de natie bezat brouwerijen die afgesloten waren waardoor er geen geur- en infectiehinder was voor anderen. Ook wilden de stadsbestuurders deze praktijk vooral in de zomermaanden verbieden.

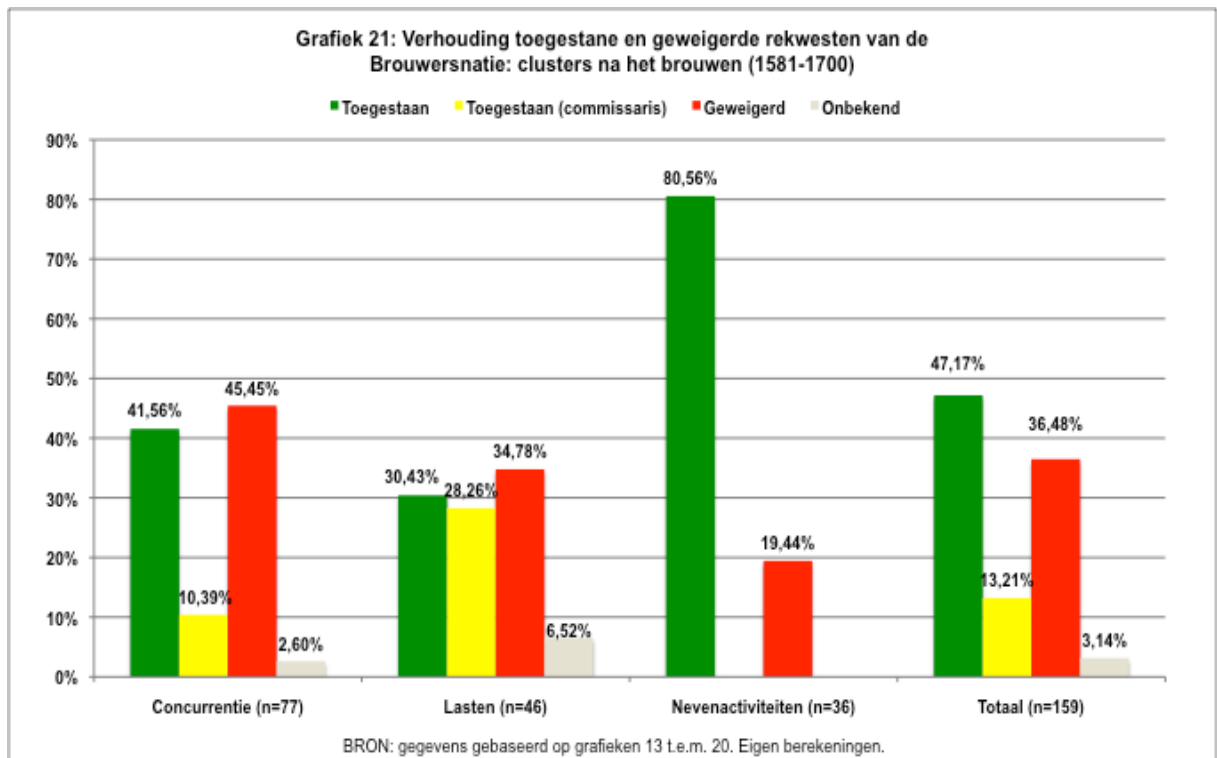

Grafiek 21 illustreert dat de magistraat maar liefst 80,56% van de rekwesten over de nevenactiviteiten van de drafverkoop en de varkenshouderij bevestigde. Wel heeft dit te maken met het grote aantal en het hoge succespercentage van de petitie over de reglementering van de varkens. Het negatieve karakter van het kleine aantal ingestuurde rekwesten over “draf” verdwijnt zo naar de achtergrond. De stadsbestuurders stelden zich heel wat negatiever op tegenover de verzoekschriften over de concurrentie en de lasten. Omwille van de controle van de magistraat op de verschillende lasten en prijzen van de brouwindustrie waren de petitie van de natie slechts in beperkte mate succesvol: 41,56% voor concurrentie en 30,43% voor de lasten. Met de geslaagde rekwesten met betrekking tot de commissarissen stijgen deze percentages respectievelijk naar 51,95% en 58,68%.³³⁶ Op die manier waren de rekwesten over de nevenactiviteiten 39%punt succesvoller

³³⁵ Voor “dagelijkse lasten”: $57,14 + 35,71 = 92,85\%$.

³³⁶ “Concurrentie”: $41,56 + 10,39 = 51,95\%$ en “lasten”: $30,43 + 28,26 = 58,69\%$.

tegenover de petitie over concurrentie en 50,13%punt tegenover de lasten.³³⁷ Van de 159 verzoeken die de natie verstuurde over de materies die optraden na het brouwen was zij bijgevolg in 47,17% van de gevallen succesvol. Met de petitie aangaande de commissarissen meegerekend komt dat neer op een succespercentage van 60,38%. Echter wordt het cijfer hard beïnvloed door de 28 zeer succesvolle petitie over de varkenshouderij en het hoge aandeel van de petitie met betrekking tot commissarissen. Zo halen de concurrentiegerelateerde discussiedossiers en de discussiedossiers inzake lasten respectievelijk slechts een succespercentage van 41,56% en 30,43%.

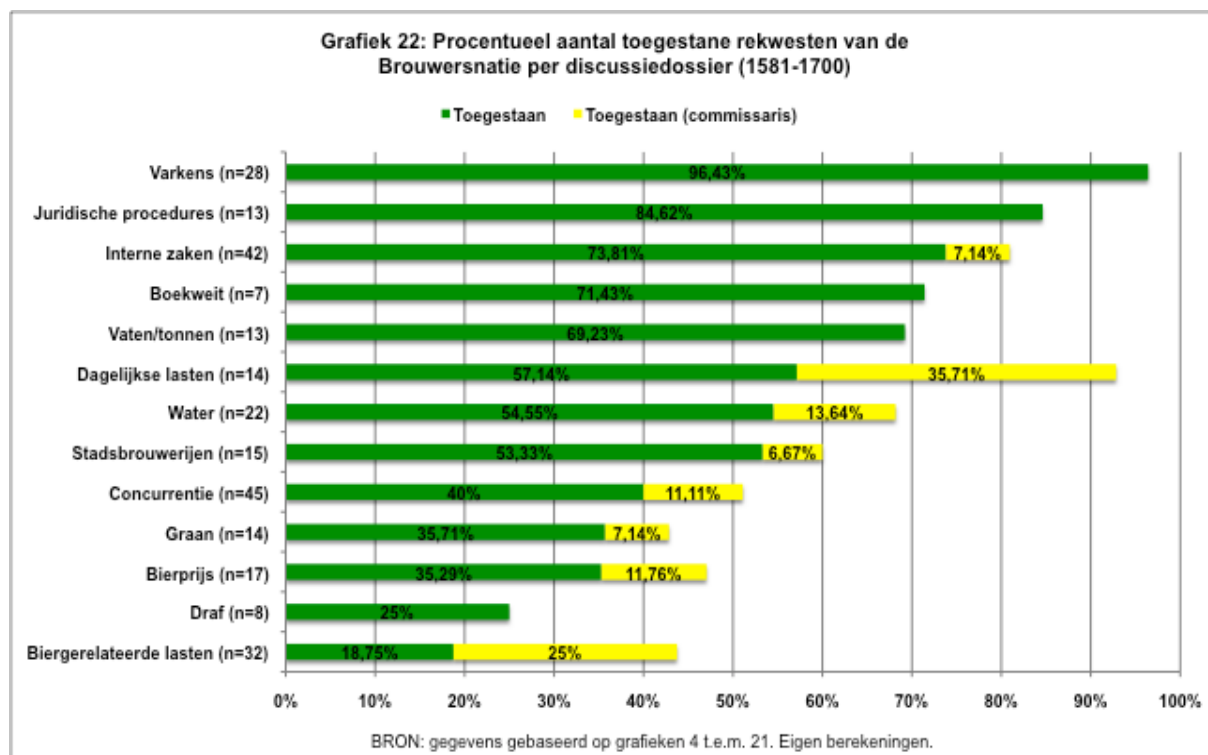
³³⁷ $80,56 - 41,56 = 39\%$ punt; $80,56 - 30,43 = 50,13\%$ punt. Met de positieve verzoeken met betrekking tot de commissarissen gaat het om een verschil van $28,97\%$ punt ($80,56 - 51,59$) en $21,87\%$ punt ($80,56 - 58,69$).

HOOFDSTUK 4: HET PETITIONEREN IN PERSPECTIEF

1 EEN “GEDEELDE HOUDING” VAN DE MAGISTRAAT

1.1 Het *bonum commune*

Uit de vorige twee hoofdstukken blijkt dat de magistraat naargelang het onderwerp van de petitie een heel andere houding kon aannemen. In grafiek 22 staan de verschillende discussiedossiers gerangschikt volgens het succespercentage van de natie. Daaruit blijkt dat die cijfers sterk uiteenlopen. Bij de verzoeken om de varkenshouderij haalde de natie bijvoorbeeld in 96,43% van de gevallen haar slag thuis terwijl dat slechts 25% was bij de rekwesten over de drafverkoop. Ook was het standpunt van de magistraat tegenover de bierprijs compleet verschillend ten opzichte van het gebruik van boekweit. Bijgevolg kan die houding als een “gedeelde houding” worden getypeerd. De stadsbestuurders konden zich zeer bereid tonen in het bevestigen van petitie in een bepaald discussiedossier terwijl ze zich in een andere situatie zeer negatief opstelden. Corresponderen de verschillende succespercentages met het *bonum commune* bewustzijn van de magistraat? Die gedachte hield in dat de dienstbaarheid voor het algemeen welzijn, lees de stedelijke gemeenschap, van fundamenteel belang was. Zowel de natie in haar rekwesten als de magistraat in haar ordonnanties gebruikten het concept echter ook als een clichématige retorische constructie.³³⁸

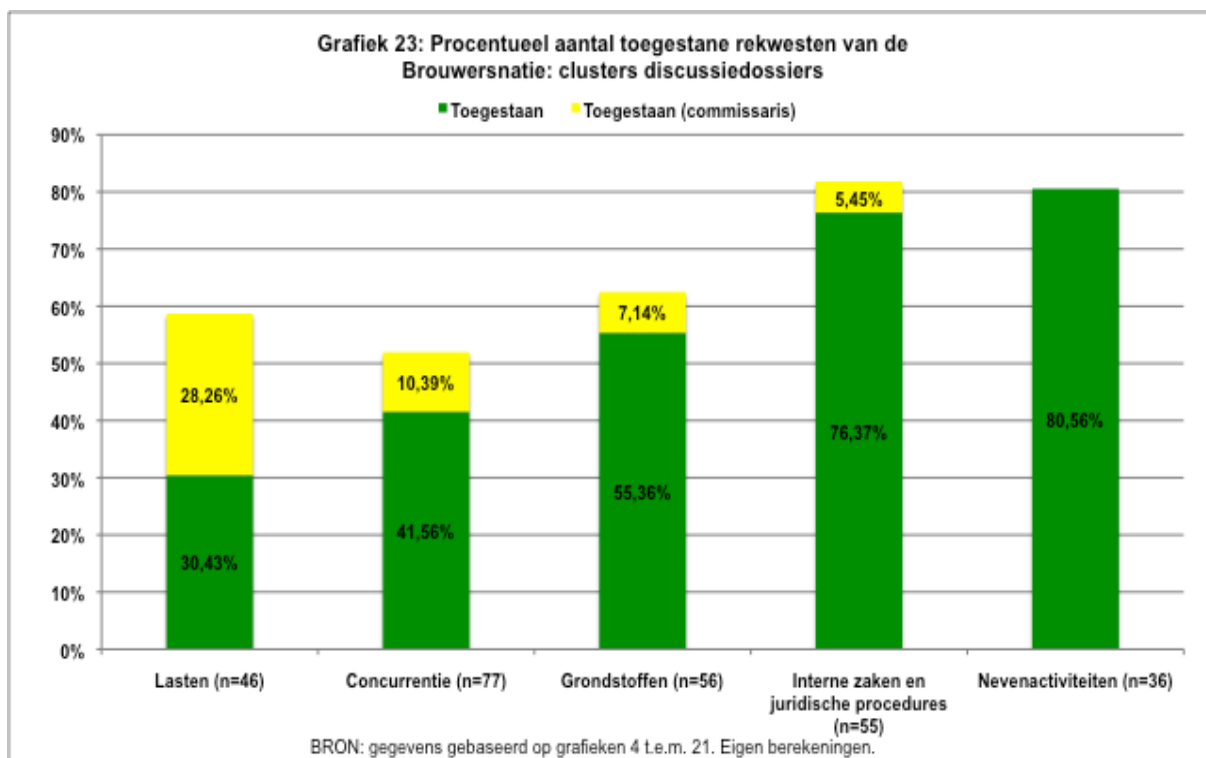
³³⁸ PREVENIER, 'Utilitas communis', 216

Hoe kwam de prioriteit van “het algemeen welzijn van de stad” naar voor in de cijfers? Via verschillende geboden verbood de magistraat de burgers om varkens te houden. Omdat de brouwerijen geen overlast veroorzaakten bevestigde de magistraat vrijwel alle petitiees. Op die manier ging zij in tegen haar eigen wetgeving, maar niet tegen haar idee van het *bonum commune* aangezien de stedelijke bevolking geen gevaar liep. Het hoge succespercentage bij “juridische procedures” correspondeerde met haar pacificerende rol om conflicten tussen verschillende groeperingen zo snel en goed mogelijk af te handelen. De positieve houding van de stadsbestuurders bij “interne zaken” was evenmin verwonderlijk. Ook zij hadden baat bij een adequate ambachtelijke regelgeving van de natie. De natie vormde een belangrijk onderdeel van de stedelijke gemeenschap en zorgde in grote mate voor de welvaart van de stad. Daarom voorzag de magistraat bijvoorbeeld voldoende vaten en tonnen voor de Brouwersnatie. Om zich van inkomsten te verzekeren was de magistraat pragmatisch. Zij ging in tegen haar eigen wetgeving door de brouwers toe te laten hun bier te vullen in niet-Antwerpse tonnen. Ook liet zij infrastructuurwerken aan het Waterhuis uitvoeren om de brouwers van kwalitatief goed water te voorzien. Wel mochten andere groeperingen, zoals ververijen en blekerijen, het water gebruiken. Verder kwamen de stadsbestuurders in actie bij de dagelijkse lasten van de natie zoals de slechte kwaliteit van een weg.

Echter kon de *bonum commune* filosofie er ook voor zorgen dat de natie minder succesvol was in haar petitioneren. De magistraat ging dan precies vaak niet in op de rekwesten omdat haar prioriteiten elders lagen. De negatieve houding van de magistraat bij de rekwesten over de graanbevoorrading was te wijten aan het idee dat tijdens graanschaarste allereerst de bevolking van graan en brood moest voorzien worden. Ook stelde de magistraat een maximumprijs in voor het bier en de draf. Op die manier wilde zij respectievelijk te hoge bierprijzen en vlees- en zuivelprijzen voor de *gemeyne innegesetenen* voorkomen. De negatieve succespercentages bij de discussiedossiers “concurrentie” en “biergerelateerde lasten” hadden te maken met het spijsen van de financiële kassen en de controle op de natie. De lonk naar accijnsinkomsten hield de bovenhand in de petitiees inzake concurrentie. In haar strijd tegen de biergerelateerde lasten was de Brouwersnatie het minst succesvol van alle discussiedossiers. Ook daar wenste de magistraat strengere controle en voortzetting van haar accijnzenpolitiek. De houding van de stadsbestuurders ten opzichte van het gebruik van boekweit is de vreemde eend in de bijt. Het was een privilege voor de Antwerpse brouwers om te mogen brouwen met het graansubstituut. Echter lijkt dit op termijn eerder negatief geweest te zijn. Zo wilden steeds meer kapitaalkrachtige burgers zelf hun bier brouwen omdat de kwaliteit van het bier bij de natie aangesloten brouwers steeds verminderde. Bijgevolg richtte de magistraat stadsbrouwerijen op.

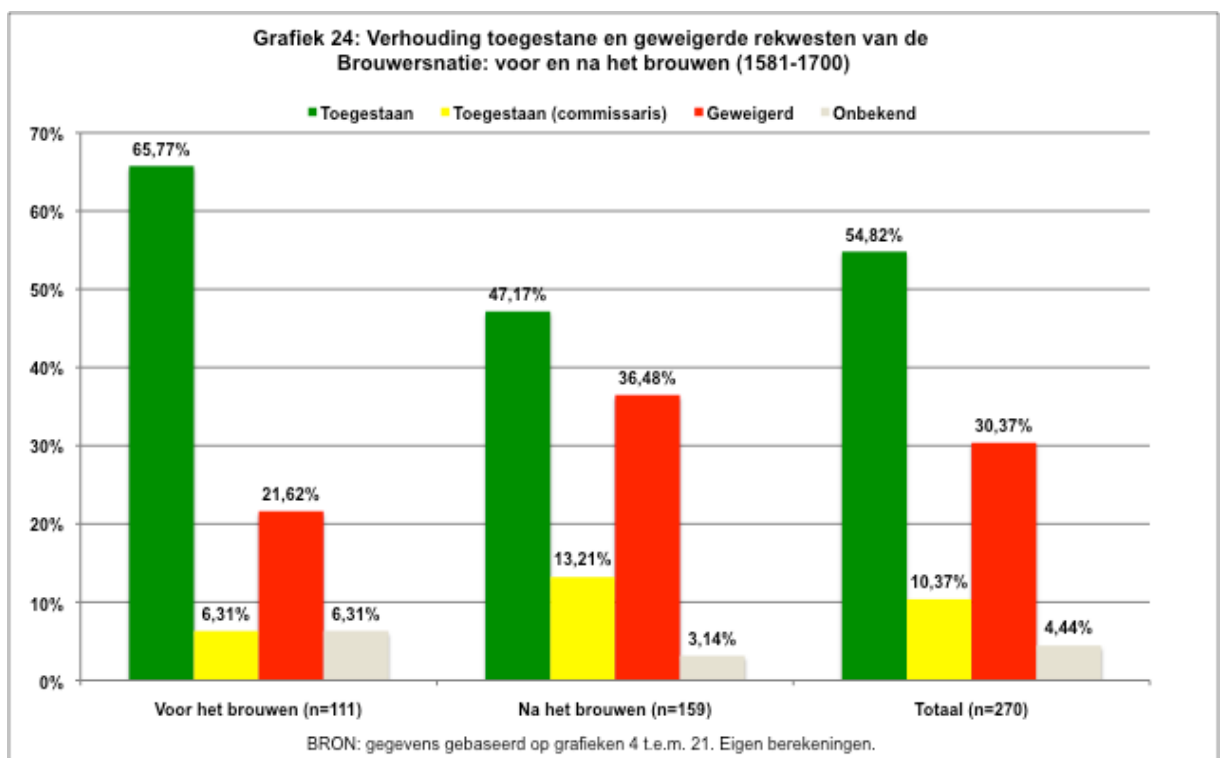
1.2 De magistraat voor en na het brouwen

Grafiek 23 toont de dertien discussiedossiers ondergebracht in vijf verschillende clusters. Ook daar blijkt dat de magistraat er een “gedeelde houding” op nahield. Zo keurde zij bij “lasten” slechts 30,43% van de petitie goed. De redenen hiervoor waren haar controle en accijnzenpolitiek die optraden bij de “biergerelateerde lasten”. Ook blijkt uit grafiek 22 dat de natie louter succesvol was in het verkrijgen van commissarissen bij “dagelijkse lasten” en in kleinere mate bij “biergerelateerde lasten”. Verder bevestigde de magistraat slechts 41,56% van de rekwesten inzake de concurrentiegerelateerde discussiedossiers: de bierprijs, concurrentie binnen en buiten de stad en de stadsbrouwerijen. Door het overgrote aandeel van “concurrentie” binnen de cluster komt het negatieve karakter sterker naar voor. De natie was 13,80%punt succesvoller in haar petitioneren over de grondstoffen tegenover de concurrentie gerelateerde discussiedossiers. Ondanks de eerder negatieve houding van de magistraat bij de graanbevoorrading stond zij in grote mate de petitie over water, boekweit en vaten en tonnen toe. Met 76,37% was de natie nog succesvoller bij de interne zaken en juridische procedures. Door het grote aantal verzoekschriften over de varkenshouderij en het grote succespercentage hiervan was de natie het meest succesvol in haar petitie over de nevenactiviteiten. De negatieve houding van de magistraat tegenover het kleine aantal petitie over draf wordt hierdoor onzichtbaar gemaakt.

In grafiek 24 komt duidelijk naar voor dat de magistraat procentueel gezien meer petitie bevestigde inzake de discussiedossiers voor het brouwen tegenover na het brouwen. Op 111 ingestuurde verzoekschriften was de natie in 65,77% succesvol: maar

liefst 18,60%punt meer dan bij de 159 verzoekschriften gerelateerd aan de aspecten na het brouwen. Met de succesvolle laagdrempelige rekwesten inzake commissarissen bedraagt het verschil 11,70%punt, wat nog altijd substantieel is op het grote aantal petities.³³⁹ De stadsbestuurders waren bijgevolg meer bereid om in te grijpen in situaties die het mogelijk maakten voor de natie om een vat goed bier te brouwen. Hierna was de magistraat echter minder toegeeflijk: in 36,48% van de gevallen kreeg de natie nul op haar rekest. Op het totaal aantal ingestuurde petities blijkt dat de natie in 54,82% van de gevallen succesvol was. Met de verzoeken om commissarissen liep dat zelfs op tot 65,19%. Ook grafiek 23 toont deze tweedeling. De magistraat stelde zich negatiever op tegenover de clusters van de discussiedossiers die optraden na het brouwen (lasten, concurrentie en nevenactiviteiten) ten opzichte van de clusters voor het brouwen (grondstoffen en interne zaken en juridische procedures). Enkel het discussiedossier “nevenactiviteiten” volgt die redenering niet door het grote succes van de petities inzake varkenshouderij.

1.3 De succespercentages in vergelijkingsperspectief

Ondanks het erkende belang van petitioneren in de historiografie heeft enkel van Nierop cijfers berekend die kunnen worden vergeleken met die van de Brouwersnatie. Op die manier is hij tot nog toe de enige historicus die inging op de vraag van Lis en Soly hoeveel petities stadsbestuurders werkelijk inwilligden.³⁴⁰ De onderzoeksresultaten van Vermeesch zijn moeilijk vergelijkbaar omwille van drie redenen. Ten eerste maakt zij geen gebruik van

³³⁹ $(65,77 + 6,31) - (47,17 + 13,21) = 72,08 - 60,38 = 11,70\%$ punt.

³⁴⁰ LIS en SOLY, 'Ambachtsgilden', 27.

succespercentages als vergelijking tussen de ingeleverde rekwesten en gepubliceerde geboden. Vermeesch richt zich op de geboden en onderzoekt of er een duidelijke verwijzing naar een verzoekschrift van derden was. Daaruit blijkt dat slechts 15% van de geboden het gevolg was van een formeel verzoek vanwege stedelijke groepen.³⁴¹ Dit lijkt mijn inziens eerder aan de lage kant. Mogelijke reden hiervoor is de grote steekproef en het weinig kwalitatief diepgaand onderzoek hiermee gepaard. Zij geeft aan dat bij een groot deel van de geboden het initiatief onduidelijk was omdat er niet expliciet werd verwezen naar een rekwest. Echter kon een vage verwijzing in een ordonnantie of een gebod wel degelijk wijzen op een initiatief van een ambacht.³⁴² Ten tweede vergelijkt zij enkel met de gebodboeken. Mijn analyse incorporeert alle petitie's in vergelijking met de *apostilles*, literatuur en ordonnanties naast de geboden. Ten derde maakt de auteur in plaats van succespercentages gebruik van specifieke formuleringen die niet te vergelijken zijn met mijn onderzoeksresultaten.³⁴³

Van Nierop berekent voor het achttiende-eeuwse Amsterdam dat de ambachtelijke groeperingen in 50% van de petitie's succesvol waren en de magistraat 24% afkeurde. Die cijfers zijn wel sterk afhankelijk van het hoge cijfer van 26% waar de uitkomst onduidelijk was volgens de auteur. Hij suggereert dat drie kwart van de petitie's werd ingewilligd indien de onbekendheidsfactor gereduceerd kan worden.³⁴⁴ Ook zijn de gegevens slechts gebaseerd op 163 rekwesten verspreid over heel de achttiende eeuw.³⁴⁵ Door de verschillende chronologische en geografische context voelt een vergelijking op het eerste zicht vreemd aan. Toch is de toetsing relevant omwille van de vergelijkbare politieke macht van de Antwerpse Brouwersnatie en de Amsterdamse ambachten. Corporatieve groeperingen hadden, met uitzondering van een klein aantal steden in het zuiden en het oosten, geen politieke macht in de Noordelijke Nederlanden. Zoals de niet-geprivilegieerde Antwerpse Brouwersnatie waren zij ook aangewezen tot het indienen van petitie's om hun stem te laten horen.

Uit grafiek 23 komt naar voor dat de succespercentages bij de clusters “lasten” en “concurrentie” met respectievelijk 30,43% en 41,56% substantieel lager liggen tegenover het percentage in Amsterdam. Met de laagdrempelige verzoeken om commissarissen liggen de voorgenoemde clusters met respectievelijk 58,69% en 51,95% wel hoger dan in de Noord-Nederlandse stad. Bij de petitie's over de grondstoffen was de natie 5,36%punt succesvoller dan haar Amsterdamse tegenhangers. Dit verschil loopt op tot 12,50%punt indien de verzoeken om commissarissen worden meegerekend. Op vlak van de petitie's

³⁴¹ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 120-121.

³⁴² SAA, GA, nr. 4897, fol. 35v.-36r., Ordonnantie over het maken van de drafmenden, 2 maart 1601. De magistraat gaf aan dat ze geïnformeerd was zonder expliciet naar de petitie van de natie te verwijzen. Het rekwest werd wel quasi volledig gekopieerd in de ordonnantie.

³⁴³ VERMEESCH, ‘Wetgeving op verzoek’, 127-128. Zo telt Vermeesch het aantal geboden dat ambachten op verzoek konden laten uitvaardigen en geeft die weer als “minder dan 1” of “van 1 tot en met 5” etc.

³⁴⁴ Zie grafiek 24 voor de vergelijking: ik heb slechts een onbekendheidsfactor van 4,44%.

³⁴⁵ VAN NIEROP, ‘Popular participation’, 286-288. Zijn steekproef is verspreid over de jaren 1705, 1720, 1750, 1755, 1760, 1765, 1775, 1780 en 1785.

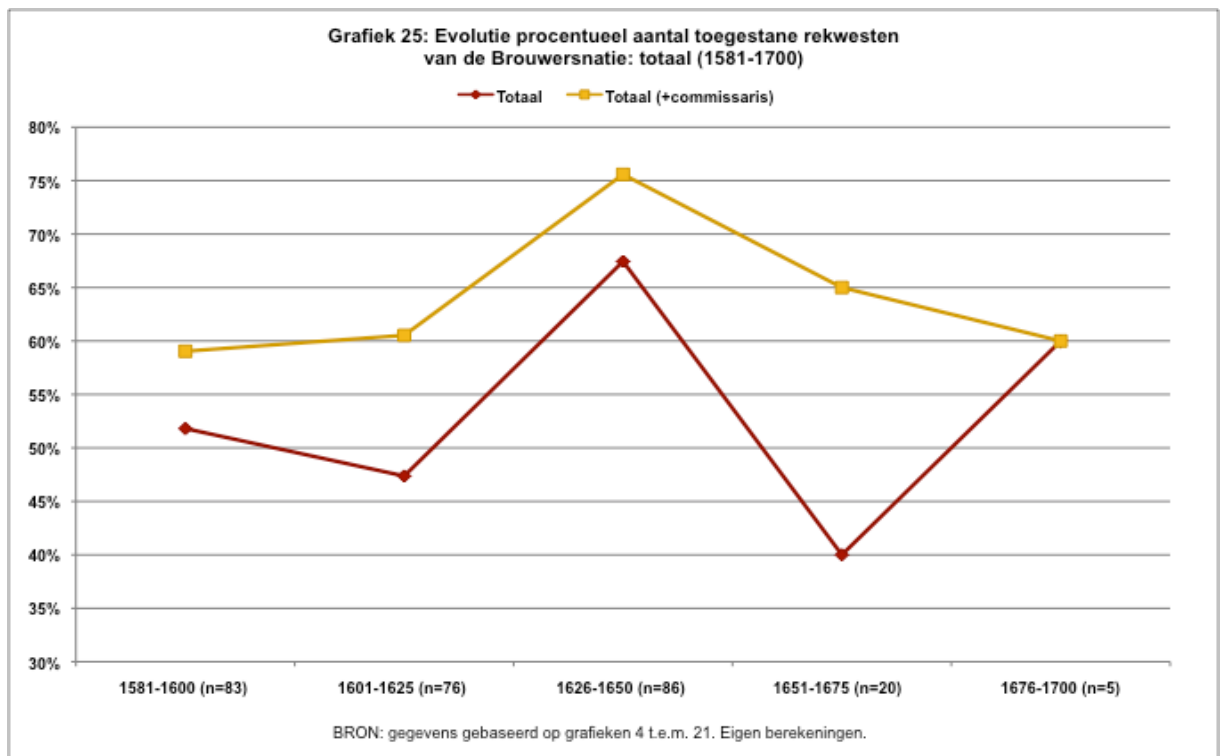
over de interne zaken en juridische procedures en de nevenactiviteiten liggen de cijfers met respectievelijk 76,37% en 80,56%, of 81,82% en 80,56% met de petitiees om commissarissen, ver boven die van Amsterdam. Uit grafiek 24 blijkt dat de discussiedossiers voor het brouwen met een succespercentage van 65,77% een heel eind boven de 50% van de Amsterdamse gilden lag. De natie was met 47,17% in de discussiedossiers na het brouwen iets minder succesvol dan haar Amsterdamse tegenhangers. Met een globaal succespercentage van 54,82% was de Antwerpse magistraat iets toegeeflijker tegenover de natie ten opzichte van haar Amsterdamse tegenhanger. Indien de laagdrempelige verzoeken om commissarissen in rekening worden gebracht stijgen de percentageverschillen: 72,08% voor de petitiees voor het brouwen, 60,38% voor erna en in totaal 65,19%. Op die manier was de natie ondanks de vergelijkbare formeel politieke macht succesvoller dan haar Amsterdamse tegenhangers.

2 EVOLUTIE VAN DE HOUDING

Grafiek 25 illustreert de evolutie van het procentueel aantal toegestane petitiees van de natie. Dit percentage schommelde gedurende de zeventiende eeuw tussen de 40% en 67,44%. Met de verzoeken om commissarissen meegerekend bevestigde de magistraat tussen 59,04% en 75,58% van de rekwesten. Hieruit blijkt dat de houding van de magistraat evolueerde en niet bij voorbaat vast lag. De schepenen in het vroegmoderne Antwerpen voerden een beleid dat sterk kon variëren omdat telkens met veranderende omstandigheden rekening gehouden moest worden.³⁴⁶ Hoe kunnen die schommelingen gerijmd worden met de verschillende discussiedossiers? Grafiek 26 toont dat de natie tijdens de zeventiende eeuw telkens meer rekwesten verstuurde over de discussiedossiers gerelateerd aan na het brouwen ten opzichte van voor het brouwen. Enkel de periode 1676-1700 vormde een uitzondering. Wel werden die verschillen steeds kleiner naar het einde van de eeuw toe. Wat echter meer in het oog springt is het verschil in het verloop van de twee curven gerelateerd aan de succespercentages van de discussiedossiers voor het brouwen tegenover die van na het brouwen. De ontwikkeling van het succespercentage van de petitiees die handelden over discussiedossiers voor het brouwen was zeer constant. Over heel de zeventiende eeuw lag dit cijfer tussen de 60% en 70% voor de petitiees exclusief de commissarissen. Met de rekwesten over commissarissen meegerekend bleef de houding van de magistraat constant: steeds bevestigde zij tussen 70% en 80% van de petitiees.³⁴⁷ Bijgevolg waren de stadsbestuurders in een bepaalde periode niet opvallend toegeeflijker of minder toegeeflijk. Ze waren gedurende de zeventiende eeuw in quasi dezelfde mate bereid om ervoor te zorgen dat de natie een goed ton bier kon brouwen.

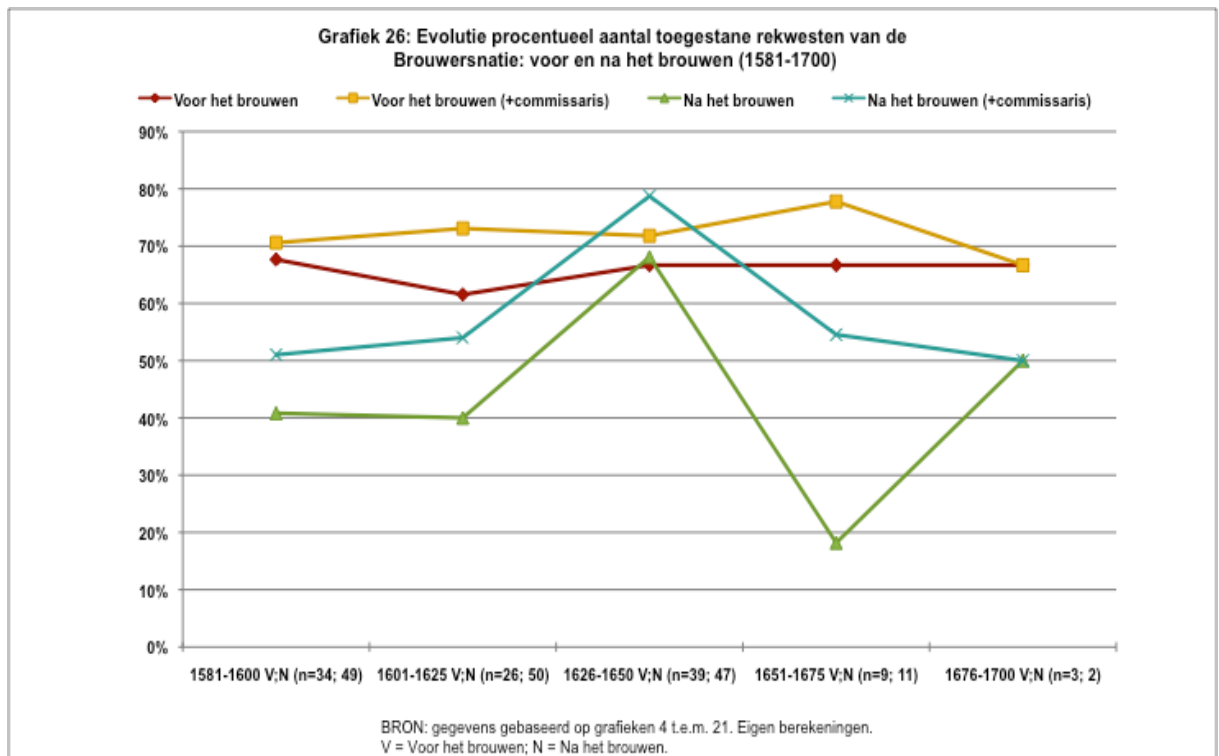
³⁴⁶ LIS en SOLY, 'Ambachtsgilden', 17.

³⁴⁷ Enkel de periode 1676-1700 heeft een succespercentage van 66,67%. Dit heeft echter te maken met het kleine aantal ingestuurde rekwesten.

Hiertegenover vertoont de evolutie van de succespercentages inzake de discussiedossiers na het brouwen een veel grilliger verloop. Zo was de magistraat veel minder constant in haar houding: zij was tussen de 18,18% en 68,09% bereid petitie te bevestigen. Met de petitie inzake commissarissen meegerekend liggen die cijfers tussen 50% en 78,73%. Het lage succespercentage van rond de 40% in de periodes 1581-1600 en 1601-1625 heeft te maken met het moment van indienen van de petitie over de discussiedossiers “bierprijs”, “concurrentie” en “draf”. De grote stijging in de periode 1626-1650 is voornamelijk het gevolg van de positieve houding van de stadsbestuurders tegenover de varkenshouderij en het discussiedossier “dagelijkse lasten”. In de periode 1651-1675 daalt het succespercentage gevoelig. Dit komt omdat er slechts elf petitie werden ingestuurd. Hiervan handelden er zes over “biergerelateerde lasten”, waar de natie in 66,67% van de gevallen nul op haar rekest kreeg. Twee oorzaken zijn verantwoordelijk voor die schommelingen. Enerzijds rekwesteerde de natie meer inzake de discussiedossiers na het brouwen. Zij was daarin heel wat minder succesvol tegenover de discussiedossiers voor het brouwen met als gevolg dat die cijfers harder doordrukken op het globaal succespercentage.³⁴⁸ Anderzijds blijkt uit de grafiek dat de cluster na het brouwen heel wat meer schommelingen vertoont die overgenomen worden in het totaalbeeld van grafiek 25. Wanneer de stadsbestuurders zich negatief opstelden tegenover discussiedossiers zoals “biergerelateerde lasten” betekende dat echter niet dat hun houding bij andere discussiedossiers veranderde.

³⁴⁸ Zie grafiek 24 voor de vergelijking.

3 PETITIONEREN ALS ALTERNATIEF VOOR HET GEBREK AAN POLITIEKE MACHT?

3.1 Rekwestreren als alternatief en aanvulling

Vormde het petitioneren van de natie een alternatief voor haar afwezigheid in de stedelijke raden? Vermeesch suggereert dat geprivilegieerde ambachten in Antwerpen in de achttiende eeuw veel succesvoller waren in het laten uitvaardigen van geboden op verzoek. Zo kon 42% van de geprivilegieerde ambachten succesvol één tot vijf geboden op verzoek uitvaardigen, terwijl slechts 10% van de niet-geprivilegieerde ambachten dat deden. Omdat vooral geprivilegieerde ambachten initiatiefnemers waren van geboden besluit Vermeesch dat petitioneren niet louter een alternatief voor formele politieke macht was. Die ambachten combineerden het rekwestreren met het zetelen in de stedelijke raden.³⁴⁹ Die opvatting blijkt ook uit de cijfers van Deceulaer. Zo rekwestreerden de geprivilegieerde ambachten van de schippers en de vleeshouwers met respectievelijk 323 en 118 maal op zeer frequente basis tijdens de periode 1581-1676.³⁵⁰ Vermeesch' onderzoek zorgt in ieder geval voor een genuanceerder beeld van petitioneren als *popular politics*. Het rekwestreren was complementair aan andere vormen van inspraak. Van

³⁴⁹ VERMEESCH, 'Wetgeving op verzoek', 127-128.

³⁵⁰ BOUMANS, *Stadsbestuur*, 31; DECEULAER, 'Conflictregeling', 170. Deceulaer maakt gebruik van de periodes 1586-1616 en 1646-1676.

Elsacker merkt ook op dat de meerseniërs, als geprivilegieerd ambacht, meermaals informele contacten onderhielden met de magistraat.³⁵¹ De natie kon echter niet in debat gaan met de magistraat omdat zij geen zetel had in de Brede Raad of de Maandagse Raad. Precies daarom deed zij een beroep op het versturen van rekwēsten. Het gegeven dat leden van de magistraat zich persoonlijk met de verzoekschriften bezig hielden was betekenisvol. Het bood de natie de mogelijkheid om hun belangen aan te kaarten.³⁵² Illustratief hiervoor is dat zij in zo'n 10% van de aangelegenheden rekwēstreerde om haar te komen informeren of visiteren.³⁵³

3.2 Een (on)succesvolle Brouwersnatie?

Uit grafiek 24 blijkt dat de natie relatief succesvol was in haar petitioneren: de magistraat bevestigde 54,82% van de petities. Dat succespercentage loopt op tot 65,19% met de verzoeken om commissarissen meegerekend. Hierbij zijn echter een aantal kanttekeningen noodzakelijk. Ten eerste hebben niet alle discussiedossiers hetzelfde gewicht in dit globale succespercentage. Het was niet zo dat de natie het discussiedossier "varkens" belangrijker vond dan het discussiedossier "boekweit" omdat zij hier frequenter over rekwēstreerde. Het kleine aantal petitie van inzake het gebruik van boekweit had precies te maken met de positieve houding van de magistraat. Daarom moest de natie na 1598 niet meer petitioneren omdat het een verworven recht was. Bij de varkenshouderij rekwēstreerde de Brouwersnatie quasi elk jaar tijdens de periode 1626-1650 omdat die toelating steeds vernieuwd moest worden. Ook rekwēstreerde zij deels over "interne zaken" omdat zij geen geprivilegieerd ambacht was en goedkeuring moest krijgen voor de *gemeyne consenten* die de natie in haar Kamer besliste. Bijgevolg is het aangewezen om ons niet blind te staren op het globale succespercentage. Verschillende discussiedossiers met een hoog aantal petitie en een hoog succespercentage hebben proportioneel een grotere invloed op het globale succes van de natie. De "gedeelde houding" van de magistraat en de vergelijking tussen die discussiedossiers is van groter belang.

Ten tweede blijft dit onderzoek een benadering van de werkelijkheid. Vanzelfsprekend was het mogelijk dat de natie bepaalde discussiedossiers helemaal niet zo (on)succesvol ervoer zoals uit de kwantitatieve analyse blijkt. In een discussiedossier met bijvoorbeeld 55% succespercentage kon zij het glas halfvol ervaren terwijl dat bij een andere materie halfleeg was. Verder hield de analyse enkel rekening met de *dispositio* van de petitie om het bronnenmateriaal hanteerbaar te maken. Daarom is het vaak in het duister tasten naar het werkelijke succes van de klachten in de rekwēsten die niet in de *dispositio* stonden. Mogelijk wordt een rekwēst als succesvol beschouwd in de analyse

³⁵¹ VAN ELSACKER, 'Politieke participatie', 138.

³⁵² VERMEESCH, 'Wetgeving op verzoek', 131.

³⁵³ Zie grafiek 24. Zij verkreeg in 28 gevallen op 270, of 10,37%, commissarissen zoals zij verzocht.

terwijl de natie toch op haar honger bleef zitten. Ook komt de toestemming van een provisionele maatregel gelijkwaardig over in de analyse als een ordonnantie of gebod. Ten derde vormt enkel het rekwestreren onderwerp van het onderzoek in deze masterproef. De natie kon echter ook andere strategieën aanwenden om haar doel te behalen. Zo kon zij brieven versturen, processen voeren of informele contacten hebben met de magistraat.³⁵⁴

Ten vierde is het onzeker of de natie tevreden was met het petitioneren als alternatief voor formele politieke macht. Van Honacker suggereert dat de ambachten in het bestuur bijna “almachtig” waren in een periode waarin de vorst en de stad aan geldgebrek leden.³⁵⁵ Uit de succespercentages blijkt dat de natie precies in discussiedossiers zoals “bierprijs”, “concurrentie”, “biergerelateerde lasten” en “draf” het slechtst scoorde. Uit grafiek 22 blijkt dat de som van het aantal petitie inzake discussiedossiers die aan bod kwamen in de Brede Raad en Maandagse Raad 117 bedraagt.³⁵⁶ Dit cijfer vertegenwoordigt 43,33% van het totaal aantal ingestuurde rekwesten.³⁵⁷ Het was dus niet zo dat de natie overdreven veel ging petitioneren over materies die besproken werden in deze raden. Die verhouding moet ook genuanceerd worden in het licht van de opmerking dat niet per se het aantal rekwesten het belang van het discussiedossier voor de natie aantoonde. De natie kon via het rekwestreren een invloed uitoefenen op de besluitvorming, maar mijns inziens moet dit niet overdreven worden. Vaak ging het om provisionele maatregelen en in de meeste gevallen bleef de controle op de natie omwille van de accijnsopbrengsten groot. Ook was de Brouwersnatie voornamelijk succesvol in discussiedossiers waar de magistraat ook baat bij had zoals de “juridische procedures” en de “interne zaken”. De belangrijkste vraag luidt dan ook of de natie uiteindelijk succesvol was in haar petitioneren? Ongetwijfeld vormde het een belangrijk communicatiekanaal tussen haar en de magistraat. Echter kon het petitioneren als alternatief niet opwegen tegen de belangrijke formele politieke macht die de geprivilegieerde ambachten hadden.

³⁵⁴ DECEULAER, ‘Conflictregeling’, 146-147; VAN HONACKER, *Lokaal verzet*, 518.

³⁵⁵ VAN HONACKER, ‘Political opportunity’, 44-45.

³⁵⁶ Deze discussiedossiers zijn “biergerelateerde lasten”, “draf”, “bierprijs”, “concurrentie” en “stadsbrouwerijen”. Zie ook grafiek 3.

³⁵⁷ $(117/270) \cdot 100 = 43,33\%$.

BESLUIT

In deze masterproef werd de verstandhouding tussen de magistraat en de Antwerpse Brouwersnatie tussen 1581 en 1700 bestudeerd. In de historiografie komt vooral de inferieure positie van de natie naar voor. Daarom koos ik om de relatie te benaderen via een *bottum up* invalshoek. Het opzet was om de houding van de magistraat te duiden aan de hand van het al dan niet bevestigen van de ingestuurde rekwesten. Interessant was dat in tegenstelling met andere Brabantse steden de Antwerpse brouwers een niet-geprivilegieerd ambacht vormden. Het insturen van verzoekschriften was bijgevolg een belangrijk communicatiekanaal om in discussie te kunnen treden met de stadsbestuurders. De 270 petitiees werden onderverdeeld in discussiedossiers om de houding van de magistraat telkens afzonderlijk te bestuderen. Ondanks het erkende belang van petitioneren in de historiografie bestaat er weinig vergelijkend materiaal. Vandaar kwam het er vooral op aan om de resultaten van de verschillende discussiedossiers met elkaar te vergelijken. In hoofdstuk 1 kwam via het toepassen van de discoursanalyse aan het licht dat de Brouwersnatie gebruik maakte van hyperbolen, antoniemen en extrapolaties in haar vertoog om de magistraat te overtuigen. Vooral bij verzoekschriften inzake haar monopolie en bieraccijnzen vertoonden een scherper discours. Interessant waren de formuleringen van de Brouwersnatie waarbij zij geregeld haar belang voor de stad aanduidde.

Hoofdstuk 2 behandelde de discussiedossiers die optraden voor het brouwen. De magistraat toonde zich in grote mate bereid in het bevestigen van deze petitiees. Dit bevestigt de hypothese dat de stadsbestuurders belang hadden bij het bevestigen van verzoekschriften inzake grondstoffen en juridische procedures en interne zaken. Die succespercentages moeten echter ook genuanceerd worden. Aangezien water een essentiële grondstof was voor de natie voorzag de magistraat een goede watervoorziening. Echter mochten ook andere groeperingen genieten van het water zodat het sneller vervuilde. Bij de graanbevoorrading trok de magistraat de kaart van de burgers en de bakkers. Verrassend was het hoge succespercentage bij de verzoeken inzake het discussiedossier “vaten en tonnen”. De stadsbestuurders waren pragmatisch: wanneer zij inkomsten konden genereren namen zij een loopje met de eigen wetgeving. Ook tegenover het gebruik van boekweit stonden ze verbazend positief. Verder was de natie zeer succesvol in het petitioneren over de interne zaken. Omdat de magistraat ook baat had bij een duidelijke ambachtelijke regulering bevestigde zij de meeste petitiees inzake interne regelgeving en de beslissingen van de Kamer. Wel zag zij erop toe dat het inkomgeld niet te hoog werd. Het hoge succespercentage inzake de juridische procedures ligt in de lijn van de intentie van de magistraat om conflicten snel en correct af te handelen. In totaal was de Brouwersnatie succesvol in 65,77% op 111 verzoekschriften. Met de visitaties van commissarissen meegerekend haalde de natie maar liefst in zeven van de tien

aangelegenheden haar gram. Dit hoge cijfer heeft de zeer positieve houdingen van de stadsbestuurders bij de domeinen “juridische procedures” en “interne zaken” als oorzaak.

In hoofdstuk 3 kwamen de discussiedossiers die optraden na het brouwen aan bod. Ook hier kan de hypothese deels bevestigd worden: de magistraat was minder toegeeflijk tegenover deze discussiedossiers omwille van haar controle op de natie en de stadsaccijnzen. Toch kunnen een aantal zaken uit de historiografie worden genuanceerd. Ondanks de instelling van een maximumprijs kon de natie in beperkte mate wegen op de discussie. Ook bij de verkoop van de draf moest de Brouwersnatie rekening houden met een maximumprijs. Hierdoor zouden vlees- en zuivelprijzen niet te zwaar stijgen. De natie kon enkel invloed uitoefenen op de reglementering van de drafmanden. Verder kon zij de stadsbrouwerijen op geen enkel moment terugdringen. Wel had zij geen onaardige inbreng in de reglementering ervan. Enigszins verrassend was het discussiedossier “concurrentie” niet al te succesvol voor de natie. De magistraat greep in bij conflicten met andere steden die het Antwerps bier hoger belastten en ging de strijd aan tegen de buitenningen. Echter liet zij niet-Antwerpse bieren toe op de interne markt die tevens tegen een hogere prijs verkocht mochten worden. Het negatieve karakter van het discussiedossier heeft voornamelijk te maken met het grote aandeel van de niet-succesvolle rekwesten over de exportaccijnzen. Ook de verzoeken om de biergerelateerde lasten te verlagen slaagden nauwelijks. Wel bevestigde de magistraat een groot deel van de verzoekschriften over de dagelijkse lasten. Zij zorgde onder andere voor herstellingen van wegen. Ook ging zij in tegen haar eigen wetgeving en liet de natie varkens houden. Die houding is te begrijpen aangezien de brouwers niet voor overlast zorgden. Op een totaal van 159 petitiees haalde de natie in 47,17% van de gevallen haar slag thuis. Met de rekwesten met betrekking tot de commissarissen meegerekend was zij in zes van de tien aangelegenheden succesvol. Echter wordt het cijfer hard beïnvloed door de zeer succesvolle petitiees over de varkenshouderij en het hoge aandeel van de petitiees met betrekking tot commissarissen.

In hoofdstuk 4 werd duidelijk dat de magistraat er een “gedeelde houding” op nahield. Zij was pragmatisch en liet zich leiden door de notie van het *bonum commune*. Verder zorgde zij ervoor dat de Brouwersnatie de mogelijkheid had om bier te brouwen. Hierna was echter het spijzen van de stadskassen en de controle op de natie prioritair. Voorts waren de stadsbestuurders doorheen de onderzoeksperiode quasi even bereid in het bevestigen van de verzoeken van de natie gerelateerd aan voor het brouwen. Hiertegenover vertoonde het succespercentage van de rekwesten met betrekking tot na het brouwen veel meer schommelingen. Was de Brouwersnatie uiteindelijk succesvol in haar petitioneren? Het relatieve hoge succespercentage van 54,82% doet vermoeden van wel. Met de petitiees om commissarissen ging het uiteindelijk om een succes in 65,19% van de gevallen. Deze cijfers tonen aan dat de natie ondanks de vergelijkbare formeel politieke macht succesvoller was in het petitioneren dan haar achttiende-eeuwse Amsterdamse

tegenhangers. Echter zijn die cijfers sterk afhankelijk van het aantal petitieën in minder belangrijke discussiedossiers. De natie vond het domein “varkens” niet belangrijker dan het discussiedossier “boekweit” omdat zij hier frequenter over petitioneerde. Bovendien lijkt het dat het versturen van verzoekschriften als alternatief niet kon opwegen tegen de belangrijke formele politieke macht die geprivilegieerde ambachten hadden. De Brouwersnatie was uitgerekend weinig succesvol in de beïnvloeding van materies zoals de bieraccijnzen en de bierprijs.

Ten slotte blijven de resultaten in deze masterproef een benadering van de werkelijkheid. Waarom daalde het aantal verzoekschriften naar het einde van de zeventiende eeuw terwijl de relatie tussen de natie en de magistraat verbeterde? Is het gebruik van succespercentages de meest aangewezen manier om het belang van petitioneren aan te duiden? Zo ja, lagen die cijfers dan nog hoger bij geprivilegieerde ambachten zoals Vermeesch suggereert? Veel vragen blijven onbeantwoord. Verder onderzoek naar de succespercentages van de petitieën van (niet-) geprivilegieerde (brouwers)ambachten in Antwerpen en andere steden moeten meer klaarheid scheppen in dit interessante vraagstuk.

BIBLIOGRAFIE

1 BRONNEN

1.1 Onuitgegeven bronnen

ANTWERPEN, Stadsarchief, *Gilden en ambachten*

SAA, GA, nr. 4440: Brouwers XXIV bis.

SAA, GA, nr. 4892: Privilegieboek. Littera B.

SAA, GA, nr. 4894: Diverse ordonnantiën geschreven door notaris Bollaerts 1625. Littera D.

SAA, GA, nr. 4897: Ordonnantieboek Littera H.

ANTWERPEN, Stadsarchief, *Privilegekamer*

SAA, PK, nrs. 937-948: Alfabetische tafels Rekwestboeken 1581-1700.

SAA, PK, nrs. 659-787: Rekwestboeken 1581-1700.

SAA, PK, nr. 917: Gebodboek 1576-1589 D.

SAA, PK, nr. 918: Gebodboek 1589-1612 E.

SAA, PK, nr. 919: Gebodboek 1612-1626 F.

SAA, PK, nr. 920: Gebodboek 1626-1644 G.

SAA, PK, nr. 924: Gebodboek 1684-1697 L.

SAA, PK, nr. 2218: Stadsbrouwerijen deel 2, 1618-1750.

SAA, PK, nr. 2220: Waterhuis, waterleidingen en houwer.

1.2 Uitgegeven bronnen

GENARD, P., 'Index der gebodboeken 1489-1620', *Antwerpsch Archievenblad* (1ste reeks), 1 (1864), 120-464.

GENARD, P., 'Index der gebodboeken 1621-1650', *Antwerpsch Archievenblad* (1ste reeks), 2 (1865), 1-68.

GENARD, P., 'Index der gebodboeken 1651-1673', *Antwerpsch Archievenblad* (2de reeks), 9 (1934), 113-157.

GENARD, P., 'Index der gebodboeken, 1674-1709', *Antwerpsch Archievenblad* (2de reeks), 9 (1934), 186-236.

VANDEWALLE, P., *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg* (Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 82), Gent, 1984.

2 WERKEN

AERTS, E., 'Alcoholconsumptie in het hertogdom Brabant (14de-18de eeuw)', *Het tijdschrift van Dexia bank*, 55 (2001), 51-71.

AERTS, E., 'Dorst heeft een prijs. Bierprijzen te Lier tussen 1400 en 1800', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 87 (2009), 587-644.

AERTS, E., 'Economische interventie van de centrale staat in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1555-1795)', C. DE MOREAU DE GERBEHAYE e.a. red., *Gouvernance et administration dans les provinces belgiques (XVIe-XVIIIe siècles). Ouvrage publié en hommage au Professeur Claude Bruneel* (Archief- en Bibliotheekwezen in België, Extranummer nr. 99), II, Brussel, 2013, 399-452.

AERTS, E., *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (eind 14de-begin 19de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, 161), Brussel, 1996.

AERTS, E., 'Het brouwproces in Brabant en Vlaanderen tijdens de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd', *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 63 (2009), 3-26.

AERTS, E., 'Het hoofdelijk bierverbruik in de Zuidelijke Nederlanden (ca. 1400-1800). Enkele kanttekeningen', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 81 (1998), 43-60.

AERTS, E., 'Stedelijke overheidsregulering van een vitale sector. De bierfiscaliteit te Lier (1400-1800)', B. BLONDE e.a. red., *Overheid & Economie. Geschiedenissen van een spanningsveld. Bundel opgedragen aan prof. em. Helma de Smedt*, Antwerpen, 2014, 55-74.

AERTS, E., 'Zwaar superbier of opgewarmd water? De alcoholsterkte van Antwerpse biersoorten (zestiende-zeventiende eeuw)', I. DERYCKE red., *Antwerpen bierstad: acht eeuwen biercultuur*, Antwerpen, 2011, 29-39.

ANNARD, W.J., 'Het manieëren, besolliciteren en bevorderen van alle voorvallende zaken' Professioneel lobbyen aan het Binnenhof in de zeventiende en achttiende eeuw', M.P.C.M VAN SCHENDELEN en B.M.J. PAUW red., *Lobbyen in Nederland: professie en profijt*, Den Haag, 1998, 93-109.

ASAERT, G. e.a. red., *Bier op transport*, Antwerpen, 2013.

ASAERT, G., 'Peilingen naar biertransport te Antwerpen in de pre-industriële tijd', G. ASAERT e.a. red., *Bier op transport*, Antwerpen, 2013, 7-36.

BAETENS, R., *De Nazomer van Antwerpens Welvaart. De diaspora en het Handelshuis De Groote tijdens de eerste helft der 17de eeuw*, I, Brussel, 1976.

BLICKLE, P., ELLIS, S. En ÖSTERBERG, 'The commons and the state: representation, influence, and the legislative process', P. BLICKLE red., *Resistance, Representation and Community*, Oxford, 1997, 115-153.

BLOCKMANS, W., BOELE, A. en STEIN, R., 'Whose community? The origin and development of the concept of bonum commune in Flanders, Brabant and Holland (twelfth-fifteenth century)', E. LECUPPRE-DESJARDIN en A.-L. VAN BRUAENE red., *Discours et pratique du bien commun dans les villes d'Europe (XIIIe au XVIe siècle)*, Turnhout, 2010, 149-169.

'Boekweit', *Encyclopedie van Drenthe*, I, Assen, 2003, 104.

BOUMANS, R., *Het Antwerps stadsbestuur voor en tijdens de Franse overheersing: bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van de stedelijke bestuursinstellingen in de Zuidelijke Nederlanden* (Rijksuniversiteit Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 135), Brugge, 1965.

BOUSSE, A., 'De verhoudingen tussen Antwerpen en het platteland', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 58 (1975), 139-150.

DAVIDS, K. en DE MUNCK, B., 'Beyond Exclusivism: Entrance Fees for Guilds in the Early Modern Low Countries, c. 1450-1800', K. DAVIDS en B. DE MUNCK red., *Innovation and Creativity in Late Medieval and Early Modern European Cities*, 2014, 189-224.

DAMBRUYNE, J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 28), Gent, 2002.

DE DECKER, M., *Europees Internationaal Rivierenrecht*, Antwerpen, 2015.

DE KEYZER, M., 'Opportunisme, corporatisme en progressiviteit. Conflicten en vertogen van corporatieve belangengroepen in het stedelijk milieu van het achttiende-eeuwse Mechelen', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 7 (2010), 3-26.

DE MUNCK, B., 'De return of ouderwetse debatten? Recente trends in het onderzoek naar ambachtsgilden', *Leidschrift: historisch tijdschrift*, 25 (2010), 73-95.

DE MUNCK, B., 'Progressief corporatisme? Conventies, competenties en corporatieve strategieën van de Late Middeleeuwen tot ca. 1800', M. JACOBS e.a. red., *Een mens leeft niet van brood alleen. Bouwstenen voor een culturele arbeidersgeschiedenis (1800-1940)* (Museum van de Vlaamse sociale strijd, 21), Gent, 2005, 57-85.

DECEULAER, H., 'Arbeidsregulering en loonvorming in de Antwerpse haven, 1585-1796', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 18 (1992), 22-47.

DECEULAER, H., 'Conflicten en conflictregeling in de Antwerpse ambachtswereld (1585-1796). Een verkenning van juridische en sociaal-economische aspecten op het lokale terrein', C. LIS en H. SOLY red., *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen 1500-1800*, Brussel, 1994, 137-178.

DECEULAER, H., 'Prêt-à-porter', gender en gezondheid. De veelvuldige betekenissen van huiszoekingen bij kleermakers en oudekleerkopers in het laat-16de-eeuwse Antwerpen', C. LIS en H. SOLY red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, 1997, Brussel, 99-126.

DEGRYSE, K., *De Antwerpse fortuinen: kapitaalsaccumulatie, -investering en -rendement te Antwerpen in de 18de eeuw*, Antwerpen, 2005.

DENUCE, J. en CLIJMANS, F., *Het Brouwershuis of het Waterhuis: beknopte aantekeningen*, Antwerpen, 1940.

DERYCKE, I. red., *Antwerpen bierstad: acht eeuwen biercultuur*, Antwerpen, 2011.

DERYCKE, I., 'Antwerpse bierhistorie 29: stadsbrouwerijen (1)', *ABC Courant*, nr. 28 (december 2012), 21-23.

DERYCKE, I., 'Het epos der Antwerpse brouwers tijdens het ancien régime', I. DERYCKE red., *Antwerpen bierstad: acht eeuwen biercultuur*, Antwerpen, 2011, 40-59.

DICKSCHEN, S., *De Antwerpse ambachten tegen de dorpsneringen. De Koninklijke ordonnantie van 10 november 1685*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, departement geschiedenis, Brussel, 1992.

DICKSCHEN, S., 'De Antwerpse brouwersnatie en de dorpsbrouwers in de 17de en 18de eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 76 (1993), 199-213.

EDELKOORT, L., *Terug naar huis. De rol van communicatie in het proces van repatriëren*, Onuitgegeven afstudeerscriptie, Universiteit Utrecht, departement Nederlands, 2011.

EYKENS, M.J., *De Brouwindustrie te Antwerpen 1585-1700*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, departement geschiedenis, 1972.

EYKENS, M.J., 'De Brouwindustrie te Antwerpen 1585-1700', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 56 (1973), 80-101.

GEEVERS L. en VERMEESCH, G., 'Inleiding', L. GEEVERS en G. VERMEESCH red., *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden. De rol van lobby, petitie en officiële delegaties in de politieke besluitvorming* (Publicaties van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis, 13), Maastricht, 2014, 3-11.

GHIJS, I., *De Antwerpse magistraat in een laat-humanistisch en contra-reformistische periode 1585-1621. Een institutionele, sociaal-economische en culturele analyse*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1988.

HAEMERS, J., 'Geletterd verzet: diplomatiek, politiek en herinneringscultuur van opstandelingen in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne stad (casus: Brugge en Gent)', *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 176 (2010), 5-55.

HAEMERS, J., *Oorkondenleer. Inleiding tot de diplomatiek*, Cursus, Katholieke Universiteit Leuven, onderzoekseenheid Geschiedenis, 2013.

HOYLE, R.W., 'Petitioning as popular politics in early sixteenth-century England', *Historical Research*, 75 (2002), 365-389.

JACOBS, M., 'Zonder twijfel dat waarschijnlijk... Ambachtelijke geschiedenissen in de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het 'oude regime'', C. LIS en H. SOLY red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, 1997, Brussel, 243-292.

JANSSENS, F. *De crisissen te Antwerpen tijdens de periode 1648-1668. Economische, sociale en demografische aspecten*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, KU Leuven, departement Geschiedenis, 1968.

LIMBERGER, M., 'The making of the urban fiscal system of Antwerp until 1800: excises, annuities and debt management', J.I.A. USCENDO en M. LIMBERGER red., *Taxation and debt in the early modern city* (Financial History Series, 19), Londen, 2012, 131-148.

LIS, C. en SOLY, H., 'Ambachtsgilden in vergelijkend perspectief: de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, 15de-18de eeuw', C. LIS en H. SOLY red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, 1997, Brussel, 11-42.

LIS, C. en SOLY, H., 'Export industries, craft guilds and capitalist trajectories, 13th to 18th centuries', M. PRAK e.a. red., *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, and Representation*, Aldershot, 2006, 107-132.

LOMBAERDE, P., 'Schoon water' voor bier: het Brouwershuis in de Nieuwstad van Antwerpen', I. DERYCKE red., *Antwerpen bierstad: acht eeuwen biercultuur*, Antwerpen, 2011, 72-78.

MELIS, G., *Samen Sterk! De sociaal economische strategieën van de Antwerpse brouwersnatie in de Nieuwe Tijd: (1581-1750)*, Onuitgegeven masterproef, Universiteit Antwerpen, departement geschiedenis, 2005.

PANHUUSEN, B., 'De Amsterdamse en Haarlemse kleermakersgilden en hun concurrenten. De in- en uitsluiting van mededingers op de lokale afzetmarkt in de 17de en 18de eeuw', C. LIS en H. SOLY red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage Landen*, 1997, Brussel, 127-150.

PRAK, M., 'Ambachtsgilden vroeger en nu', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 57 (1994), 10-33.

PRAK, M., 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries', M. PRAK e.a. red., *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power, and Representation*, Aldershot, 2006, 74-106.

PRAK, M., 'Individual, corporation and society: the rhetoric of Dutch guilds (18th C.)', *Individual, corporate and judicial status in European cities (late middle ages and early modern period)* (Studies in urban social, economic and political history of the medieval and early modern Low Countries, 5), Leuven en Apeldoorn, 1996, 255-279.

PREVENIER, W., 'Utilitas communis in the Low Countries (thirteenth-fifteenth centuries): from social mobilisation to legitimization of power', E. LECUPPRE-DESJARDIN en A.-L. VAN BRUAENE red., *Discours et pratique du bien commun dans les villes d'Europe (XIIIe au XVIe siècle)*, Turnhout, 2010, 205-216.

SCHOLLIERS, E., *Loonarbeid en honger: de levensstandaard in de XVde en XVIde eeuw te Antwerpen*, Antwerpen, 1960.

SMEKENS, F., *Het brouwershuis: beknopte gids*, Antwerpen, 1966.

SOLY, H., 'De brouwerijenonderneming van Gilbert van Schoonbeke (1552-1562)', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 46 (1968), 337-392, 1166-1204.

SOLY, H., *Urbanisme en kapitalisme te Antwerpen in de 16de eeuw. De stedenbouwkundige en industriële ondernemingen van Gilbert van Schoonbeke* (Pro Civitate. Historische Uitgaven, 47), 1977.

SWEVERS, M., *Brouwers en politiek in Leuven tijdens de 17de eeuw*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, Departement geschiedenis, 1999.

TIMMERMANS, B., *Een elite in het zeventiende-eeuwse Antwerpen. Het milieu van de wethouders (1585-1699) en de stedelijke samenleving in een periode van transformatie*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1998.

VAN ACKER, J., 'Het stadsbestuur van 1585 tot 1713', *Antwerpen in de XVIIde eeuw*, Antwerpen, 1989, 1-25.

VAN BUYTEN, L., *De Leuvense Stadsfinanciën onder het Oostenrijks Regiem (1713-1794)* (Arca Lovaniensis artes atque historiae reserans documenta: jaarboek; 14), II, Leuven, 1985.

VAN CAUWENBERGHE, E. en JANSSENS, F., 'Crisis en bevolking te Antwerpen rond het midden van de 17de eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 60 (1977), 249-271.

VAN CAUWENBERGHE, E. en JANSSENS, F., 'Stedelijke bevoorradingspolitiek en graanwetgeving in crisistijd te Antwerpen rond het midden van de zeventiende eeuw', *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 62 (1979), 231-253.

VAN DEN BERG, H., 'Discoursanalyse', *Kwalon*, 9 (2004), 29-39.

VAN DUN, P., 'De brouwerijen hebben hier van oudts (...) altijd goede neeringhen ghehad', J.-M. GORIS red., *Bier, wijn, jenever in de Kempen* (Centrum voor de studie van land en volk van de Kempen, 16), Herentals, 69-90.

VAN ELSACKER, B., "Secretelijck opgegeten' of 'ongeruste geesten'. De politieke participatie van het bestuur van het Antwerpse meerseniersambacht in de zeventiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (2000), 129-163.

VAN HONACKER, K., 'Citizens and politics in the Duchy of Brabant: political opportunity and political culture in Brussels, Antwerp and Leuven in the Seventeenth Century', W. THOMAS red., *Rebelion y resistencia en el mundo hispánico del siglo XVII*, Leuven, 1992, 41-52.

VAN HONACKER, K., *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw: collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Standen en landen, 18), Heule, 1994.

VAN NIEROP, H., 'Popular participation in politics in the Dutch Republic', P. BLICKLE red., *Resistance, representation and community*, Oxford, 1997, 272-291.

VERMEESCH, G., 'De rol van agenten in het petitioneren bij de centrale overheidsinstellingen in de Oostenrijkse Nederlanden', M. DE KOSTER e.a. red., *Werken aan de stad. Stedelijke actoren en structuren in de Zuidelijke Nederlanden 1500-1900: liber alumnorum Catharina Lis en Hugo Soly*, Brussel, 2011, 311-326.

VERMEESCH, G., 'Wetgeving op verzoek in achttiende-eeuws Antwerpen. Initiatieven van ambachten en corporaties tot regulering door middel van petitiees', L. GEEVERS en G. VERMEESCH red., *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden. De rol van lobby, petitiees, en officiële delegaties in de politieke besluitvorming* (Publicaties van de Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis, 13), Maastricht, 2014, 109-138.

WILLEMS, B., *Het Antwerpse kuipersambacht (1580-1796)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Vrije Universiteit Brussel, departement geschiedenis, 1998.

WILLEMS, B., "For members only". Solidariteit en beroepseer bij ambachten. Case-study: de Antwerpse kuipers (17de-18de eeuw)', *Oost-Vlaamse Zanten*, 75 (2000), 23-45.

3 DIGITALE INFORMATIE

Bonda traditionele Bierdraf, 2013
(www.bonda.be/fileadmin/user_upload/bonda_be/Documenten/PDF_Ned/Productinfo_RUV_E/Bierdraf.pdf). Geraadpleegd op 23 april 2015.

Communicatie Analyse. Het S-P-E-A-K-I-N-G model van Hymes, 2015
(<http://www.communicatie-analyse.be/speaking-model-van-hymes.php>). Geraadpleegd op 28 maart 2015.

De Geïntegreerde Taalbank: Historische woordenboeken op internet (<http://gtb.inl.nl/>), 2007-2012.

DERYCKE, I., *Antwerpse brouwers tijdens het Ancien Régime: documenten*, s.d.
(<http://users.skynet.be/antwerpiensia/antwerpsebrouwers.htm>). Geraadpleegd op 13 april 2015.

DERYCKE, I., *Instelling van de brouwersnatie – bestrijding van fraude 16 januari 1581*, s.d.
<http://users.skynet.be/antwerpiensia/instellingbrouwersnatie.htm>). Geraadpleegd op 14 april 2015.

Digitale Leeszaal, 2015 (http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx?id_isad=174472). Geraadpleegd op 26 maart 2015.

GOETHALS, M., 'Belgen drinken minder bier dan we zouden denken', *De Standaard*, 2014
(http://www.standaard.be/cnt/dmf20140129_00953383). Geraadpleegd op 12 juli 2015.

Maandagse Raad, 2014 (<http://zoeken.felixarchief.be/zHome/Home.aspx>). Geraadpleegd op 28 maart 2015.

LIJST VAN GRAFIEKEN

Grafiek 1: Procentuele verhouding <i>verthoonders</i> van de rekwesten van de Brouwersnatie (1581-1700)	p. 13
Grafiek 2: Aantal rekwesten van de Brouwersnatie per decennium (1581-1700)	p. 17
Grafiek 3: Aantal rekwesten van de Brouwersnatie per discussiedossier (1581-1700)	p. 20
Grafiek 4: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: watervoorziening (1581-1700)	p. 23
Grafiek 5: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: graanbevoorrading (1581-1700)	p. 26
Grafiek 6: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: boekweit (1581-1700)	p. 28
Grafiek 7: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: vaten/tonnen (1581-1700)	p. 31
Grafiek 8: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: interne zaken (1581-1700)	p. 33
Grafiek 9: Verhouding inhoud rekwesten van de Brouwersnatie: interne zaken (1581-1700)	p. 34
Grafiek 10: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: juridische procedures (1581-1700)	p. 39
Grafiek 11: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: discussiedossiers voor het brouwen (1581-1700)	p. 40
Grafiek 12: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: clusters voor het brouwen (1581-1700)	p. 41
Grafiek 13: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: bierprijs (1581-1700)	p. 43

Grafiek 14: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: concurrentie (1581-1700)	p. 45
Grafiek 15: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: stadsbrouwerijen (1581-1700)	p. 50
Grafiek 16: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: biergerelateerde lasten (1581-1700)	p. 53
Grafiek 17: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: dagelijkse lasten (1581-1700)	p. 54
Grafiek 18: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: draf (1581-1700)	p. 56
Grafiek 19: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: varkenshouderij (1581-1700)	p. 57
Grafiek 20: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: discussiedossiers na het brouwen 1581-1700)	p. 59
Grafiek 21: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: clusters na het brouwen (1581-1700)	p. 60
Grafiek 22: Procentueel aantal toegestane rekwesten van de Brouwersnatie per discussiedossier (1581-1700)	p. 61
Grafiek 23: Procentueel aantal toegestane rekwesten van de Brouwersnatie: clusters discussiedossier (1581-1700)	p. 63
Grafiek 24: Verhouding toegestane en geweigerde rekwesten van de Brouwersnatie: voor en na het brouwen (1581-1700)	p. 64
Grafiek 25: Evolutie procentueel aantal toegestane rekwesten van de Brouwersnatie: totaal (1581-1700)	p. 67
Grafiek 26: Evolutie procentueel aantal toegestane rekwesten van de Brouwersnatie: voor en na het brouwen (1581-1700)	p. 68

SAMENVATTING

Historici besteden steeds meer aandacht aan teksten die van “onderuit” werden geschreven. Zo blijkt dat het insturen van petitiees een belangrijke invloed had op de creatie van wetgeving tijdens de vroegmoderne periode. Deze masterproef onderzoekt de rekwessen van de Brouwersnatie aan de Antwerpse magistraat tijdens de periode 1581-1700. In tegenstelling tot andere Brabantse steden vormden de Antwerpse brouwers een niet-geprivilegieerd ambacht. Bijgevolg had zij geen zetel in de stedelijke raden. Dit is opmerkelijk aangezien de natie op die manier haar fiscaal-economisch belang niet kon omzetten in politieke macht. Door onderzoek van de verzoekschriften kan een beeld worden gevormd van de klachten van de natie. Gingen die voornamelijk over materies die in de stedelijke raden werden besproken? In welke mate was de magistraat bereid deze petitiees te bevestigen? Door de 270 rekwessen te groeperen in verschillende discussiedossiers werd gepoogd de houding van de magistraat ten opzichte van de Brouwersnatie bloot te leggen.

Uit het onderzoek komen een aantal vaststellingen naar voor. Zo blijkt dat de houding van de magistraat grote verschillen vertoonde afhankelijk van de materie van de petitie. De magistraat was meer geneigd rekwessen te bevestigen gerelateerd aan klachten die voor het brouwen optraden. Zo zorgde zij er bijvoorbeeld voor dat de natie een beroep kon doen op de watervoorziening en genoeg vaten en tonnen ter beschikking had. Ook bevestigden de stadsbestuurders in grote mate de verzoekschriften over interne zaken. De natie was echter heel wat minder succesvol in haar petitioneren over klachten die optraden na het brouwen. Verzoeken over de bierprijs, concurrentie van stadsbrouwerijen en andere steden hadden minder kans op slagen. Nog minder succes had de Brouwersnatie in de petitiees met als opzet accijnzen en andere lasten te verminderen. Hieruit blijkt dat de Antwerpse magistraat pragmatisch was. Zij zorgde ervoor dat de Brouwersnatie bier kon brouwen, maar eens dat bier was gebrouwen was het spijzen van de stadskassen en de controle van de natie prioritair. Verder waren de stadsbestuurders doorheen de onderzoeksperiode quasi even bereid in het bevestigen van de verzoeken gerelateerd aan voor het brouwen. Hiertegenover vertoonde het succespercentage van de rekwessen met betrekking tot na het brouwen veel meer schommelingen. Ten slotte wordt gesuggereerd dat het petitioneren van de natie als alternatief niet kon opwegen tegenover de belangrijke formele politieke macht die geprivilegieerde ambachten hadden. De Brouwersnatie was uitgerekend weinig succesvol in de beïnvloeding van materies zoals de bieraccijnzen en de bierprijs. Ook stuurde zij niet opvallend meer petitiees inzake de materies besproken in de raden. De resultaten vormen een extra invalshoek in het onderzoek naar de relaties tussen stadsbestuurders en (fiscaal-economisch belangrijke) ambachtelijke groeperingen tijdens de vroegmoderne periode.